

UNIVERZITA KARLOVA v Praze

Právnická fakulta

Katedra trestního práva

**PRÁVNÍ DŮSLEDKY PŘEKROČENÍ PODMÍNEK
NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE**

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Vedoucí rigorózní práce: **JUDr. Rudolf VOKOUN, CSc.**

Vypracovala: **Mgr. Alena MALACHOVÁ**

Brno, Moldavská 11, 625 00

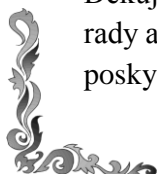
Duben 2012

„Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci zpracovala samostatně, a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpala, způsobem ve vědecké práci obvyklým. Dále prohlašuji, že všechny využití prameny a literatura byly řádně citovány, a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze dne 17. dubna 2012

Alena Malachová

Děkuji JUDr. Rudolfu Vokounovi, CSc., za odborné vedení,
rady a připomínky, které mi v průběhu zpracování této práce
poskytl.

OBSAH

1. ÚVOD	6
1.1. Cíl rigorózní práce	6
1.2. Krajní nouze a nutná obrana jako okolnosti vylučující protiprávnost	8
2. HISTORICKÝ VÝVOJ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE ..	10
2.1. Právní úprava nutné obrany a krajní nouze v českých zemích od roku 1852 do roku 1961	11
2.2. Právní úprava nutné obrany a krajní nouze v českých zemích od roku 1961 do roku 2009	13
2.3. Právní úprava nutné obrany a krajní nouze v trestním zákoníku č. 40/2009 Sb. účinném od 1.1.2010	15
3. NUTNÁ OBRANA A KRAJNÍ NOUZE V ČESKÉM PRÁVNÍM ŘÁDU	17
4. POJEM A RYSY NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE, JEJICH SMYSL A FUNKCE VE SPOLEČNOSTI	18
4.1. Nutná obrana – pojem, rysy, smysl a funkce ve společnosti	18
4.2. Krajní nouze – pojem, rysy, smysl a funkce ve společnosti	21
4.3. Nutná obrana a krajní nouze – společné znaky a rozdíly	23
5. VYMEZENÍ POJMU PŘEKROČENÍ NUTNÉ OBRANY	25
5.1. Celková charakteristika všech podmínek nutné obrany	25
5.1.1. Podmínky vzniku situace nutné obrany	26
5.1.1.1. Čin jinak trestný	26
5.1.1.2. Útok	26
5.1.1.3. Útočné jednání	34
5.1.2. Podmínky dovoleného jednání v nutné obraně	35
5.1.2.1. Přiměřenost obrany	35
5.2. Překročení podmínek nutné obrany	37
5.2.1. Tzv. exces intenzivní	39
5.2.1.1. Způsob útoku	39
5.2.1.2. Hledisko proporcionality jako poměr škody hrozící a způsobené	43
5.2.1.3. Hledisko přiměřenosti – poměr intenzity útoku a obrany	45
5.2.1.4. Posuzování přiměřenosti	47
5.2.2. Tzv. exces extenzivní	54
5.2.2.1. Předčasná obrana	55
5.2.2.2. Obrana po skončení útoku	56
5.3. Putativní nutná obrana	57
5.4. Posouzení DE LEGE FERENDA	59
6. VYMEZENÍ POJMU PŘEKROČENÍ KRAJNÍ NOUZE	59
6.1. Celková charakteristika všech podmínek krajní nouze	59
6.1.1. Podmínky vytvářející stav krajní nouze	61
6.1.1.1. Reálná existence nebezpečí	61
6.1.1.2. Přímě hrozící nebezpečí	63
6.1.1.3. Nebezpečí hrozící zájmu chráněnému tr. zákoníkem	64
6.1.2. Podmínky dovoleného jednání v krajní nouzi	65
6.1.2.1. Nemožnost odvrátit nebezpečí jinými způsoby	65
6.1.2.2. Proporcionalita způsobeného následku	66
6.1.2.3. Neexistence povinnosti nebezpečí snášet	67
6.2. Překročení mezi podmínkami krajní nouze	68
6.2.1. Exces extenzivní	68
6.2.2. Porušení podmínek subsidiarity	69
6.2.3. Nedodržení zásady proporcionality	70
6.2.4. Existence povinnosti nebezpečí snášet	72
6.3. Putativní krajní nouze	73
6.4. DE LEGE FERENDA	73
7. PRÁVNÍ DŮSLEDKY PŘEKROČENÍ PODMÍNEK NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE	75
7.1. Právní důsledky překročení podmínek nutné obrany a krajní nouze a otázka trestní odpovědnosti	75
7.1.1. Polehčující okolnosti	77
7.1.1.1. Speciální polehčující okolnost dle § 41 písm. g)	78

	7.1.1.2. Speciální polehčující okolnosti dle § 41 písm. b)	79
a d)		
	7.1.2. Mimořádné snížení trestu odnětí svobody	81
	7.1.3. Upuštění od potrestání	82
	7.1.4. Užití privilegovaných skutkových podstat	83
	7.1.4.1. Zabití a ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky	83
	7.1.5. Úplné vyloučení trestní odpovědnosti	89
7.2.	Právní kvalifikace excesu subjektivní stránka překročení mezi nutné obrany a krajní nouze a její vliv na trestní odpovědnost	
	7.2.1. Zavinění ke způsobenému následku	91
	7.2.2. Zavinění k samotnému excesu	92
	7.2.3. Kombinace zavinění k excesu a následku	
8.	AUTOMATICKÁ OBRANNÁ ZAŘÍZENÍ	95
9.	NUTNÁ OBRANA A KRAJNÍ NOUZE VE SLOVENSKÉM PRÁVU	96
10.	DE LEGE FERENDA	100
	ZÁVĚR	102
	ABSTRAKT	
	ABSTRACT	
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	

1. ÚVOD

1.1 Cíl rigorózní práce

S ohledem na relativně novou rekonfiguraci trestního práva je nutná obrana a krajní nouze tématem velmi aktuálním. Okolnosti vylučující protiprávnost jsou totiž v novém trestním zákoníku koncipovány nově, a to odlišně od dosavadní právní úpravy.

Ať již budeme pátrat v knihkupectví či poličkách knihoven, je zarážející, že nenajdeme příliš publikací, které by se zabývaly problematikou tak důležitých trestněprávních institutů, jakými je nutná obrana a krajní nouze, natož pak pojmem a právními důsledky překročení jejich mezí. Přitom jde o instituty, jejichž aplikace může kdykoli vyvstat v životě každého z nás, neboť situaci, kdy je budeme řešit, nikdy nelze předem odhadnout. Za neinformovanost v tomto ohledu lze utrpět zásah do nejcennějších lidských statků.

Čas od času nám média nabídnou senzaci v podobě právě probíhající kauzy týkající se jednání v nutné obraně (krajní nouze nebývá často medializovaným institutem). Někdy se může zdát, že spravedlnost zakotví na straně pachatele, a mnozí lidé nemohou pochopit, jak je možné, že ten kdo byl napaden a brání se, je nakonec postaven před soud.

Lze připomenout například nedávno vydané usnesení Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 7 Tdo 793/2010, kterým se soud vyjádřil k jednání obžalovaného, jenž střelnou zbraní zaútočil na zloděje odjíždějícího z místa činu automobilem. Rozhodnutí zvedlo vlnu nevole, když se veřejnost ohrazovala, že svůj majetek přece můžeme bránit! Kritické ohlasy nakonec přiměly Nejvyšší soud k vydání dodatečného vysvětlujícího stanoviska, jímž se snažil zmírnit extrémní mediální interpretaci svého rozhodnutí. Právo na nutnou obranu zůstalo zachováno, občané mohou přiměřenými prostředky i nadále odvracet útok na svůj život, zdraví či majetek. Na nedávném rozhodnutí však lze názorně demonstrovat, jak rozhořčený hlas médií i veřejnosti poněkud převážil nad racionálním pojetím této problematiky.

Cílem této práce je pohlédnout na problematiku těchto dvou okolností vylučujících protiprávnost, a to zejména na jejich podmínky, jakož i podmínky a meze jejich překročení. Dosažený závěr by měl směřovat k úvaze, zda právní úpravu těchto institutů v České republice lze považovat za dostatečnou či nikoliv.

Z objektivních a též z praktických příčin, především vzhledem k četnosti výskytu

zkoumaných institutů, z dostupné literatury, ale předně z obsahu problematiky, bude v této práci obsahově převažovat studie nutné obrany. To však neznamená, že institut krajní nouze bude ponechán stranou.

Práce je rozdělena do jedenácti kapitol. První část práce je přitom věnována obecnému vymezení institutu nutné obrany a krajní nouze. Další část se zabývá překročením jejich zákonných podmínek a právními důsledky s tímto překročením souvisejícími. Po úvodním zařazení obou institutů pod okolnosti vylučující protiprávnost následuje krátký historický přehled, exkurz k úpravě nutné obrany a krajní nouze na jiných místech v českém právním řádu, dále charakteristika všech základních podmínek nutné obrany a krajní nouze, po které je rozebírána problematika překročení mezí dovoleného jednání v nutné obraně a krajní nouzi. Dále jsou zvažovány právní důsledky tohoto překročení a jeho subjektivní stránka, za nimi následuje krátký exkurz k automatickým obraným zařízením a do slovenské právní úpravy nutné obrany a krajní nouze.

Tato rigorózní práce vychází z právního stavu k 17.4.2012.

1.2 Krajní nouze a nutná obrana jako okolnosti vylučující protiprávnost

Ochrana nejdůležitějších právních statků před jejich společensky nejnebezpečnějším ohrožením je zabezpečena normami trestního práva. K této ochraně využívá trestní právo prostředky charakteru represivního i preventivního.

Boj s trestnou činností se realizuje nejen používáním donucovacích či represivních opatření ze strany státu, ale v některých vymezených případech stát umožňuje či výslovně požaduje aktivní zásahy i ze strany jednotlivých občanů, a to zejména tam, kde sám fakticky v daném okamžiku zasáhnout nemůže a hrozí nebezpečí nevratného následku. „Efektivita činnosti státních orgánů je ovlivněna i podílem aktivního zapojení nejširších mas do plnění úkolů státu.“¹

Jestliže tedy státní orgány nemohou odvrátit trestný čin, protože toho v daném okamžiku nejsou schopny, pak každý občan může a je také morálně zavázán odvrátit daný útok sám.² Takové zásahy jednotlivých občanů jsou společensky prospěšné, neboť jsou shodné se zájmy státu a společnosti.

Pro tento případ bývají v právních řádech států zakotveny podmínky a okolnosti, při jejichž splnění není jednání, které by jinak bylo považováno za trestný čin, protiprávní ani společensky nebezpečné. Trestné činy mohou být totiž jen takové činy, které jsou nedovolené, tedy protiprávní. „Trestní právo nepovažuje za protiprávní taková jednání, která by sice vnější stránkou připomínala některé trestné činy, avšak jimiž se odvrací hrozící nebezpečí nebo trvajících útok na zájmy chráněné trestním zákonem.“³

Tyto okolnosti, které ospravedlňují čin, jež by byl za jiných okolností trestným činem, nazýváme okolnosti vylučující protiprávnost. Při jejich splnění není pachatel činu jinak trestného vůbec povolán k trestní odpovědnosti a nemůže být postižen trestem ani jinou sankcí. Nejsou naplněny ani formální ani materiální stránky trestného činu. Praktické důsledky plynoucí z existence důvodů vylučujících protiprávnost jsou tedy jednoznačné: vylučují trestní odpovědnost. Pokud jsou přítomné, má to stejné důsledky, jako když zde nejsou typické znaky trestného činu anebo jako když se čin nevyznačuje potřebným stupněm nebezpečnosti činu pro

¹ Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. 1. Vydání. AUC Iuridica č.1/1986, s. 3

² Kuchta, J: Nutná obrana. 1. vydání, Masarykova univerzita Brno 1999, s. 7

³ Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. 1. Vydání. AUC Iuridica č.1/1986, s. 3 – zaktualizováno autorem

společnost.

Trestní zákon výslovně z těchto okolností vylučujících protiprávnost upravuje:

- *krajní nouzi* v §28 TZ;
- *nutnou obranu* v §29 TZ;
- *svolení poškozeného* v §30 TZ;
- *přípustné riziko* v § 31 TZ;
- *oprávněné použití zbraně* v §32 TZ.

Každá z těchto okolností představuje okruh podmínek, které musí být splněny, přičemž se tyto podmínky od sebe liší co do charakteru, i co do kvantity. „*Důvody vyloučené protiprávnosti možno aplikovat analogicky, poněvadž nerozšiřují, ale zužují sféru trestní odpovědnosti.*“⁴

Mezi ***společné rysy okolností vylučujících protiprávnost*** patří zejména tyto:

- uplatňují se jen tam, kde je jinak naplněna skutková podstata některého trestného činu;
- každá z okolností vylučujících protiprávnost přichází v úvahu u kteréhokoli trestného činu, trestní zákon z jejich dosahu nevylučuje žádné skutkové podstaty;
- tyto okolnosti vylučují společenskou nebezpečnost činu;
- mají většinou společensky prospěšný charakter;
- mají stejný právní důsledek:
 - vylučují společenskou nebezpečnost
 - vylučují protiprávnost
 - vylučují trestnost činu
- nebezpečnost, protiprávnost i trestnost je vyloučena již od počátku (*ex tunc*), tzn. vůbec se nejedná o trestný čin;
- je-li dána kterákoli z těchto okolností, je proti ní užití jiné z ostatních okolností vylučujících protiprávnost vyloučeno.

⁴ Solnař V., Fenyk J., Císařová D.: Základy trestní odpovědnosti, Orac 2003, s. 133

2 HISTORICKÝ VÝVOJ NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

„Nutná obrana je více než jiné instituty indikátorem základních politických názorů jednotlivých historických epoch, neboť jde o právo bezprostředního násilí a jeho realizace jednotlivcem či státem. Její pojetí a výklad kolísají podle charakteru státu, který ji má připouštět.“⁵

Jelikož se domnívám, že po malém historickém exkurzu, si lze danou problematiku učinit ucelenější závěr, uvedu svou práci historickým přehledem.

Beztrestnost jednání v nutné obraně byla deklarována již mnoho staletí před naším letopočtem, zejména v době pozdního středověku. Zpočátku byla uznávána jen u útoků na život, ale okruh zájmů, které lze beztrestně hájit byl postupně rozšiřován.

Pokud se vrátíme až k samým kořenům evropského právního vývoje, najdeme úpravu nutné obrany již ve starém Římě⁶.

Dnešní institut nutné obrany se zde objevoval v podobě svépomoci. K té docházelo tehdy, když oprávněná osoba skutečně nebo domněle vzala spravedlnost do svých rukou. Východiskem svépomoci, jež předcházela soudní ochraně, byla v římském právu, stejně jako ve všech ostatních právních řádech, soukromá msta (talio), vykonávána celým rodem, případně rodinou poškozeného. U starých Římanů v případě útoku na tělesnou integritu neplatilo pravidlo úměrnosti a útočník mohl být beztrestně nejen zraněn, ale dokonce i zabit.

Speciální úpravu tohoto druhu obsahuje nejstarší římská památka z poloviny 5. století př. n. l. – Zákoník dvanácti desek, podle kterého mohl být zloděj přistižený při činu v noci na místě zabit a stejně tak ten, kdo kradl ve dne, pokud se zatýkáni bránil se zbraní v ruce.

Oproti tomu úprava krajní nouze vznikla poměrně pozdě a byla méně úplná. V našem trestním právu je úprava krajní nouze na rozdíl od úpravy nutné obrany poměrně stálá.

⁵ Kuchta, J: Nutná obrana. 1. vydání, Masarykova univerzita Brno 1999, s. 13

⁶ Skřejpek M.: Svépomoc nebo svémoc?, Právo a podnikání 1995, roč. 4, č. 1

2.1 Právní úprava nutné obrany a krajní nouze v českých zemích od roku 1852 do roku 1961

Při svém vzniku 28. 10. 1918 převzala Československá republika tzv. recepčním zákonem celý dosavadní právní řád, platný na svém území. Na území Čech v té době platil Trestní zákoník z roku 1852 - Trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích č. 117/1852 ř. z., který byl vydán pro tehdejší rakouskou říši a platil na území bývalého Československa až do 31. 7. 1950.

Tento zákon upravoval nutnou obranu pod nadpisem „Důvody vylučující zlý úmysl“.⁷ Byla upravena v § 2 písm. g) mezi důvody vylučujícími zlý úmysl pod názvem „spravedlivá nutná obrana“. Ke spáchání zločinu bylo totiž vyžadováno zlého úmyslu. Konání či opomenutí se nepřičítá za zločin, když se skutek stal u výkonu spravedlivé nutné obrany. „Typické pro tuto koncepci bylo, že mezi zájmy, které dovolovala chránit, byl pouze život, svoboda nebo majetek, přičemž na odvrácení protiprávního útoku bylo možno použít obrany potřebné k odvrácení útoku.“⁸

Za spravedlivou lze nutnou obranu považovat tehdy, když lze z povahy osob, času, místa, ze způsobu útoku, nebo z jiných okolností důvodně soudit, že pachatel užil toliko obrany potřebné, aby odvrátil od sebe nebo od jiných protiprávní útok na život, na svobodu nebo jmění, nebo že toliko z poděšení, ze strachu nebo z leknutí vykročil z mezí takové obrany. Požadavek přiměřenosti byl vyjádřen slovem potřebnost. Vykročení mohlo být podle povahy okolností trestáno podle ustanovení tohoto zákona za čin trestný z nedbalosti. Nutnou obranu lze tedy použít jen na ochranu života, svobody a jmění. Nutná obrana je chápána jako objektivní důvod vylučující vinu. Právní důvod nutné obrany záleží v tom, právo nemusí ustupovat bezpráví.

„Mezi obranou a útokem byla vyžadována proporcionalita a je možné chránit statek menší hodnoty poškozením statku větší hodnoty. Při vykročení z mezí nutné obrany se rozlišuje exces jarý (stenický), vzniklý např. ze zlosti, pomstychtivosti, apod., a exces chabý (astenický) z poděšení, strachu nebo z leknutí. Při astenickém

⁷ Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. 1. Vydání. AUC Iuridica 1986, č. 1, s. 21

⁸ Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. 1. Vydání. AUC Iuridica 1986, č. 1, s. 21

excesu je napadený beztrestný“.⁹

Ve 30. letech vychází naše věda z propracovanější německé nauky. Např. Miříčka považuje nutnou obranu za případ vyloučení bezprávnosti. Čin může splňovat všechny pojmové znaky trestného činu, a přitom není bezprávný, poněvadž byl vykonán za zvláštních okolností bezprávnost vylučujících a nelze tedy použít trestní hrozby, a to zejména tam, kde porušení nebo ohrožení právního statku má za účel ochranu jiného právního statku. Kallab považuje nutnou obranu již přímo za samostatným trestním právem normovaný případ vyloučené protiprávnosti, který způsobuje, že čin vykazující všechny subjektivní i objektivní znaky zločinu není v konkrétním případě vůbec trestný. Spravedlivá nutná obrana činí čin nejen beztrestným, ale odnímá mu i protiprávnost. V roce 1948 dochází k obratu, kdy nejen nutná obrana, ale i celé trestní právo se stává poplatné sovětským vzorům.

Institut krajní nouze byl formulován v §2 písm. g) jako skutek, který se stal z „neodolatelného donucení“. Vymezení tohoto velmi širokého pojmu bylo ponecháno na soudní praxi a teorii. Podstatný rozdíl proti našemu pojetí byl v chápání proporcionality. Nauka i praxe při výkladu neodolatelného donucení připouštěla, aby způsobená škoda byla stejná jako ta, která hrozila, neboť trestní zákon prý nemůže vynucovat na průměrných lidech hrdinské jednání a sebeobětování.¹⁰

K otázce proporcionality Kallab a Solnař uvádějí, že statek obětovaný musí být hodnoty nižší, či alespoň ne vyšší než ten, který má být zachráněn. Nelze ovšem zachránit vlastní život na úkor cizího, ledaže by neučiněním tohoto byly zmařeny oba.¹¹

Nejasnost panovala v názoru, zda jednání v krajní nouzi bylo beztrestné, anebo vylučovalo-li i bezprávnost. První názor argumentoval tím, že právní řád pouze trpí obětováním jednoho statku ve prospěch druhého a nejde o vztah mezi právem a bezprávím. Druhý názor konstruoval „právo nouze“ tak, že jednání v nouzi je právní stejně jako jednání v obraně.

V trestním zákoníku č. 86/1950 Sb. byly oba instituty značně ideologizovány. Nutná obrana je zde upravena v § 8 jako:

„Jednání jinak trestné, jímž někdo odvrací útok na lidově demokratickou republiku,

⁹ Lata, J.: Vývoj institutů nutné obrany a krajní nouze v českých zemích, Trestní právo 2/99, s. 20-23

¹⁰ Polášek M., Kolár J.: Některé problémy vyloučení krajní nouze, Právník 7/1975, s. 789

¹¹ Lata, J.: Vývoj institutů nutné obrany a krajní nouze v českých zemích, Trestní právo 2/99

její socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu nebo na jednotlivce, není trestným činem, jestliže

- a) *útok přímo hrozil nebo trval*
- b) *obrana byla útoku nepřiměřená.*“

Byly činěny pokusy stanovit pro některé méně závažné případy útoků podmínku subsidiarity jednání v nutné obraně. Došlo k rozšíření uplatnění nutné obrany na širší okruh společenských vztahů než dříve, zejména ve vztahu k obraně lidově demokratické republiky a její socialistické výstavby. Nutná obrana jednotlivce není již ničím omezena, lze tedy hájit zájmy jednotlivce jiné než pouhý život, svobodu a majetek, např. čest.¹²

Poprvé se zde objevuje pojem *přiměřenost* v §9, který upravoval krajní nouzi takto:

- (1) *„Jednání jinak trestné, jímž někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící lidově demokratické republice, její socialistické výstavbě, zájmům pracujícího lidu, nebo jednotlivci není trestným činem, jestliže: způsobená škoda je menší než ta, která hrozila, a nebezpečí nebylo možno odvrátit jinak.*
- (2) *Nejde o krajní nouzi podle odst. 1, jestliže ten. Komu nebezpečí hrozilo, byl povinen je snášet.*“

Příznačné pro tehdejší dobu bylo stavění kolektivních zájmů společnosti nad zájmy jednotlivce a užíváním nesnadno definovatelných, širokých pojmů byla dávana možnost rozšiřovat trestní odpovědnost a trestních předpisů zneužívat.

2.2 Právní úprava nutné obrany a krajní nouze v českých zemích od roku 1961 do roku 2009

Trestní zákon č.140/1961 Sb., který byl schválen v roce 1961, se snažil zapojit co největší počet občanů do boje s trestnou činností. Podstatně byly uvolněny podmínky nutné obrany ve prospěch obránce. Došlo k prvnímu modifikování přiměřenosti nutné obrany na *zřejmě nepřiměřenou*. Úprava krajní nouze byla v podstatě převzata a

¹² Lata, J.: Vývoj institutů nutné obrany a krajní nouze v českých zemích, Trestní právo 2/99, s. 20-23

kromě terminologických změn došlo k uvolnění podmínky proporcionality tím, že namísto o menší způsobené škodě se mluví o vyloučené krajní nouzi v případech, kdy způsobený následek je „zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil.“ Zákon o přečinech č.150/1969 Sb. ani přestupkový zákon č. 60/1961 Sb. neměly zvláštní ustanovení o nutné obraně a krajní nouzi, tyto instituty byly proto aplikovány dle trestního zákona.

Takto byla v původním trestním zákoně upravena v §13 nutná obrana:

„Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvajících útok na zájem chráněný trestním zákonem, není trestným činem. Nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku.“

§ Takto byla v původním trestním zákoně upravena v §14 krajní nouze:

„Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému tímto zákonem, není trestným činem. Nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil.“

V roce 1993 došlo v obecné části trestního zákona k věcně významné změně (novela č. 290/1993, účinná od 1. 1. 1994) při vymezení pojmu nutné obrany. Novelizace §13 TZ byla ovlivněna zejména narůstající kriminalitou a přesvědčením, že dosavadní zákonná úprava neposkytuje dostatečnou možnost ochrany před kriminogenními jevy. Z důvodů dalšího zmírňování podmínek nutné obrany a ve snaze o rozšíření jejich mezí bylo zaměněno sousloví „zřejmě nepřiměřená povaze a nebezpečnosti útoku“ za výraz „zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.“

Novela tedy ponechala beze změn tu složku nutné obrany, která vymezovala podmínky útoku, ale výrazně pozměnila aktivní složku jednání ohroženého tím, že rozšířila hranice, v nichž toto jednání nepředstavuje tzv. exces z nutné obrany.

„Cílem změny obsažené ve vládním návrhu je rozšířit její meze tak, aby podmínky nutné obrany nebyly splněny jen tehdy, jestliže obrana je zřejmě nepřiměřená povaze útoku. Vychází se ze skutečnosti, že osoba jednajících v obraně většinou nemá možnost náležitě zhodnotit povahu a především nebezpečnost

hrozícího nebo trvajícího útoku a podle toho zvolit přesně adekvátní prostředky obrany.¹³

Jak už to tak obvykle při změně právní úpravy bývá, názory na vhodnost a potřebnost této novely se různí. Šámal¹⁴ se domnívá, že kritérium zřejmé nepřiměřenosti obrany vzhledem k povaze a nebezpečnosti útoku není vhodné, neboť vede soudy k nesprávnému výkladu mezi nutné obrany, což má za následek, že jsou tak meze nutné obrany vykládány příliš úzce. Stejně tak i Dolenský¹⁵ kritizuje, že při posuzování nutné obrany se nejčastěji přihlíží pouze k výsledkům zápasu, tj. kdo utrpěl nejtěžší zranění a v praxi se posuzuje přiměřenost obrany podle použitých prostředků.

„Pokus dalšího legislativního rozšíření hranic nutné obrany byl zaznamenán v roce 1995, kdy podle návrhu skupiny poslanců vedené T. Svobodou mělo být ustanovení o nutné obraně rozšířeno o následující větu: „*O nutnou obranu jde však vždy, je-li vážně ohroženo zdraví anebo život.*“¹⁶

2.3. Právní úprava nutné obrany a krajní nouze v trestním zákoníku č. 40/2009 Sb. účinném od 1.1.2010

Původní znění § 29 nového trestního zákona, které bylo součástí vládního návrhu trestního zákoníku z roku 2004, mělo být následující:

„§ 29

Nutná obrana

- (1) *Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvající útok na zájem chráněný trestním zákonem, není trestným činem.*
- (2) *Nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku, místu a času útoku, anebo okolnostem vztahujícím se k osobě útočnicka nebo osobě obránce.*

¹³ Král, V.: Novelizace českého trestního práva, Právní rozhledy č.6/1993, s. 189

¹⁴ Šámal, P.: K vládnímu návrhu novelizace ustanovení § 13 TrZ. Zák. o nutné obraně. Právní praxe, roč. XLII, č. 2/1994, s. 81

¹⁵ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany. Sborník prací z trestního práva. UK Praha 1986, s. 21

¹⁶ Kuchta, J: Nutná obrana. 1. vydání, Masarykova univerzita Brno 1999, s. 143

*(3) Ten, kdo odvrací útok, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany, není trestný, jednal-li v silném rozrušení, strachu, úleku nebo zmatku způsobeném útokem.*¹⁷

Společným jmenovatelem navrhovaných změn institutu nutné obrany byla především snaha o zpřesnění podmínek, za kterých by bylo možno v rámci této okolnosti vylučující protiprávnost jednat.

„Došlo ke zpřesnění „nevýstižného“ termínu „způsob útoku“, kde vedle tohoto jsou vyjmenovány i další okolnosti, které ovlivňují samotné obranné jednání napadeného v okamžiku útoku. Po vzoru trestních zákoníků vyspělých zemí Evropy bylo současné ustanovení dále doplněno o odstavec 3, v němž se posiluje postavení obránce, který v důsledku subjektivních pocitů vyvolaných útokem nesplní zcela podmínky nutné obrany. Obránce není na základě tohoto trestně odpovědný ani za trestný čin spáchaný z nedbalosti.“¹⁷

V souvislosti se zapracováním jednotlivých připomínek do výše uvedeného vládního návrhu trestního zákoníku z roku 2004 se podoba znění § 29 navrhovaného trestního zákoníku silně zredukovala. Nejprve byl vypuštěn odst. 3, který rozdělil renomované trestněprávní teoretiky na dvě skupiny, kdy jedna skupina s vytvořením a začleněním odst. 3 souhlasila, avšak druhá nikoliv. Následně pak došlo k vypuštění okolností uvedených v odst. 2, které doplňovaly a zpřesňovaly „nevýstižný“ termín způsob útoku.

Současná podoba ust. § 29 navrhovaného trestního zákoníku je po vypořádání se s připomínkami téměř identická s původním zněním § 13 trestního zákona:

§ 29

Nutná obrana

- (1) Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvajícím útokem na zájem chráněný tímto zákonem, není trestným činem.*
- (2) Nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.*

¹⁷ Hruška J.: Institut nutné obrany ve světle navrhované rekonstrukce trestního zákoníku, Trestní právo 12/2007

Ustanovení o krajní nouzi v současném trestním zákoníku zní takto:

§28

Krajní nouze

- (1) Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému trestním zákonem, není trestným činem.*
- (2) Nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil, anebo byl ten, komu nebezpečí hrozilo, povinen je snášet.*

Tím se do zákonné díkce propracovala další podmínka krajní nouze, do té doby pouze dovozovaná právní teorií a judikaturou. Blíže k této podmínce viz odst. 6.2.4 této práce.

3 NUTNÁ OBRANA A KRAJNÍ NOUZE V ČESKÉM PRÁVNÍM ŘÁDU

Instituty jako jsou nutná obrana a krajní nouze můžeme označit za tzv. obecné instituty¹⁸, které prostupují napříč celým českým právním řádem. Nesetkáme se s nimi jen v právu trestním, ale nalézt je můžeme rovněž v právu občanském, správním či ústavním.

Listina základních práv a svobod v čl. 23 stanoví, že „*občané mají právo postavit se na odpor proti každému, kdo by odstraňoval demokratický právní řád lidských práv a základních svobod, založený Listinou, jestliže činnost ústavních orgánů a účinné použití zákonných prostředků jsou znemožněny*“. V čl. 6 odst. 4 pak Listina konstatuje, že porušením práva na život není, jestliže byl někdo zbaven život v souvislosti s jednáním, které není trestné. Přesto, že uvedená ustanovení Listiny určitou oporu pro jednání v nutné obraně a krajní nouzi poskytují, je pozoruhodné, že právo bránit se protiprávnímu útoku není výslovně zakotveno v ústavním pořádku.

¹⁸ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, UK Praha, 1989, str. 31

V odborné literatuře bývá často řešena otázka, zda je nutná obrana a krajní nouze tak jak je definována v trestním zákoníku přípustná i proti dalším kategoriím deliktů. V potaz se bere zejména to, zda má běžný člověk povědomí o kategorizaci deliktů a zda je schopen určit, o jakou kategorii deliktů se jedná. Tyto problémy byly do jisté překlenuty přijetím přestupkového zákona, ve kterém jsou instituty nutné obrany a krajní nouze upraveny samostatně. Podmínky a meze jednání dle přestupkového zákona jsou však poněkud přísnější, a to zejména z toho důvodu, že společenská nebezpečnost přestupků nedosahuje takového stupně, jako je tomu u trestných činů.

Občanský zákoník pojem nutné obrany ani krajní nouze nezná a tyto situace řeší pouze z hlediska odpovědnosti za škodu způsobenou při takovém jednání. Mezi odbornou veřejností¹⁹ však existují i názory o nutnosti aplikace rozšířeného pojetí nutné obrany do občanského práva.

4 POJEM A RYSY NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE, JEJICH SMYSL A FUNKCE VE SPOLEČNOSTI

4.1 Nutná obrana – pojem, rysy, smysl a funkce ve společnosti

Nutná obrana jako institut trestního práva hmotného je dosud upravena v § 28 TZ takto:

„Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací přímo hrozící nebo trvajícím útok na zájem chráněný tímto zákonem, není trestným činem. Nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.“

Lze říci, že nutná obrana je nejdiskutovanější a nejkontroverznější z institutů, které řadíme k okolnostem vylučujícím protiprávnost. Její význam a důležitost jsou umocněny tím, že se může stát kdykoli vysoce aktuální a nezastupitelnou pro každého občana.

„Nutná obrana spočívá v odvrácení nebezpečí, které vzniká útokem směřujícím

¹⁹ Králík, M.: Nutná obrana v občanském a trestním právu aneb meze interpretace v právu, Právní rozhledy I/2000, str. 8

proti zájmu chráněnému zákonem, a to činem, který by jinak byl trestným činem²⁰ namířeným proti útočnickovi.

Nutná obrana je pokládána za speciální privilegovaný případ ke krajní nouzi, neboť útok je vlastně kvalifikovaná forma nebezpečí. Jednání v nutné obraně postihuje útočníka, tedy toho, kdo úmyslně nebezpečí vyvolal. Proto je v pochybnostech třeba rozhodnout, zda jsou tu podmínky nutné obrany a pak teprve posuzovat podmínky krajní nouze.²¹

Důvodem privilegování nutné obrany je nejen zájem na okamžité reakci veřejnosti proti útoku, ale také zájem na tom, aby nedocházelo k nenahraditelným újmám na životě, zdraví i majetku.²²

Obecně lze říci, že nutná obrana je „uplatněním práva proti bezpráví“.²³ Tento institut umožňuje každému jednotlivci chránit si život, svobodu, zdraví anebo majetek vlastními silami. Užití nutné obrany plyne z přirozené potřeby každého bránit svá práva a chránit nejen svou tělesnou integritu, ale také další zájmy a to nejen vlastní. Umožňuje realizaci těchto přirozených práv a to zejména v případech, kdy stát a jeho orgány nemohou v daném okamžiku efektivně zasáhnout a odvrátit hrozící nebezpečí a jeho následky. Je tak umožněn boj s trestnou činností a ochrana práv a chráněných zájmů osob i v případech, že orgány k tomu určené ji nemohou zajistit. „Nutná obrana patří k těm bezprostředním projevům boje s trestnou činností, jejichž úspěšná realizace není možná pouze prostřednictvím speciálních orgánů bez aktivní účasti občanů. Přímý vstup občanů do boje s pachateli trestných činů prostřednictvím odvrácení jejich útoků významně napomáhá upevnění právního řádu a k vytváření takového žádoucího stavu ve společnosti, aby pachatelé trestných činů se setkávali s bezprostřední reakcí a odporem.“²⁴

„Smyslem nutné obrany je odrazit útok a uchránit napadený zájem“.²⁵ Osoba odvracející útok (obránce) chrání tytéž zájmy, které chrání trestní zákon, nejedná tedy proti účelu zákona, ale ve shodě s ním. Je třeba vycházet ze zásady, že riziko vyvolané útokem by měl nést útočník, a nikoli obránce.²⁶ A proto právní řád jasně preferuje zájmy obránce tím, že jeho obranné jednání ospravedlňuje a zbavuje jej tak rizika a odpovědnosti za obranou způsobený následek.

²⁰ Hendrych D. a kol.: Právní slovník, 2. Vydání, C.H.BECK 2003, s. 470

²¹ Solnař V., Fenyk J., Císařová D.: Základy trestní odpovědnosti, Orac 2003, s. 145

²² Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006, s. 248

²³ Solnař, V.: Základy trestní odpovědnosti, Academia Praha 1972, s. 100

²⁴ Kuchta, J.: Nutná obrana. 1. vydání, Masarykova univerzita Brno 1999, s. 8

²⁵ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. Vydání, s. 275

²⁶ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. Vydání, s. 276

Situace nutné obrany je vlastně případem kolize zájmů. Jde o střet zájmů, při kterém se na jedné straně střetává zájem, který byl napaden útokem a na druhé straně zájem útočníka, který by byl jinak za normálních okolností chráněn. Při nutné obraně je ale zájem útočníka obětován, aby mohl být útok odvrácen.

Dlužno podotknout, že „nutná obrana je právem, nikoli povinností každého jednotlivce.“ Je tedy na úvaze každého, zda svoje právo využije či nikoliv a nelze proto nařizovat občanům v případě splnění podmínek vytvářejících stav nutné obrany, aby hájili své, případně společenské zájmy. Přirozeně od této situace musíme odlišit případy, kdy určité osoby mají právní povinnost vystoupit na obranu ohrožených zájmů společnosti chráněných právem a tato povinnost jim je uložena zvláštními zákony. V těchto případech jsou podmínky a meze jejich jednání stanoveny velmi přesně, protože tyto osoby jsou povinny čelit útokům jim či jiným občanům hrožícím a pomáhat a chránit zájmy společnosti. Jde především o policisty, hasiče apod.

Sami občané tak mohou bojovat s kriminalitou a to velmi účinně. Včasná obrana proti jednání pachatele je totiž zpravidla účinnější než následný trest uložený za spáchání trestného činu. Pachatel, který je vystaven takovému odporu člověka nebo společnosti může být účinně odrazen od páchání trestné činnosti. Jeho přímá konfrontace s odvrácením útoku může též posloužit efektivněji než trest, co se jeho výchovného účelu týče, a postihnout tak i latentní trestnou činnost.

Nutná obrana se vyznačuje preventivní a výchovnou funkcí, a to jak vůči pachateli a obránci, tak i vůči ostatním občanům. Z hlediska individuální prevence má nutná obrana působit na vůli útočníka a odradit jej od dalšího útoku, má ovlivňovat jeho jednání tak, aby pocítil na vlastní kůži újmu způsobenou obráncem, a měla by ho motivovat k tomu, aby se obdobných útoků vzdal i do budoucna. Z hlediska generální prevence pak působí nutná obrana odstrašujícím způsobem na potencionální útočníky, kteří jsou prostřednictvím médií informováni o tom, že nemohou podnikat protiprávní útoky bez rizika postihu za svá jednání. U ostatních občanů má nutná obrana probudit vůli zakročit proti útočnickovi v mezích dovolené obrany.²⁷

Je ovšem nutné si též uvědomit, že boj veřejnosti s kriminalitou nemůže dosáhnout živelných rozměrů a musí být v určitých směrech korigován. Proto zákon přesně stanovuje podmínky výkonu práva nutné obrany. Stanovením podmínek pro

²⁷ Hruška, J.: Institut nutné obrany ve světle navrhované rekodifikace trestního zákoníku, Trestní právo 12/2007

jednání v nutné obraně stát garantuje právo na nutnou obranu, tedy vylučuje jakékoli sankcionování za takové jednání.

Podmínky uplatnění nutné obrany jsou²⁸:

- 1. útok na zájem chráněný trestním zákonem;**
- 2. přímo hrozící nebo trvajícím útok;**
- 3. obrana proti útoku není zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku.**

Je dobré si uvědomit, že čím precizněji jsou stanoveny tyto podmínky, tím větší právní jistotu poskytuje institut nutné obrany občanům a tím více roste jeho význam pro společnost. Vymezení podmínek nutné obrany a důsledky jejich překročení budou předmětem následujících kapitol.

4.2 Krajní nouze – pojem, rysy, smysl a funkce ve společnosti

Trestní zákon dosud definuje krajní nouzi v §14 takto:

„Čin jinak trestný, kterým někdo odvrací nebezpečí přímo hrozící zájmu chráněnému tímto zákonem, není trestným činem. Nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak anebo způsobený následek je zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil.“

Krajní nouze bývá považována za nejobecnější institut v rámci okolností vylučujících protiprávnost. Jednání v krajní nouzi (stejně jako jednání v nutné obraně) vylučuje trestnost, ale i protiprávnost takového činu.

Z pohledu laické i odborné veřejnosti stojí institut krajní nouze poněkud stranou (na rozdíl od populárnější nutné obrany). Svědčí o tom i malé množství literatury, která se touto problematikou zabývá. Uvedené může vysvětlovat zejména fakt, že situací, na které lze ustanovení o krajní nouzi aplikovat, není až tak mnoho.

„Stavem krajní nouze se označuje takový stav, kdy možno chránit zájem, který chrání též právní řád, jen tím, že se obětuje jiný takový zájem.“²⁹

Jde tu tedy o střet zájmů společnosti na ochraně různých společenských vztahů.

²⁸ Císařová op. cit. 1, s. 24

²⁹ Solnař V., Fenyk J., Císařová D.: Základy trestní odpovědnosti, Orac 2003, s. 138

Účelem krajní nouze je poskytnout občanům možnost k ochraně zájmů vlastních, zájmů jiných osob, zájmů státu i společnosti v případě hrozící poruchy zájmu chráněnému trestním zákonem, která nemůže být odvrácena jinak, než poruchou jiného takového zájmu za podmínek uvedených v § 28 trestního zákoníku. Na místě takové události, která se odehrává v konkrétním čase a za určitých podmínek, není totiž možné někdy zajistit odvrácení poruchy jiným způsobem.

Podmínky, jejichž splnění se vyžaduje k tomu, aby mohl být institut krajní nouze aplikován, budou specifikovány dále. Na tomto místě si však alespoň vyjmenujme, o které podmínky se jedná. Jde o následující podmínky krajní nouze:

- 1. zájem chráněný trestním zákonem je v nebezpečí;**
- 2. toto nebezpečí přímo hrozí;**
- 3. nebezpečí nebylo možno za daných okolností odvrátit jinak;**
- 4. způsobený následek není zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil;**
- 5. ten, komu toto nebezpečí hrozilo, nebyl povinen je snášet.**

4.3 Nutná obrana a krajní nouze – společné znaky a rozdíly

Přestože je podstata těchto institutů shodná, což ostatně potvrzuje jejich zařazení v hlavě III. v trestním zákoně, přesto existují některé odlišné znaky, které odůvodňují aplikaci krajní nouze a nutné obrany v rozdílných situacích.

		Nutná obrana	Krajní nouze
STEJNÉ ZNAKY		<ul style="list-style-type: none"> - vylučují společenskou nebezpečnost, protiprávnost i trestnost; - jsou společensky prospěšné; - jednání uskutečněná v jejich rámci vesměs působí újmu zájmům, které právní řád jinak chrání; - motivy jednání – snaha chránit chráněné a oprávněné zájmy - okruh zájmů - dochází ke konfliktu dvou protichůdných zájmů, které je třeba řešit preferencí jednoho z těchto zájmů na úkor druhého; - smyslem je ochrana individuálních i společenských zájmů (u nutné obrany k tomu ještě vystupuje do popředí princip prosazení se práva proti bezpráví); - odvrací nebezpečí, jehož pramenem může být v obou případech protiprávní útok fyzické osoby; - nejsou vůči sobě navzájem přípustné (nutná obrana proti jednání v krajní nouzi a naopak); - jsou právem, nikoli povinností občana, s výjimkami např. např. § 367 (nepřekážení trestného činu), § 368 (neoznámení trestného činu), § 150 a 151 (neposkytnutí pomoci) T³⁰; - neomezený okruh subjektů nutné obrany a krajní nouze; - překročení jejich mezí má obdobné právní důsledky. 	
ROZDÍLNÉ ZNAKY	Zaměření jednajícího	<ul style="list-style-type: none"> - obranné jednání je vždy (a od počátku) zaměřeno proti útočnickovi, a tomuto útočnickovi je také vždy působena škoda; 	<ul style="list-style-type: none"> - jednání směřuje proti někomu jinému, třetí osobě, která se na vzniku nebezpečí nebo útoku ani nepodílí, nenese na něm žádnou vinu, mnohdy nebývá na místě činu ani přítomna (proto zákon klade na jednání v krajní nouzi mnohem přísnější podmínky, než je tomu u nutné obrany);

³⁰ Bod 1-8 Kuchta op. cit. 2,s. 178

	Připustnost	<ul style="list-style-type: none"> - připouští se proti protiprávnímu útoku fyzické osoby na zájmy chráněné trestním zákonem; 	<ul style="list-style-type: none"> - připouští se i proti jiné skutečnosti a události než je útok (přírodní síly a katastrofy, fyziologické procesy v lidském těle, selhání technických zařízení);
	Podmínka subsidiarity	<ul style="list-style-type: none"> - neplatí podmínka subsidiarity - napadený má možnost výběru prostředků, jak se postavit k útoku 	<ul style="list-style-type: none"> - platí podmínka subsidiarity - napadený nemá možnost výběru prostředků, jak se postavit k útoku (resp. nebezpečí);
		Nutná obrana	Krajní nouze
	Konstrukce proporcionality	<ul style="list-style-type: none"> - porovnáván je způsob obrany a útoku, přičemž obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená ke způsobu útoku; 	<ul style="list-style-type: none"> - zde je uplatněna proporcionalita v pravém slova smyslu, kdy se porovnávají následky, resp. výše způsobené škody - způsobený následek nesmí být zřejmě stejně závažný nebo závažnější než ten, který hrozil;³¹
	Pojetí rozsahu způsobených následků	<ul style="list-style-type: none"> - škoda, způsobená útočníkovi, může být větší jako ta, která hrozila jednajícímu v nutné obraně (obránci). 	<ul style="list-style-type: none"> - vychází ze zásady, že není možno připustit záchranu jednoho zájmu za cenu obětování zájmu rovnocenného.

Instituty nutné obrany a krajní nouze jsou vzájemně spjaty a do určité míry se prolínají. V jistém smyslu je nutná obrana speciálním privilegovaným případem (*lex specialis*) ke krajní nouzi. „V pochybnostech je proto třeba předem rozhodnout, zda jsou tu podmínky nutné obrany, a pak teprve posuzovat podmínky krajní nouze.“³² Při konstrukci podmínek subsidiarity a proporcionality je krajní nouze zvláštním případem nutné obrany, neboť obsahuje více omezujících podmínek. Nutná obrana a krajní nouze jsou tedy vzájemně nezaměnitelné.

³¹1-4 Kuchta op. cit. 2, s. 179

³² Solnař, V.: Systém československého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti, 1. Vydání, Academia Praha 1972, s. 100

5 VYMEZENÍ POJMU PŘEKROČENÍ NUTNÉ OBRANY

5.1 Celková charakteristika všech podmínek nutné obrany

Ráda bych pro účely této práce vycházela z dělení podmínek obou institutů, které používají někteří naši trestněprávní vědci. Toto dělení se zdá být nejen logické, ale také nápomocné pro správné vykreslení dané problematiky.

Vychází se z toho, že je možné odlišit podmínky, které vytvářejí „stav“ nutné obrany nebo krajní nouze a podmínky vlastního dovoleného jednání v nutné obraně či krajní nouzi. Podmínky v první skupině jsou nutným předpokladem pro to, aby se situace pro jednání v nutné obraně nebo krajní nouzi mohla vůbec konstituovat. Teprve při jejich splnění vzniká právo v nutné obraně a krajní nouzi jednat a otvírá se tím prostor pro uplatnění těchto institutů. Jsou-li tu podmínky konstituující tento stav dány, existují tyto bez ohledu na to, jakým způsobem si jednající osoba v nutné obraně či krajní nouzi vůbec počíná. Naopak podmínky druhé skupiny nemohou být z logiky věci vůbec uplatněny, pokud stav nutné obrany nebo krajní nouze ani nevznikne. Jinak řečeno, pokud stav nutné obrany či krajní nouze vůbec nevznikne, těžko můžeme posuzovat meze možného jednání v této situaci.

Pokud tedy právní řád zakotvuje institut nutné obrany jako okolnost vylučující protiprávnost, je nutné, aby rovněž stanovil podmínky, které musí být splněny, aby bylo možno toto právo realizovat, tzn. jednat v nutné obraně a zároveň určit limity, v jejichž rozsahu je nutné se pohybovat. Do první skupiny patří útok, dále jeho společenská nebezpečnost, přítomnost a reálnost útoku a lze je označit jako podmínky vytvářející tzv. *stav nutné obrany*, tj. *podmínky útoku*. Tyto podmínky charakterizují vznik situace nutné obrany. Do druhé skupiny patří přiměřenost (proporcionalita) ve vztahu obrany a útoku a nazýváme je *podmínky dovoleného jednání v nutné obraně*, tj. *podmínky obrany*.³³

Z logiky věci plyne, že pokud nebudou splněny podmínky první skupiny, tj. podmínky pro vznik nutné situace nutné obrany, taková situace vůbec nevystane a na nutnou obranu tedy nemůže vzniknout právo. Naopak, pokud nebudou splněny

³³ Kuchta J., K problematice přiměřenosti jednání v nutné obraně, Právní obzor 1998, roč. 81, č.3s.453

podmínky skupiny druhé – tj. podmínky jednání v nutné obraně, není tím situace nutné obrany vyloučena, neboť reálně existuje, avšak osoba obránce, která měla právo nutné obrany využít, nedodržela podmínky charakterizující dovolenost jednání.

Případy porušení podmínek nutné obrany nejsou v zákoně blíže specifikovány, proto je nutné postupovat při jejich vymezení či při posuzování jejich překročení zejména dle zásad vytyčených právní teorií a judikaturou.

5.1.1 Podmínky vzniku situace nutné obrany

5.1.1.1 Čin jinak trestný

Ze zákonné dikce nutné obrany lze dovodit, že čin jinak trestný není za splnění určitých podmínek trestným činem. Pod pojmem čin jinak trestný se rozumí jednání o takové intenzitě, která by za normálních podmínek zakládala trestní odpovědnost (tzn. byla tedy trestným činem). Důvodem, proč je uvedeným činům poskytována beztrestnost, je obrana důležitých zájmů (tj. zájmů, které chrání samotný trestní zákon) před protiprávním útokem. A to „Skutečnost, že pachatel jednal za podmínek nutné obrany ve smyslu §29 TZ (dříve §13TZ) vylučuje trestnost činu v době jeho spáchání. Soud po takovémto závěru tedy nemůže použít osvobozujícího důvodu podle § 226 písm. e) TrŘ o zániku trestnosti; musí obviněného zbavit obžaloby podle §226 písm. b) TrŘ proto, že skutek není trestným činem³⁴.“

5.1.1.2 Útok

Útok a jeho charakteristické rysy tvoří jeden ze stěžejních pojmů nutných k vymezení základních podmínek jednání v nutné obraně. Z §29 TZ vyplývá, že nutná obrana směřuje proti útoku, který ohrožuje společenské vztahy chráněné trestním zákonem a který přímo hrozí nebo trvá. Podle A. Dolenského³⁵ smysl nutné obrany souvisí s pojmem útoku, protože jen vůči útočníkovi je nutná obrana přípustná. Lze říci, že útok je vlastně určitý druh nebezpečí.³⁶

³⁴ 3 To 400/91, Fenyk, J., Illková P. – Rozhodnutí a stanoviska k trestnímu zákonu – výňatky z hmotněprávních rozhodnutí a stanovisek, 1918- 1995, Praha: C.H. BECK, 1. Vydání, 1995, s. 110

³⁵ Dolenský, A.: Nová koncepce nutné obrany. Bulletin advokacie č.1/1994

³⁶ Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006, s. 249

Definice pojmu útok se v teorii různí. Obvykle se však shodují na tom, že „útokem je ohrožení zájmu chráněného zákonem“³⁷, které je vyvoláno „jednáním člověka, protiprávním, přítomným, skutečným“³⁸ a je určitou měrou nebezpečné pro společnost. Dle Solnaře je útok „ohrožení zájmu chráněného zákonem, jenž je vyvoláno protiprávním konáním (nikoli nutně trestným), i opominutím“.³⁹

Útok je tedy protiprávní jednání člověka spočívající buď v konání či v opomenutí, které je úmyslné, protiprávní a nebezpečné určitou měrou pro společnost.

Abychom mohli útok uvažovat ve smyslu nutné obrany, musí být naplněny určité znaky útoku, tzn., musí jít o určitý kvalifikovaný útok.⁴⁰ Lze mít za to, že k těmto nezbytným znakům patří:

- reálná existence útoku
- protiprávnost a nebezpečnost pro společnost
- bezprostřední hrozba nebo trvání
- směřování proti zájmu chráněnému trestním zákonem

V teorii i praxi se můžeme setkat rovněž s vymezením některých dalších jeho znaků, zejména z hlediska formy provedení útoku (forma jednání) a z hlediska negativních vymezení (tedy co za útok považovat nelze).

a) Reálná existence útoku

Skutečně existující útok je nutnou podmínkou (*conditio sine quo non*) jednání v nutné obraně. Objektivní existence útoku v realitě je nejzákladnějším faktem, který podmiňuje možnost v nutné obraně vůbec jednat. „Útok nebo nebezpečí útoku musí být celkem reálně a objektivně existující. V tomto směru nerozhoduje subjektivní hledisko pachatele, ale skutečný stav věci, i když není možné ponechat stranou různé psychické faktory vyvolané nebezpečím anebo jeho představou.“⁴¹ Pokud by útok

³⁷Kratochvíl, V.: Trestní právo hmotné obecná část, 2. vydání, MU Brno, 1996, s. 230

³⁸Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany. Sborník prací z trestního práva. UK Praha 1986, s. 28

³⁹Solnař, V.: Systém československého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti, 1. Vydání, Academia Praha 1972, s. 101

⁴⁰<http://trestni2.juristic.cz/45620/clanek/trest3>

⁴¹Mach, L., Moural, J.: Jak je to s nutnou obranou? Socialistické soudnictví s. 289/1963, s. 328

skutečným nebyl, jedná se např. o různá jednání v žertu, schází jeho společenská nebezpečnost, a zájmy chráněné trestným zákonem neohrožuje.

Zákon vyžaduje útok na zájmy chráněné trestním zákonem. Pokud tato podmínka splněna nebude a útok bude existovat pouze ve fantazii obránce, půjde o *domnělou (putativní) nutnou obranu*.

b) Protiprávnost a nebezpečnost útoku

Z dikce zákona protiprávnost a nebezpečnost útoku pro společnost přímo vyvodit nelze, v teorii jsou ale tyto podmínky uznávány. Tak např. Solnař⁴² tvrdí, že „útok musí být čin protiprávní, třebaže nikoli nutně čin trestný (jsou tudíž zahrnuty i činy, jejichž trestnost zanikla nebo které nemohou být stíhány z důvodů procesních, nebo vůbec znaky trestného činu nemají)“.

Protiprávnost znamená rozpor s platným právem, je nutno dovozovat ji vždy z celého právního řádu. Na rozdíl od trestnosti, která vyplývá ze zákona. Ne každé ohrožení nebo porušení chráněného zájmu je vždy společensky nebezpečné či protiprávní. Není sporu v tom, že jednání, které není protiprávní, nemůže být jednáním nedovoleným. Takové jednání tedy nemůže ohrožovat zájmy chráněné trestním zákonem a nutnou obranu proti němu nelze připustit.

Doktrína klade často důraz na to, že útok vždy nemusí být trestným činem. Jestliže je účelem trestního zákona chránit zájmy společnosti, ústavní zřízení ČR, práva a oprávněné zájmy fyzických a právnických osob, je nutné ochranu těchto zájmů zajistit a odvracet útoky na ně bez ohledu na to, kdo je útočníkem či na to, zda by porušení či ohrožení těchto zájmů bylo kvalifikováno jako trestný čin.

Přestože útok svou povahou zpravidla trestným činem bude, nemusí jím však být vždy. Jak již bylo naznačeno, útokem mohou být ve smyslu nutné obrany také činy, jejichž trestnost zanikla, nebo činy, které nemohou být stíhány z důvodů procesních (důvody exempcí). Útokem nejsou ani činy, u nichž absentují znaky trestného činu, např. slabší útoky proti fyzické integritě člověka, které nemají za následek ublížení na zdraví ve smyslu §145 an. TZ.⁴³

⁴² Solnař, V.: Systém československého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti, 1. Vydání, Academia Praha 1972, s. 101

⁴³ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 113

Pro úplnost nutno též zmínit, že za útok nelze vzhledem k absenci podmínek protiprávnosti považovat jednání v nutné obraně (k tomu např. 9/1980 Sb.s.r., 26/1967 Sb.s.r.).

„Nebezpečnost útoku nespočívá jen v jeho škodě.“⁴⁴ Trestní zákoník v §29 nebezpečnost útoku pro společnost explicitně nestanoví. Kritéria této nebezpečnosti útoku bývají posuzována obdobně, jako se dle původního trestního zákona posuzovala nebezpečnost trestného činu pro společnost. Takto postupuje nejen Fremr a Zelenka⁴⁵, ale také Císařová a Čížková⁴⁶.

Nebezpečnost útoku podle Císařové zahrnuje dvě složky⁴⁷ .:

1. *Škodu*, která daným útokem byla nebo mohla být způsobena
2. Stupeň *odvratitelnosti* spáchaného útoku

Pro úplnost nutno dodat, že povaha některých trestných činů nutnou obranu nepřímou vylučuje. Tak je tomu např. u trestného činu dvojího manželství podle §194 TZ nebo trestného činu porušení zákazu v době nouzového stavu v devizovém hospodářství podle §247 TZ. Nutná obrana je u těchto trestných činů téměř nepředstavitelná a z povahy věci v praxi spíše nereálná.

V souvislosti s protiprávností útoku je nutno zmínit problematiku, která bývá v teorii rovněž často řešena, a sice ***problematiku útoku osob nepřičetných, dětí a osob jednajících ve skutkovém omylu***. Podstata tohoto problému spočívá v tom, zda pro naplnění znaku protiprávnosti útoku postačuje protiprávnost objektivní nebo zda je nutná protiprávnost v subjektivním smyslu.⁴⁸

První skupina teoretiků, mezi něž patří např. Solnař, Dolenský, Novotný, Jelínek a Vokoun, požaduje protiprávnost *v subjektivním smyslu* a odmítá pouhou objektivní rozpornost s právem. V minulosti takový útok osob nepřičetných, dětí a osob jednajících ve skutkovém omylu nebyl považován za stav nutné obrany, ale za

⁴⁴Šámal, P.: K vládnímu návrhu novelizace ustanovení § 13 TrZ. Zák. o nutné obraně. Právní praxe, roč. XLII, č. 2/1994, s. 81

⁴⁵Fremr, R. Zelenka, P.: K výkladu ustanovení § 13 trestního zákona. Právní praxe, roč. XLII, č. 6/1994

⁴⁶Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. 1. Vydání. AUC Iuridica 1986, č. 1, s. 26

⁴⁷Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. 1. Vydání. AUC Iuridica 1986, č. 1, s. 26

⁴⁸Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, UK Praha, 1989, s. 20

nebezpečí a byl posuzován podle zásad o krajní nouzi. Bylo vyžadováno, aby byla splněna podmínka, že hrozící nebezpečí nebylo možno odvrátit jinak (požadavek subsidiarity). To řešení bývá kritizováno z toho důvodu že, hledisko proporcionality vyžadované u krajní nouze, kde způsobený následek nesmí být stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil, se zmírňuje v tom smyslu, že lze beztretně odvracet i hrozící škodu způsobením škody téže závažnosti, jako byla ta, která hrozila. Prakticky se toto zmírnění demonstruje tak, že k záchraně vlastního života je možné choromyslného i usmrtnit. Kritické názory tvrdí, že tímto jsou na obránce kladeny nepřiměřené požadavky, když musí často v rychlosti, časové tísni a psychickém tlaku rozhodně řešit náročnou situaci.⁴⁹ Nutná obrana se zde připouští pouze v případech, kdy obránce nevěděl, že se jedná o útok dítěte, osoby nepřičetné či jednající ve skutkovém omylu (putativní nutná obrana). *Teryngel*⁵⁰ nepovažuje za útok jednání nezletilce nebo trestně neodpovědné osoby a doporučuje toto jednání považovat za nebezpečí, které je možné odvrátit krajní nouzí, ale jen v případě, kdy obránce ví, že odvrací jednání nepřičetné osoby, osoby trestně neodpovědné, nebo osoby jednající v nedbalosti.

Druhým řešením⁵¹ problematiky posuzování útoku dítěte, nepřičetné osoby a osoby jednající v skutkovém omylu je vycházet celkově z *objektivního pojetí útoku*. Útokem je jednání protiprávní a nutná obrana směřuje proti činu, který je objektivně společensky nebezpečný, ovšem nemusí se jednat o jednání, které je trestným činem. „Pokud není vyžadováno, aby útok byl trestným činem, není odůvodněn ani požadavek, aby útočník byl osobou trestně odpovědnou.“⁵² Nutná obrana zde bude přípustná za splnění všech zákonných podmínek na ní kladených i proti útoku osoby nepřičetné, dítěte nebo osoby jednající ve skutkovém omylu. „Toto pojetí však nelze vzít absolutně, neboť by mohlo dojít k ospravedlnění závažných a zásadních chyb obránce, jeho zcela chybného hodnocení situace, založené např. na trestuhodné nepozornosti.“⁵³

Lze uzavřít, že pro odstranění aplikačních potíží by bylo vhodné tuto problematiku v zákoně podrobněji upravit.

⁴⁹ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001s. 114

⁵⁰ Teryngel, J., Liška, P.: Zbraně, střelivo a právo. 1. vydání, Orac Praha 2000, s. 103

⁵¹ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001s. 114

⁵² Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. 1. Vydání. AUC Iuridica č.1/1986, s. 26

⁵³ Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. 1. Vydání. AUC Iuridica č.1/1986, s. 28

c) *Bezprostřední hrozba nebo trvání útoku*

Útok musí přímo (bezprostředně) hrozit nebo trvat. Jedná se tedy o časové hledisko nutné obrany. „Za rozhodující časové hranice je třeba považovat okamžik, kdy se z hrozícího útoku stane útok přímo hrozící a na druhé straně okamžik, kdy již obrana nemůže odvrátit škodlivý následek.“⁵⁴ V rámci tohoto časového intervalu je zásadně nutná obrana přípustná.

Počátek vzniku situace nutné obrany – okamžik začátku útoku

Útok hrozí přímo, jestliže k porušení chráněného zájmu má dojít v úzké časové a zpravidla také místní souvislosti.⁵⁵ Je-li útok přímo hrozící, platí, že ještě nenastal, ale existuje jeho hrozba, která nasvědčuje bezprostřednímu ohrožení zájmu chráněného zákonem.

Podle okolností případu by mělo být jasné, že útok bude bez prodlení a určitě následovat za hrozbou, přitom však nemusí být neočekávaný. Takto vidí bezprostřednost Solnař⁵⁶. Podle Kuchty „existuje vysoká pravděpodobnost porušení chráněného zájmu“⁵⁷. Z útočného jednání by tedy mělo být zjevné, že útok očividně a nevyhnutelně nastane v co nejbližším časovém okamžiku za hrozbou. „Hrozba nemusí být vyslovena, stačí, když z okolností případu vyplývá“⁵⁸. „Na rozdíl od trvajících útoku je hrozící útok takový, při kterém útočník ještě zmíněné jednání nevykonává, ale jeho jednáním jsou už zájmy chráněné trestním zákonem vydané v nebezpečí.“⁵⁹

Hranice mezi „hrozícím“ a „přímo hrozícím“ útokem podle našeho práva nemůže být stanovena zcela jednotně pro všechny případy a vyžaduje odpovědného posouzení pro každý konkrétní případ.⁶⁰

⁵⁴ Kuchta, J: Nutná obrana. 1. vydání, Masarykova univerzita Brno 1999, s. 122

⁵⁵ Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006, s. 250

⁵⁶ Solnař, V.: Systém československého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti, 1. Vydání, Academia Praha 1972, s. 105

⁵⁷ Kuchta, J: Nutná obrana. 1. vydání, Masarykova univerzita Brno 1999, s. 123

⁵⁸ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001, s. 114

⁵⁹ Mach, L., Moural, J.: Jako je to s nutnou obranou? Socialistické soudnictví s. 289/1963, s. 328

⁶⁰ Kuchta op. cit. 2 s. 123

Většina autorů při určování hranice mezi „hrozícím“ a „přímo hrozícím“ útokem vychází z analogie k vývojovým stádiím trestného činu. Protože se domnívám, že související výklad by šel nad rámec této práce, zůstanu jen u této stručné zmínky.

Trvání útoku

Pokud již útok započal, lze nutnou obranu uplatnit pouze po dobu trvání tohoto útoku. Aby bylo jednání v nutné obraně odůvodněno, musí útok trvat, nesmí být ukončen ani přerušen. O přerušení útoku mluvíme tehdy, kdy již nebezpečí přímo nehrozí. Jestliže byl útok ukončen nebo přerušen a nebezpečí již přímo nehrozí, nepřichází nutná obrana v úvahu.⁶¹

Třeba dodat, že od ukončení útoku je nutno důsledně odlišovat pouhou *přestávku* v útoku („přestávka v boji“). Pokud by byl útok pouze přerušen se záměrem v něm v krátké době pokračovat - pouhá přestávka v boji - a tento záměr je zřejmý, stav nutné obrany trvá dál. „Jestliže si útočník udělá jen krátkou přestávku v útoku (např. chce nabít zbraň), napadený nemusí čekat až do konce této přestávky.“⁶²

Za přerušeni časové souvislosti se též nepovažuje „jestli pachatel jediným skutkem současně napadá několik zájmů chráněných trestním zákonem a obrana je vykonaná až v čase, kdy útok na některý z těchto zájmů skončí. Zvláště typické to je u trestného činu loupeže.“⁶³

Nutná obrana se též připouští *u trestného činu trvajícíchho*, dokud je udržován protiprávní stav. „Útokem je pouze jednání, které je zaměřeno na změnu skutečného stavu ve sféře napadeného.“⁶⁴ Útok trvá, dokud ještě nenastal následek.

Útok však někdy trvá i u jiných trestných činů, kdy tyto již byly formálně dokonány realizací útoku. Dle Solnaře⁶⁵ se „nutná obrana připouští až do dokončení trestného činu“. Tedy je možno užít nutnou obranu až do doby ukončení útoku, které není totožné s okamžikem dokonání trestného činu.⁶⁶

⁶¹ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001s. 115

⁶² Fico R.: Nutná obrana, Ludoprint Trenčín 2001, s. 19

⁶³ Mach, L., Moural, J.: Jako je to s nutnou obranou? Socialistické soudnictví s. 289/1963, s. 329

⁶⁴ Kuchta, J.: Nutná obrana. 1. vydání, Masarykova univerzita Brno 1999, s. 125

⁶⁵ Solnař, V.: Systém československého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti, 1. Vydání, Academia Praha 1972, s. 105

⁶⁶ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001s. 115

Ukončení útoku

Útok je ukončen, pokud nehrozí zájmům chráněným trestním zákonem další nebezpečí, anebo jsou tyto zájmy již porušeny a nehrozí nebezpečí dalších škod. Nutná obrana proti ukončenému útoku je nepřipustná.

Stav nutné obrany však zaniká, upustil-li útočník dobrovolně natrvalo od dalšího jednání a další útok již od něj nehrozí, popř. též jestliže útočník svůj záměr již realizoval.

Koncovým momentem přípustné nutné obrany je okamžik faktického ukončení trvajících útoku, popř. jeho bezprostřední hrozby. Tehdy pomíjí nebezpečí pro zájmy, na něž bylo útočeno, a to buď bez jakéhokoliv následku pro ně neboť tyto zájmy jsou již porušeny a nehrozí nebezpečí dalších škod.⁶⁷ Je zřejmé, že ukončení útoku musí mít definitivní podobu. Ukončení útoku není totožné s dokonáním trestného činu, tedy s naplněním všech znaků skutkové podstaty. Toto lze demonstrovat na příkladu použití nutné obrany proti pachateli krádeže odnášejícímu ukradené věci. Nutnou obranu zde totiž bude možné užít, i když trestný čin krádeže byl dokonán (neboť pachatel odnášející předmět krádeže stále útočí na majetkové zájmy chráněné trestním zákoníkem).

d) Směřování proti zájmu chráněnému trestním zákonem

Trestní zákon blíže nevymezuje hodnoty k jejichž ochraně je obrana přípustná. K přípustnosti nutné obrany se vyžaduje, aby byl útok veden proti zájmům chráněným trestním zákonem. „Zájmy, které nechrání trestní zákon, nemohou být ani beztrestně chráněny nutnou obranou.“⁶⁸

Právní teorie dovozuje, že možno je bránit jak zájmy individuální (např. život, zdraví, svoboda), tak kolektivní, zájmy celospolečenské i státní (zde ovšem za předpokladu, že útokem je zároveň dotčen jednotlivec).

Okruh zájmů chráněných trestním zákonem je dostatečně široký na to, aby pojal většinu případů, ve kterých je použití nutné obrany myslitelné. Ochranu poskytovanou trestním zákoníkem je přitom nutno chápat kvalitativně, a proto je možno nutnou obranu použít pro ochranu zájmu jako takového (bez zkoumání

⁶⁷ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 115

⁶⁸ Solnař, V.: Systém československého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti, 1. Vydání, Academia Praha 1972, s. 101

dalších předpokladů). Nutné obrany lze užít proti útoku na život, zdraví, svobodu, majetek, důstojnost i čest⁶⁹. Ochrana je poskytována druhový a individuálním zájmům, vymezeným blíže hlavami (tzv. druhový objekt trestného činu) ve zvláštní části TrZ nebo jednotlivými skutkovými podstatami trestných činů (tzv. individuální objekt trestného činu).

Nutnou obranou lze hájit zájmy nejen vlastní, ale i zájmy jiného (tzv. pomoc v nutné obraně). K nutné obraně je tedy oprávněn kdokoli, nejen ten, kdo byl bezprostředně sám napaden. Dolenský v této souvislosti rozlišuje tzv. individuální a sociální hledisko. „Individuální hledisko se jeví v tom, že není možná nutná obrana jen k ochraně veřejného pořádku či právního řádu vůbec, chybí-li ochrana individuálního zájmu! Sociální hledisko se jeví v tom, že lze bránit nejen sebe ale i jiného, dále že nutná obrana není přípustná, kde by šlo o zneužití práva, ani tam, kde by nebyl zároveň ohrožen zájem vyjádřený sociálním hlediskem, tj. ochrana právního řádu jako celku.“⁷⁰

Z výše uvedeného plyne, že zájmy, které trestní zákon nechrání, nemohou být chráněny v rámci nutné obrany podle §29 TZ, tedy takováto obranná činnost nemůže být ve smyslu nutné obrany pokládána za beztrestnou. Není ovšem vyloučena obrana v rámci jiného právního předpisu (např. dle přestupkového zákona nebo občanského zákoníku).

5.1.1.3 Útočné jednání

Zásadně je nutná obrana chápána jako jednání *fyzické osoby* – útočnicka, který svým jednáním naplnil znaky útoku.

Za útočnicka tedy nelze považovat *zvíře*. Zvíře je totiž považováno v právním smyslu za věc, a tudíž svým jednáním nemůže naplnit znaky útoku. Obrana proti jeho jednání nemůže být tedy nutnou obranou, ale krajní nouzí, k čemuž se přiklání také většina teoretiků (např. Dolenský, Kuchta, Solnař, Šámal). Není však bez významu zmínit, že pokud by ale vlastník své zvíře poštval a použil jej jako „živý nástroj“, bude nutná obrana přípustná a škoda způsobená na zvířeti bude zároveň škodou způsobenou vlastníkovu zvířete.

Útočné jednání má z povahy věci zpravidla formu konání, není však vyloučen ani útok opomenutím. Česká právní nauka se však otázkou jednání ve formě konání či

⁶⁹ Jelínek, J a kol.: Trestní právo hmotné, 1. vydání, Praha:Leges, 2009, s.251

⁷⁰ Dolenský, A.: Nová koncepce nutné obrany. Bulletin advokacie č.1/1994, s. 19/20

opominutí⁷¹- vyjma připuštění jeho existence v obou těchto formách jednání - blíže nezabývá.

5.1.2 Podmínky dovoleného jednání v nutné obraně

K jednání v nutné obraně musí být splněny podmínky nejen na straně „útočníka“, ale také na straně obránce.

Obránce je ten, kdo svým jednáním odvrací útok na zájem chráněný trestním zákonem. Podmínky nutné obrany, tak jak jsou vymezeny v §29 TrZ, však zahrnují nejen jednání proti útoku na vlastní zájmy, ale také jednání proti útoku na zájmy cizí (tzv. pomoc v nutné obraně). V tomto smyslu je tedy vhodné rozlišovat pojem „napadený“, tj. ten, na jehož zájem chráněný trestním zákonem je útok veden, a pojem „obránce“, tj. ten kdo provádí zákrok v nutné obraně. Zpravidla však půjde o tutéž osobu.

Podmínky dovoleného jednání v nutné obraně jsou v právní teorii rozděleny takto:

- *Forma obranného jednání*
- *Přiměřenost obrany*
- *Zaměření obrany proti útočníkovi*
- *Osoba oprávněná k nutné obraně*
- *Subjektivní zaměření obránce k obraně*

Pro účely této práce, se zaměřím hlavně na výklad pojmu přiměřenost, který s otázkou překročení mezi nutné obrany úzce souvisí.

5.1.2.1 Přiměřenost obrany

„Trestní zákon nestanoví měřítko pro určení mezi nutné obrany. To je úlohou soudní praxe a teorie trestního práva, a je nutné ji posuzovat nejen podle intenzity útoku a obrany a následků, hrozícího z útoků a způsobených v obraně, ale i podle všech okolností případu a závažnosti zájmu společnosti na obraně.“⁷²

⁷² Císařová op. cit. 1, s. 39

Tenkou hranicí mezi tolerovaným, tedy přiměřeným zásahem ze strany obránce a sankcí za překročení mezí nutné obrany tvoří pojem **přiměřenost**, ať již různě modifikovaný vývojem právní vědy.

Někoho možná může napadnout, zda je obranu třeba nějakým způsobem omezovat, zda by nemohlo stačit připustit jakýkoliv prostředek obrany a dovolit jakékoliv porušení zájmů útočnicka. Vždyť útočnick sám a dobrovolně ohrožuje zájmy chráněné trestním zákonem a měl by tedy nést rizika spojená s výkonem nutné obrany v plném rozsahu právě on. Pro správné zodpovězení této otázky je třeba si uvědomit, že „**pouhý fakt útoku nezbavuje ještě útočnicka všech jeho práv, zejména těch, jejichž poškození není k odvrácení útoku nutné a potřebné.**“⁷³ „Fakt protiprávního útoku sám o sobě ještě neznamená, že je útočnickovi možno způsobit jakoukoliv škodu. Útočnick sám zůstává člověkem, jehož základní práva musí být také respektována a musí být také do určité míry chráněna“⁷⁴. Rovněž jednání obránce je tedy nutno do jisté míry omezit, aby nedocházelo ke zneužívání institutu nutné obrany nejen s cílem vypořádat se následně s útočnickem, ale zejména pro ospravedlnění trestného činu spáchaného obráncem. Společenským zájmem je vyváženost obrany a útoku tak, aby útok byl sice odvrácen, ale bez zbytečného poškození práv útočnicka.

Je tedy nutno vyžadovat určitou **vyváženost** mezi obranou a útokem. A to proto, aby útok mohl být okamžitě a efektivně odvrácen, ne však za cenu zcela zbytečného poškození práv útočnicka.⁷⁵ Tento přípustný poměr mezi obranou a útokem je v našem právním řádu vyjádřen pojmem *přiměřenost*.

Podle Jebavého⁷⁶ je konstrukce přiměřenosti „základním kritériem pro porovnávání právních úprav nutné obrany. Z ní je nutné vycházet a zkoumat jako základní otázku, kdy jde v dané právní úpravě o vybočení z mezí nutné obrany z hlediska nepřiměřenosti obrany vůči útoku. Ostatní hlediska jsou pouze kritériem pomocným, jež se uplatní zejména tehdy, je-li kritérium základní u srovnávacích úprav shodné.“ Lze konstatovat, že hranice přiměřenosti se v průběhu času stále více posouvají ve prospěch obránce.

Samotný pojem přiměřenosti je doslova vzato dosti vágní. Proto se přiměřenost zkoumá jako poměr mezi určitými veličinami. Např. přiměřenost nutné obrany ke

⁷³ Kuchta J. op. cit. 2 s. 140

⁷⁴ Kratochvíl, V.: Trestní právo hmotné obecná část, 2. vydání, MU Brno, 1996, s. 232

⁷⁵ Kuchta op. cit. 2, s. 140

⁷⁶ Jebavý M. : Vybočení z mezí nutné obrany, Soc. zákonnost 1975,s. 33

způsobu útoku. Základním předpokladem účinné nutné obrany je, že její intenzita musí být vyšší, než intenzita útoku, a dále, že riziko vyplývající z takového konání bylo přesunuto z obránce na útočníka.

„Přiměřenost obrany a útoku je komplexní veličina, zahrnující řadu komponentů. Z toho vyplývá, že nedostatek jednoho komponentu lze nahradit existencí či zvýšenou intenzitou dalších.“⁷⁷

Přiměřenost je pojímána jako poměr mezi jednáním zaměřeným k obraně a způsobem útoku a definuje, jaká obrana je potřebná, aby útok spolehlivě odvrátila. „Přiměřenost obrany znamená, že obrana je schopná odrazit útok, tj. je způsobilá k jeho spolehlivému odvrácení. Z uvedeného plyne, že obrana musí být tak intenzivní, aby útok odvrátila, tj. musí být silnější než útok, jinak by ztrácela smysl.“⁷⁸

Požadavek přiměřenosti je třeba přesně odlišit od proporcionality. Druhý zmíněný pojem je znakem krajní nouze a vyjadřuje poměr mezi napadeným a obětovaným zájmem. Přiměřenost naproti tomu je poměrem mezi jednáním zaměřeným k obraně a způsobem útoku.

Dle právní teorie⁷⁹ jsou meze jednání v nutné obraně omezeny ve dvou směrech: (i) obrana nesmí být zcela zjevně (výrazně hrubě) intenzivnější, než jaká stačila (byla potřebná) ke spolehlivému odvrácení útoku a (ii) nesmí zde být zcela zjevný (výrazně hrubý) nepoměr mezi zájmem chráněným v nutné obraně a zájmem obětovaným. Pouze v případě takového mimořádného excesu se zde tedy uplatní zákaz hrubé disproporce mezi zájmy.

5.2 Překročení podmínek nutné obrany

Podmínky a meze nutné obrany a krajní nouze, stanovené právním řádem, jsou důležitou zárukou zachování zákonnosti a tedy i právních jistot občanů.⁸⁰

Přesné vymezení podmínek nutné obrany má význam pro právní vědomí občanů, je v souladu s principem zákonnosti a posiluje právní jistotu. Dojde-li k překročení těchto mezí, jednání začíná být společensky nebezpečným, a proto nemůže být dovoleným. Je nutné, aby osoba překročivší při svém obranném jednání meze nutné obrany, nesla za své jednání zodpovědnost. „Pokud obránce překročí hranice nutné

⁷⁷ Kratochvíl, V.: Trestní právo hmotné obecná část, 2. vydání, MU Brno, 1996, s. 232

⁷⁸ Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006, s. 251

⁷⁹ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, . 6.vydání, 2010 ,s. 271

⁸⁰ Vokoun op. cit. , s. 54

obranu, jeho jednání se z právního hlediska posoudí jako trestný čin, pokud naplní některou ze skutkových podstat trestných činů, uvedených ve zvláštní části trestního zákona.⁸¹ Právní řád při nedostatku podmínek pro jednání v nutné obraně, tedy z překročení mezí nutné obrany, vyvozuje **vznik trestní odpovědnosti**.

Meze nutné obrany jsou určeny zákonem. V podstatě jsou tyto meze stanoveny podmínkami pro existenci stavu nutné obrany a podmínkami pro jednání v nutné obraně. „Nejsou-li totiž splněny podmínky vytvářející stav nutné obrany, nevzniká vůbec právo v nutné obraně jednat, nedostává se zde základních podmínek pro uplatnění nutné obrany, nelze zde tedy hovořit o jakýchkoliv podmínkách dovoleného jednání, neboť chybí podmínka pro dovolenost jednání jako takového.“⁸²

Pouze při splnění těchto podmínek, může být jednání posouzeno jako jednání v nutné obraně. Pokud některá z podmínek splněna není, dochází k **vybočení** z rámce nutné obrany, tedy k překročení mezí jednání v nutné obraně (*exces*). „O vybočení z mezí nutné obrany jde tehdy, jestliže zde některé její podmínky byly, že zde tedy byl *stav nutné obraně blízký*, aniž tu byly podmínky nutné obrany dány ve všech směrech.“⁸³

Případy porušení podmínek nutné obrany nejsou v zákoně blíže specifikovány, proto je nutné postupovat při jejich vymezení či při posuzování jejich překročení zejména dle zásad vytyčených právní teorií a judikaturou.

Poměrně složitá právní úprava mezí nutné obrany a nevyhnutelnost dodržení jejich zákonných podmínek mohou v praxi vést k tomu, že obránce použije obranu, která bude zjevně nepřiměřená způsobu útoku, anebo se bude bránit v době, kdy už útok netrvá.

V teorii i soudní praxi se rozlišuje:

- **exces intenzivní** - kdy jde o exces co do míry obranného zákroku, neboť obrana nebyla zcela zjevně přiměřená způsobu útoku, přičemž tu může jít o nepoměr v intenzitě nebo ve způsobené škodě (zde pouze u mimořádného nepoměru)

a

⁸¹ Fico R.: Nutná obrana, Ludoprint Trenčín 2001, s. 39

⁸² Kuchta op. cit. 2, s. 165

⁸³ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 119

- **exces extenzivní** - kdy jde o exces co do doby zákroku, neboť obrana nebyla provedena v době, kdy útok mohl hrozit nebo trval, přičemž může tu jít o provedení obrany v době, kdy útok skončil, anebo byla obrana předčasná

Někteří teoretici uznávají exces extenzivní jen jako opožděný, jiní i předčasný, kdy útok hrozil, ale nehrozil bezprostředně.⁸⁴ Nejvíce diskuzí však vyvolává nutná obrana opožděná.

Z důvodu, že zde nejsou zcela splněny podmínky nutné obrany, je třeba čin posuzovat podle obecných zásad. Vybočení z nutné obrany je obvykle posuzováno jako spáchání příslušného trestného činu s tím, že jeho skutková podstata byla naplněna pro nedostatek podmínek nutné obrany.

5.2.1 Tzv. exces intenzivní

„O nutnou obranu nejde v případě tzv. intenzivního excesu jen tehdy, když čin obránce zcela jasně, očividně a nepochybně neodpovídá všem rozhodným okolnostem charakterizujícím způsob útoku (R NS 5Tdo 162/2007).“

K intenzivnímu vybočení z mezí nutné obrany dochází tehdy, když je obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku. „Jednání v nutné obraně je tedy vyloučeno jen při zcela zřetelném vybočení z těch mezí, které jsou určovány způsobem útoku.“⁸⁵ Meze dovoleného jednání v nutné obraně jsou tedy tvořeny přiměřeností ve vztahu obrany a útoku. Ihned za přiměřeností stojí v centru zájmu při posuzování překročení mezí nutné obrany pojem „způsob útoku.“ Proto následující řádky budou nejprve věnovány charakteristice tohoto pojmu.

5.2.1.1 Způsob útoku

1. Úprava před novelou trestního zákona č. 290/1993 Sb.

⁸⁴ Císařová op. cit. 1, s. 39

⁸⁵ Půry, F.: Souhrn aktuální judikatury – Nutná obrana v trestním právu, Trestněprávní revue 8/2007, s. 234

Ustanovení o nutné obraně před novelou trestního zákona č. 290/1993 Sb., která nabyla účinnosti od 1. 1. 1994, vymezovalo překročení nutné obrany tak, že:

„Nejde o nutnou obranu, byla-li obrana zřejmě nepřiměřená povaze nebezpečnosti útoku.“

Tato dikce byla velmi obecná a teorie a praxe trestního práva po celou dobu její účinnosti hledala odpověď na otázku, mezi jakými veličinami je třeba zkoumat vztah přiměřenosti, a dále jaké intenzity může tento vztah přiměřenosti nabýt.

Obrana se tedy měla podle dříve platné úpravy porovnávat s povahou a nebezpečností útoku. Teorie a praxe vycházely z toho, že se na obou stranách mají porovnávat tytéž okolnosti. Bylo třeba porovnávat jak intenzitu obrany a útoku, tak i poměr chráněných zájmů, tedy hrozících a způsobených škod.

Pod pojmem „povaha útoku“ bylo třeba rozumět okolnosti charakterizující intenzitu útoku. Pod pojmem „nebezpečnost útoku“ pak spadal zejména druh a význam chráněného zájmu a hrozící škody. K regulérnosti nutné obrany pak bylo třeba, aby výsledek ani jednoho z těchto srovnávání nepřekročil určitý rámec. Takový požadavek znamenal, že podmínky nutné obrany byly stanoveny poměrně úzce.⁸⁶

2. Nové posuzování podmínek nutné obrany po novele

Novela nahradila z předchozí právní úpravy slovo „zřejmě“ slovy „zcela zjevně“ a slova „povaze a nebezpečnosti“ byla nahrazena slovem „způsobu“. Důvodová zpráva k novele trestního zákona ospravedlňovala potřebu nové právní úpravy tak, že se tímto krokem mají meze nutné obrany rozšířit v souladu s požadavky teorie a praxe. Požadavek rozšíření mezí nutné obrany musí v tomto případě znamenat zúžení výčtu okolností, k nimž musí obránce brát zřetel, a jeho menší zatížení při rozhodování. Je třeba tedy stanovit, oč je pojem způsobu útoku užší než pojem povaha a nebezpečnost útoku.

Názory našich předních teoretiků se však v otázce rozšíření mezí nutné obrany touto novelou trestního zákona značně liší.

⁸⁶ Kuchta op. cit. 29, s. 455

Tak např. Lněnička⁸⁷ záměr rozšíření mezi nutné obrany nekritizuje, ale kritizuje způsob jeho provedení, neboť pokládá dřívější právní úpravu mnohdy za výhodnější pro bránící se osobu, i když tuto úpravu též za ideální nepovažuje. Uvádí, že sice termín „způsobu útoku“ je užší než termín „povaze a nebezpečnosti útoku“, což rozšíření mezi nutné obrany znamená, ale v některých případech též obránce omezuje. Celkově se tedy Lněnička domnívá, že výrazné rozšíření mezi nutné obrany tato úprava v praxi nepřinese.

Pojem *způsob útoku* podle nové úpravy není nikde v zákoně definován a v odpovědi na otázku, co všechno zahrnovat pod tento pojem, není jednotná ani právní nauka. Tato novela vyprovokovala rozsáhlé diskuze v odborném tisku na téma, jaké okolnosti lze vlastně pod zákonný pojem „způsob útoku“ podřadit. Nejčastějším tématem těchto diskuzí byl střet historického a jazykového výkladu, neboť každý vede k jinému závěru, co se rozšíření či zúžení podmínek nutné obrany týče.

Námítky proti přijaté úpravě byly zdůvodňovány jazykovým výkladem provedených změn, který pojem způsob útoku přirovnává k pojmu *způsob provedení činu*, a tedy zužuje okolnosti, které lze pod pojem způsob útoku podřadit, a v důsledku toho zužuje i podmínky nutné obrany oproti dřívější úpravě. Proti tomu argumentuje Dolenský⁸⁸ potřebou širšího výkladu, vycházejícího z důvodové zprávy a smyslem institutu nutné obrany ve světle českého trestního zákona. Proto má Dolenský za to, že touto úpravou odpadá proporcionalita nutné obrany a obrana je závislá pouze na způsobu útoku. Tvrdí, že se novelou „zužuje okruh okolností, k nimž je nutno přihlížet. Zúžením tohoto okruhu okolností i cestou užití pouhého jazykového výkladu, se pak dosahuje nikoli zúžení, nýbrž rozšíření mezi nutné obrany ve prospěch obránce. Pod „způsob útoku“ můžeme zahrnout i vlastnosti útočnicka, jež se v útoku jeví nebo již hrozí se projevit. Ve způsobu útoku je obsažena i hrozící součinnost dalších osob provádějících útočnicka.“⁸⁹

K tomuto řešení se přiklání rovněž *Komentář*⁹⁰, který uvádí, že pojem způsob útoku je podstatně širší než pojem *způsob provedení útoku* ve způsobu, protože zahrnuje nejen způsob provedení útoku, ale i osobu útočnicka, jeho vlastnosti a

⁸⁷ Lněnička J.: Ad „Nová koncepce nutné obrany (§ 13 tr.zák.)“, Bulletin Advokacie č. 4/1994, s. 13

⁸⁸ Dolenský, A.: Nová koncepce nutné obrany. Bulletin advokacie č.1/1994, s. 24

⁸⁹ Dolenský, A.: Nová koncepce nutné obrany. Bulletin advokacie č.1/1994, s. 24

⁹⁰ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001s.

úmysly, jež se při útoku projeví, použité zbraně, hrozící součinnost dalších osob doprovázejících útočníka, jakož i další okolnosti, za nichž byl útok spáchán.

Poněkud odlišně pojímá danou problematiku *učebnice*.⁹¹ Podle ní způsob útoku nelze ztotožňovat s intenzitou útoku, byť ji zahrnuje. Nelze jej chápat úzce jako způsob útoku v daném okamžiku jeho průběhu, způsob útoku zahrnuje i to, co za dané situace bezprostředně hrozí, také chráněné hodnoty, proti nimž útok směřuje, ale je charakterizován i hrozící škodou.

*Kuchta*⁹² se zabývá otázkou spornosti historického výkladu a to jakým směrem má působit, má-li mít za cíl další zvýhodnění obránce. Určitou výhodou pro obránce by dle něj mohlo být vymezení okruhu skutečností, které mají být srovnávány a omezovány, neboť obránce by v časové tísní nemusel přihlížet ke všem skutečnostem a okolnostem charakterizujícím útok. Poměr všech skutečností charakterizujících útok a obranu může být různý, jak ve prospěch obránce, tak ve prospěch útočníka. Např. poměr kondice a počet obránců a útočníků mohou být v daném případě výhodné pro jednu či druhou stranu.

Dolenský i *Kuchta* považují za správné v rámci porovnávání způsobu obrany a útoku neporovnávat i zájmy a škody (dle jazykového výkladu) neboť pojem způsob útoku se váže na okolnosti charakterizující samotné jednání (obrana, útok) a nikoliv na to, co je takovým jednáním způsobeno. Toto řešení by ovšem mělo být modifikováno. Taková obrana způsobu útoku zcela zjevně neodpovídá.

Útok i obrana se dějí za určitých okolností, v objektivním časovém, místním i osobním rámci, a proto by vytrhování pouze určitých skutečností z tohoto rámce odporovalo i základním zásadám trestního práva. Někteří autoři upozorňují na to, že bude třeba hodnotit útok nikoli podle jeho způsobu, ale opět podle jeho nebezpečnosti, což naznačuje i znění důvodové zprávy, podle níž slovy „způsob útoku“ má být vystižena celá nebezpečnost útoku⁹³

Jednoznačné je, že pojem „způsob útoku“ nelze redukovat pouze dle jeho jazykového výkladu, neboť při hodnocení podmínek nutné obrany často hrají roli vedle způsobu útoku též další kritéria pro případy, kdy dojde ke škodě, která je ve zcela zjevném nepoměru ke škodě, která hrozila.

V praxi tak při aplikaci ustanovení o nutné obraně docházelo a dochází k nejednotnému výkladu, co všechno lze pod pojem způsob útoku skutečně zahrnout.

⁹¹ Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006, s. 251

⁹² Kuchta, J.: Nutná obrana. 1. vydání, Masarykova univerzita Brno 1999, s. 149

⁹³ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany. Sborník prací z trestního práva. UK Praha 1986, s. 24

Situaci nepomohla ani dikce nového trestního zákona, neboť v ust. § 29 odst. 2 se opět objevuje pojem *způsob útoku*, i nadále však bez jakékoliv zákonné definice.

5.2.1.2 Hledisko proporcionality jako poměr škody hrozící a způsobené

V teorii nalézáme pro porovnávání obrany a útoku zejména dvě hlediska. První hledisko odpovídá na otázku, jaká obrana je potřebná, aby útok spolehlivě odvrátila. Druhé hledisko porovnává, jaká škoda z útoku hrozí a jaká škoda byla útočníkovi skutečně způsobena. První hledisko se nazývá *přiměřenost* a bývá považováno za hledisko základní, druhým hlediskem je *proporcionalita* a je znakem institutu krajní nouze.⁹⁴

Pohled na tuto problematiku očima právních teoretiků se různí:

Dolenský odlišuje přiměřenost jako poměr mezi „obranou a útokem“⁹⁵ nebo jako poměr intenzity útoku a obrany od proporcionality, která je „vztahem mezi škodou z útoku hrozící a v obraně způsobenou“⁹⁶. Dolní hranicí přiměřenosti je podle něj obrana, která ještě stačí k odvrácení útoku a horní hranice má být nejvýše taková, aby nebyla obrana v hrubém nepoměru k ohroženému zájmu. *Dolenský*⁹⁷ kvůli častému zaměňování pojmů proporcionalita a přiměřenost v praxi namísto pojmu proporcionalita užívá raději pojem „**poměr škod**“.

Podle *Solnaře*⁹⁸ je „proporcionalita poměr mezi napadeným a obětovaným zájmem a je znakem krajní nouze. Přiměřenost naproti tomu není poměr mezi těmito zájmy, nýbrž mezi jednáním zaměřeným k obraně a povahou i nebezpečností útoku. Přiměřenost není proto z pravidla vyloučena neúměrností mezi napadeným a obětovaným zájmem (možno beztrestně chránit i zájem nižší kategorie, nebo v konkrétním případě i méně závažným a to i obětováním zájmu vyššího, nebo v daném případě významnějšího). Možno poranit i usmrtit na ochranu majetku. Obrana je zřejmě neuměřená útoku, není-li podle poznatku a úsudku bránícího se, k jehož psychickému stavu vyvolanému útokem třeba přihlížet, k odvrácení útoku potřebná a kromě toho též je-li zcela neúměrná jeho intenzitě a významu. Proto

⁹⁴ Kuchta, J.: op. cit. 29 s.454

⁹⁵ Dolenský, A.: Nová koncepce nutné obrany. Bulletin advokacie č.1/1994, s. 21

⁹⁶ Dolenský, A.: Nová koncepce nutné obrany. Bulletin advokacie č.1/1994, s. 21

⁹⁷ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany. Sborník prací z trestního práva. UK Praha 1986, s. 30

⁹⁸ Solnař, V.: Systém československého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti, 1. Vydání, Academia Praha 1972, s. 105

nejsou zachovány meze nutné obrany, pakliže obránce úmyslně usmrtil, ačkoli stačilo jej poranit, ani usmrtil-li obránce útočníka, aby obránil útok na majetek malé závažnosti.“

Podle *Císařové*⁹⁹ je hlediskem posuzování přiměřenosti obrany vztah intenzity útoku a obrany a vedle toho hledisko poměru škod. K prvnímu kritériu uvádí, že obrana nesmí být „nepoměrně, přehnaně“ silnější než útok, nesmí zde být zřejmý nepoměr mezi intenzitou obrany a útokem. Více než o sílu použitou k obraně zde ale jde o celkovou účinnost obrany. Ke druhému kritériu stejně tak jako Dolenský nepožaduje proporcionalitu ve smyslu krajní nouze a za hranici zde chápe taktéž „hrubý, zřejmý nepoměr škod, resp. následků“. Zdůrazňuje přitom, že situaci je nutno posuzovat z hlediska toho, jaká škoda (následek) od útoku hrozila, a nikoliv jaká škoda byla skutečně způsobena.

Trestněprávní doktrína se tedy vcelku jednotně kloní k názoru, že škoda způsobená obráncem, může být větší, než škoda hrozící z útoku. Dále pak teoretici dovozují, že poměr mezi hrozící a způsobenou škodou nemá praktický význam, nejde-li o zcela mimořádný nepoměr. Tak např. učebnice¹⁰⁰ k tomu uvádí: “Při posuzování přiměřenosti nutné obrany neplatí proporcionalita mezi škodou hrozící z útoku a škodou způsobenou obráncem. Škoda způsobená obráncem může být větší než škoda hrozící z útoku. Výrazně hrubý nepoměr škody hrozící z útoku a škody způsobené v obraně však může vest k závěru, že obrana byla útoku zcela zjevně nepřiměřená.”

Přestože veřejnost i sdělovací prostředky oba pojmy poměrně často zaměňují, nelze takto činit navzdory tomu, že se význam těchto slov může jevit velmi blízký. Tam kde proporcionalita bývá proti smyslu trestního zákona preferována na úkor přiměřenosti, se zjednodušeně vychází z toho, že zdraví je vyšším právním statkem než majetek. Správné je však **třeba posoudit, jaká obrana vede spolehlivě k odvrácení útoku. Přitom zákon toleruje obranu výrazně intenzivnější než je nezbytně nutná.** Až potom, je třeba posoudit v konkrétním případě proporcionalitu. A to jako jakýsi **korektiv**¹⁰¹ základního hlediska pro porovnávání obrany a útoku, kterým je přiměřenost“. Srovnávání nám hrozící škody a škody způsobené útočníkovi hraje roli jen v extrémních případech. Srovnávání škod a jejich poměr,

⁹⁹ Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. 1. Vydání. AUC Iuridica 1986, s. 41 - 42

¹⁰⁰ Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006, s. 252

¹⁰¹ Dolenský, A.: Střílet nebo nestřílet? Právní praxe v podnikání, č. 2/1997, s. 39

čili proporcionalita, je postup charakteristický pro krajní nouzi. U nutné obrany je to prvek cizorodý¹⁰².

Proporcionalitu způsobených škod tak nelze považovat za hlavní kritérium přiměřenosti nebo nepřiměřenosti jednání v rámci nutné obrany.¹⁰³

5.2.1.3 Hledisko přiměřenosti – poměr intenzity útoku a obrany

„O nutnou obranu nepůjde v případech, když nepoměr mezi intenzitou útoku a mírou reakce na něj (obranou) je naprosto výrazný. To však neznamená, že mezi útokem a obranou musí existovat proporcionalita, tj. nevyžaduje se, aby intenzitě použitého prostředku odpovídala i míra obrany (R NS 5Tdo 162/2007).“

„Jak teorie, tak praxe užívají při vysvětlování vztahu obrany k útoku nepříliš vhodně termín přiměřenost obrany.“¹⁰⁴

Tak v Jelínkové učebnici¹⁰⁵ se uvádí, že „přiměřenost obrany znamená, že obrana je schopná odrazit útok, tj. je způsobilá k jeho spolehlivému odvrácení. Z toho plyne, že obrana musí být tak intenzivní, aby útok odvrátila, tj. musí být silnější než útok, jinak by ztrácela smysl.“

Samotný pojem přiměřenosti je doslova vzato dosti vágní. Proto se přiměřenost zkoumá jako poměr mezi určitými veličinami. Např. přiměřenost nutné obrany způsobu útoku. „Přiměřenost obrany a útoku je komplexní veličina, zahrnující řadu komponentů. Z toho vyplývá, že nedostatek jednoho komponentu lze nahradit existencí či zvýšenou intenzitou dalších.“¹⁰⁶

Přiměřenost je pojímána jako poměr mezi jednáním zaměřeným k obraně a způsobem útoku a definuje, jaká obrana je potřebná, aby útok spolehlivě odvrátila.

Pro úplnost si tedy ještě přiblížme „intenzitu obrany“. Mezi okolnostmi tuto veličinu charakterizující patří např. počet obránců a útočníků, síla, úpornost a opakovanost útoku, charakter použití prostředků, časová a místní situace, tělesné síly, stáří, agresivita, pověst obránce a útočníka apod. Při zkoumání přiměřenosti je třeba ke všem okolnostem charakterizujícím útok přirovnávat okolnosti stejného druhu, charakterizující obranné jednání.

¹⁰² Dolenský A., Novotný F.: Automatická obranná zařízení, Trestní právo 1/98, s.9

¹⁰³ Fico R.: Nutná obrana, Ludoprint Trenčín 2001, s. 100

¹⁰⁴ Císařová op. cit. 1, s. 43

¹⁰⁵ Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006, s. 251

¹⁰⁶ Kratochvíl, V. et al: Trestní právo hmotné obecná část, 2. vydání, MU Brno, 1996, s. 232

Nutnost obrany je funkčně vázána na potřebnost obrany k odvrácení útoku v konkrétní situaci. Proto je z logiky věci jasné, že obrana musí být silnější než útok, aby mohl být smysl obranného jednání vůbec naplněn. „Obrana musí být k odvrácení útoku potřebná, musí být silnější, účinnější, jinak by byla neúspěšná. Použití slabší obrany by dokonce někdy mohlo zvýšit agresivitu útočníka (př. znásilnění).“¹⁰⁷

Přesto se ale vyžaduje užití nejmírnějšího prostředku, který ještě vede spolehlivě k cíli. „Je třeba zjišťovat, která opatření a prostředky má obránce v konkrétním případě k dispozici, dále které z těchto prostředků jsou s dostačující pravděpodobností vhodné okamžitě odvrátit útok, a které z těchto určených prostředků a opatření nejméně poškodí útočníka. Pokud je zjištěno, že obránce měl k dispozici jinou alternativu obrany, která by s dostatečnou jistotou útok odvrátila, a která by poškodila útočníka méně než ta skutečně použitá, nejde o přípustnou obranu“¹⁰⁸

Ustanovení o nutné obraně tedy dovoluje, aby obrana byla silnější než pouze „přiměřená“. Hranice dovolené obrany jsou stanoveny tak široce, že obrana může být dokonce „zjevně nepřiměřená“, je tedy dovolená obrana, jež výrazně překračuje, co je v dané situaci nezbytné k odvrácení útoku. Kritickou hranicí, za kterou již nastává vybočení z mezí nutné obrany, je provedení obrany „zcela zjevně nepřiměřené způsobu útoku“.

„Obrana by měla být přiměřená, ne silnější, než nezbytně nutno. To však lze předem těžko odhadnout. Zákon proto toleruje i obranu nepřiměřenou, ba obranu zřejmě nepřiměřenou. Ale nějaká hranice tu musí být. Ta je vyjádřena slovy, že obrana nesmí být zcela zjevně nepřiměřená.“¹⁰⁹

Pokud jsme si již definovali přiměřenost obrany, lze přikročit k objasnění přívlastku „zcela zjevně“, který se do našeho trestního zákona dostal již zmiňovanou novelou

č. 290/1993 Sb. Komentář k tomuto pojmu uvádí, že tento pojem je třeba posuzovat podle toho, jak se podmínky nutné obrany jevíly napadenému. „Zcela zjevné je to, co je jasné, očividné a nepochybné. Musí jít tedy o hrubý nepoměr. Pojem zcela zjevně

¹⁰⁷ Kratochvíl, V. et al: Trestní právo hmotné obecná část, 2. vydání, MU Brno, 1996, s. 232

¹⁰⁸ Kuchta op. cit. 2, s. 142

¹⁰⁹ Dolenský, A.: Střílet nebo nestřílet? Právní praxe v podnikání, č. 2/1997, s. 12

je třeba vykládat širěji, než pojem zřejmě, který obsahovalo ustanovení § 29 (dříve §13) před novelou.¹¹⁰

Tabulka „*stupnice obran*“ po novele, jež by měla být analogická té, která byla v odborné literatuře¹¹¹ uvedena před novelou, by podle mého názoru měla vypadat takto:

1. *Obrana zcela zjevně přiměřená*
2. *Obrana zjevně přiměřená*
3. *Obrana přiměřená (ale ne zcela zjevně)*
4. *Obrana nepřiměřená (ale ne zcela zjevně)*
5. *Obrana zcela zjevně nepřiměřená*

Jen obrana uvedená pod bodem 5 bude překročením mezí nutné obrany ve smyslu §29 odst. 2 TZ.

5.2.1.4 Posuzování přiměřenosti¹¹²

„Posouzení, kdy je obrana zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku, vždy závisí na okolnostech konkrétního případu. Při posuzování přiměřenosti obrany musí být zjištěno i to, jaké fyzické konstituce byli útočník a obránce, jaký byl mezi nimi věkový rozdíl, zda jde o útočníka, který je znám svou agresivitou apod. Obrana je zcela zjevně nepřiměřená útoku, pokud podle poznatků a úsudku bránící se osoby, k jejímuž psychickému stavu vyvolanému útokem je nutno rovněž přihlížet, není potřebná k odvrácení útoku (R NS 5Tdo 162/2007).“

Pokud již máme definován pojem přiměřenosti, nabízí se otázka, z pozice koho je třeba tuto míru přiměřenosti hodnotit. Zatímco dřívější formulace “zřejmě” spíše nasvědčovala subjektivnímu hledisku, tedy hodnocení podle představ bránící se osoby, současná dikce “zjevně” nasvědčuje posunu k objektivnímu hledisku.

¹¹⁰ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 118

¹¹¹ Císařová op. cit. 1, s. 44

¹¹² Podrobný a ucelený rozbor této problematiky nalezneme v české odborné literatuře zejména v publikaci JUDr. Vokouna s. 35 – 43. Dále pak ji zpracovává také Kuchta op. cit. 2, s. 154-158, avšak v této části se kniha zdá být pouze přepisem Vokounova díla. Proto jsem si dovolila čerpat z pražské publikace.

Při posuzování přiměřenosti tedy vzniká otázka, z pozice koho je třeba ji hodnotit, tzn., zda zcela zjevnou nepřiměřenost způsobu obrany a útoku hodnotit z pohledu samotného obránce – tedy *subjektivně*, nebo *objektivně*, tj. z hlediska všech občanů, popř. podle určitého objektivního úsudku. Tato hlediska je také možno spojit, tedy vyžadovat přiměřenost z pohledu obránce i průměrného občana současně nebo stanovit, že k existenci nutné obrany stačí zjištění kteréhokoliv z nich. „Základem všech těchto pojetí je však objektivní zjištění skutkového stavu na základě požadavku zásady materiální pravdy, tedy zda objektivně byly skutečně dány všechny podmínky nutné obrany. Soud pak zjišťuje, zda tyto skutkové okolnosti vyloží z objektivního hlediska, nebo zda přihlédne k subjektivnímu hledisku a hodnocení těchto okolností ze strany obránce.“¹¹³

I. Hledisko čistě objektivní

Podíváme-li se na termín "objektivní" do slovníku cizích slov, najdeme zde následující synonyma tohoto pojmu: věcný, nestranný, neutrální či neosobní.

Objektivní hledisko je hodnocení přiměřenosti z pohledu kohokoliv, čili z pohledu dané společnosti a stupnice hodnot vyjádřených v právních normách.

„Především je nutno uvést, že zjistit skutečně objektivně, jaká byla intenzita útoku a obrany, nebude vždy snadné. Mnohem snadněji půjde zjistit způsobenou škodu než to, co hrozilo, a třeba zcela nebo vůbec nenastalo. Názory svědků a zejména obviněného a poškozeného se mohou značně lišit. Zjišťování objektivního stavu bude nutně vycházet ze subjektivních názorů.“¹¹⁴

Základním problémem ovšem je, že se pro přiměřenost stanoví takové podmínky, které jsou pro jednající osobu nedosažitelné. „Osoba nemá možnost v případě neočekávaného útoku dlouze a všestranně vyhodnotit tento útok ze všech hledisek. Nemůže být nezaujatá. Je v psychickém tlaku a časové tísní. Musí jednat rychle a rozhodně.“¹¹⁵ Osoba obránce je tím znevýhodňována, neboť v situaci nutné obrany bude málokdo k hodnocení jejich podmínek přistupovat objektivně.

Kromě toho dalším negativním faktorem tohoto hlediska je nemožnost jeho uplatnění v případě tzv. putativní nutné obrany, neboť neporovnává skutečný objektivní stav s obránčovou představou o tomto stavu. Kuchta k tomu uvádí, že

¹¹³ Kuchta op. cit. 2, s. 155

¹¹⁴ Vokoun op. cit. , s. 38

¹¹⁵ Vokoun op. cit. , s. 38

„toto pojetí usnadňuje práci soudu, neboť se tento nemusí vcítovat do pocitů obránce v okamžiku útoku a obrany, na druhé straně však svádí k hodnocení z hlediska ex post, nikoli ex ante.“¹¹⁶

Nezbývá tedy než souhlasit s názorem Vokouna¹¹⁷, že čistě objektivní hodnocení přiměřenosti není správné a zcela odůvodněné stanovisko.

Problematickostí spočívá v tom, že pro přiměřenost stanoví takové podmínky, které jsou **pro reálnou jednající osobu zpravidla nedosažitelné**.

II. Hledisko čistě subjektivní

Tento přístup vychází z hodnocení situace a podmínek nutné obrany z hlediska obránce. Uvažuje se zde tedy **úsudek konkrétní jednající osoby**. Je zde tedy rozhodující, jak konkrétní jednající osoba v dané situaci podle svých představ posuzovala a hodnotila útok a následky svých jednání.

Dané hledisko odstraňuje nedostatky výše zmíněných koncepcí tím, že vychází z toho, co skutečně existuje, z čeho tedy fakticky sám konkrétní občan vychází při svých úvahách o vlastních jednáních. Tato koncepce rovněž zohledňuje tu nepopíratelnou skutečnost, že jednající osoba se nalézá ve zvláštním psychickém stavu, vyvolaném útokem a opomíjením tohoto faktu by se oprávněně jevilo vůči obránci jako nespravedlivé. Navíc je nutno si uvědomit, že každá osoba může mít různé pozorovací a rozumové vlastnosti a schopnosti a také že různé vnější podněty mohou na různé jedince působit zcela odlišným způsobem.

Zastáncem tohoto hlediska je např. Kratochvíl¹¹⁸, který k přiměřenosti uvádí, že zřejmé je to, co je očividné, nepochybné, jasné. Tento výraz lze chápat subjektivně, tj. podle představ obránce. Požadavek rozšíření mezí nutné obrany musí dle něj znamenat zúžení výčtu okolností, na něž musí brát obránce zřetel a tím jeho menší zatížení při rozhodování.

Kritické hlasy vůči této čistě subjektivní koncepci namítají, že ve své čisté podobě nevyklučuje **možnost účelového přizpůsobování představ obránce** podle situace a okamžité potřeby a neumožňuje postihnout mylnost takových představ, pokud byl omyl vyvolán zaviněně obráncem. Ve svých důsledcích by toto hledisko

¹¹⁶ Kuchta op. cit. 2, s. 155

¹¹⁷ Vokoun op. cit. , s. 39

¹¹⁸ Kratochvíl, V. et al: Trestní právo hmotné obecná část, 2. vydání, MU Brno, 1996, S. 232

mohlo vést ke zneužívání nutné obrany obráncem, který by tak své „představy“ mohl přizpůsobovat svému jednání.

V praxi se ukázalo, že při konkrétní situaci může obránce jen stěží vnímat všechny okolnosti, včas a správně je zhodnotit a stanovit jejich vzájemné vztahy. Teryngel¹¹⁹ k tomu uvádí, že „je nutno vzít v úvahu, že situace nutné obrany je situací velkého emocionálního vypětí, kdy obránce má na rozhodování zlomky sekundy.“

Na druhou stranu přidává názor, který zastávají i další teoretici jako např. Kratochvíl¹²⁰, Císařová¹²¹, Šámal¹²², totiž že subjektivní hledisko není možné přijímat absolutně, aby nedošlo k ospravedlnění závažných a zásadních chyb obránce. Šámal problematiku hodnotí tak, že „musí jít o přiměřený úsudek konkrétní osoby v konkrétní situaci za konkrétních okolností, tedy jak se situace jevila obránci v době jednání. Nelze zaujmout zcela subjektivistický přístup založený jen na představách bránící se osoby, když vždy je nutno celou situaci posuzovat a hodnotit komplexně v celém jejím vývoji, v konkrétním čase a na konkrétním místě“. Souhlasí totiž s D. Císařovou¹²³ a doplňuje ji v tom smyslu, že „nelze toto pojetí vzít absolutně, neboť by mohlo dojít k ospravedlnění závažných a zásadních chyb obránce, jeho zcela chybného hodnocení situace, založeného např. na nepozornosti, v důsledku čehož by bránící se poškozený neodpovídal za následky, pokud by obrana odpovídala jeho mylným představám.“

III. Spojení objektivního a subjektivního hlediska

Při použití tohoto hlediska se nutná obrana považuje za přiměřenou tehdy, je-li přiměřená objektivně a současně též subjektivně. Zde se budou přirozeně opakovat negativa hlediska čistě subjektivního, zmíněné výše, protože není-li obrana objektivně přiměřená útoku, pak bez ohledu na subjektivní prvek bude nepřiměřená a naopak. Tedy znovu budeme obranu hodnotit jako nepřiměřenou, byť by si ji obránce sebedůvodněji představoval jako přiměřenou. Opět se tak znevýhodňuje

¹¹⁹ Teryngel, J., Liška, P.: Zbraně, střelivo a právo. 1. vydání, Orac Praha 2000, s. 103

¹²⁰ Kratochvíl, V. et al: Trestní právo hmotné obecná část, 2. vydání, MU Brno, 1996, s. 232

¹²¹ Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. 1. Vydání. AUC Iuridica 1986, č. 1, s. 40

¹²² Šámal, P.: K vládnímu návrhu novelizace ustanovení § 13 tr. Zák. o nutné obraně. Právní praxe, roč. XLII, č. 2/1994, s. 82, též Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001

¹²³ Císařová op. cit. 1, s. 40

jednající osoba, neboť od ní žádáme takovou úvahu, o které předem víme, že jí vesměs nebude žádná konkrétní osoba v konkrétní situaci schopna. Doplněním subjektivního kritéria k objektivnímu tedy problém nebude odstraněn, neboť zde stále požadavek objektivního posouzení zůstává.

Podle Vokouna¹²⁴ ve své podstatě toto pojetí představuje stanovisko, že nutná obrana je přiměřená i tehdy, je-li objektivně nepřiměřená, avšak omyl bránícího se je omluvitelný okolnostmi útoku, resp. psychickým stavem napadené osoby.

Kuchta¹²⁵ k této koncepci dodává, že znamená oproti pojetí čistě objektivnímu nebo čistě subjektivnímu zpřísnění, neboť pokud kterékoli toto hledisko není naplněno, nejedná se o nutnou obranu.

IV. Úsudek průměrného občana

Tato koncepce jen zdánlivě odstraňuje problémy plynoucí z čistě objektivního či subjektivního hlediska. První výhrada se týká skutečnosti, že proti útoku nejedná průměrný občan s průměrnými pozorovacími a rozumovými schopnostmi, ale zcela konkrétní člověk v konkrétní situaci.

Potíže vznikají rovněž při definici tzv. průměrného občana a jeho průměrného úsudku. Protože každý člověk je bytost naprosto individuální, s neopakovatelným depozitem vlastností, rysů a schopností je sice určitým způsobem najít generalizací určité vlastnosti a znaky, které by byly našim generacím společné, ale stále tato skutečnost neumožní vytvořit jakéhosi průměrného člověka. Každý jedinec není totiž mechanickým nositelem společných vlastností člověka, nemluvě o tom, že u některých se nemusí tyto vlastnosti vyskytnout vůbec. Nezohledňuje se totiž subjektivní situace obránce, jehož úsudek se nepochybně může lišit od hypotetického průměrného úsudku průměrného občana. Skutečný průměrný občan s průměrnými pozorovacími a rozumovými schopnostmi totiž neexistuje. Existuje vždy reálný člověk s konkrétními vlastnostmi, jehož úsudek se může lišit od hypotetického úsudku průměrného občana. Občan, který by jednal v obraně způsobem nepřiměřeným průměrnému úsudku, by byl vlastně stíhán i zato, že není průměrným občanem, že má podprůměrné vlastnosti a schopnosti. Takový přístup by přinesl i potíže v praxi, neboť předmětem dokazování by se pak muselo stát i zjišťování, zda

¹²⁴ Vokoun op. cit. ,s. 37

¹²⁵ Kuchta op. cit. 2, s. 157

vlastnosti a úsudek jak obviněného, tak hodnotícího orgánu odpovídají, či neodpovídají průměrnému úsudku.

Pokud bychom mohli postupovat „cestou průměrného člověka“, bezpochyby by nám to usnadnilo práci i v jiných oblastech a institutech právní vědy. Obávám se však, že bychom touto cestou mohli sklouznout do sféry jakéhosi automatického přístupu s nepředstavitelnými následky.

Analýzou uvedených hledisek tedy dojdeme k závěru, že společným negativem jak hlediska čistě objektivního tak hlediska se syntézou objektivního i subjektivního pojetí je fakt, že jako kritérium stanoví objektivní posouzení způsobu útoku a obrany, čehož konkrétní bránící se osoba nebude zpravidla schopna. Hledisko pro posuzování je tu stanoveno takové, že ve většině případů nebude pro jednající osobu dosažitelné. Nedostatek koncepce průměrného občana spočívá v tom, že nelze obecně a jednoznačně vymezit, co to je průměrný člověk s průměrným úsudkem. A nutno dodat, že v postavení jednající osoby nevystupuje člověk průměrný, ale vždy zcela specifická a konkrétní osoba. Konečně nevýhodou koncepce čistě subjektivní je riziko účelového zneužívání ze strany obránce neumožňuje ani postihnout situaci, kdy představy osoby jsou mylné a omyl byl vyvolán nedbalým postojem této osoby.

V. Příčiny neshody úsudku jednajícího se skutečností

Současná právní teorie i praxe se snaží spojit pozitiva objektivního hlediska a hlediska subjektivního. Přesto se ale kloní spíše k subjektivnímu hledisku, když vyslovuje požadavek posuzování přiměřenosti nutné obrany podle *úsudku* jednající osoby o způsobu útoku, odůvodněného psychickým stavem, vyvolaným útokem. Řádky uvedené níže vysvětlí tento postup.

„Jednající osoba se v době obrany nalézá ve specifickém stavu vyvolaném útokem.“¹²⁶ Většina teoretiků se proto kloní k závěru, že je třeba k tomuto stavu přihlížet, tj. vycházet z úsudku jednající osoby, tedy z jejích představ o způsobu útoku. Tyto představy však nemohou být libovolné, ale musí být důvodné a opodstatněné. Docela dobře si umím představit situaci, kdy obránce u soudu bude účelově a na míru přizpůsobovat své „představy“ tak, aby zpětně odpovídaly jeho jednání. Není samozřejmě nic neprůkaznějšího, než představy odehrávající se v představách pachatele, tedy v jeho vědomí. „Z různých důvodů si jednající osoba vytváří určitou „kvazipředstavu“, vzniklou zpravidla nadhodnocením skutečného

¹²⁶ Vokoun op. cit. ,s. 43

úsudku. Nelze však samozřejmě ani vyloučit opačný případ, tj. úmyslné prezentování takového úsudku, který je záměrným zmenšením skutečnosti.¹²⁷ Pro účely prezentace problematiky úsudku jednajícího však tyto „kvazipředstavy“ opustíme a budeme uvažovat pouze skutečné úsudky, které jednající osoba mohla odůvodněně mít.

Poznání útoku může být a zpravidla také bývá nepřesné. Kromě objektivní nemožnosti poznat správně fakta k tomu přispívají různé chyby a omyly, které se mohou objevit v kterékoli fázi poznávacího procesu, tedy jak ve fázi smyslového vnímání, tak ve fázích rozumového uvažování.

Fáze smyslového vnímání jednajícího může být doprovázena různými klamy a iluzemi. Kromě toho poruchy vnímání mohou nastat při silných emocích jako je např. strach či úzkost nehledě na různé biologicko-fyzické danosti konkrétní osoby.

Rovněž fáze racionálního uvažování může být narušena různými faktory, jako jsou např. poruchy vědomí, myšlení či intelektu. Tyto poruchy se mohou vyskytovat i u zcela zdravých jedinců. Těmto všem poruchám poznávacího procesu je společné, že mohou být vyvolány takovými stavy, jako je strach, úlek, stres apod. Důležité je, že pod vlivem všech těchto stavů může dojít k nepřesnému a nereálnému posuzování objektivních skutečností. Úsudek jednajícího se tak může odchylovat od skutečného stavu.

„Přiměřenost nutné obrany je třeba posuzovat podle úsudku jednající osoby, odůvodněného psychickým stavem vyvolaným útokem. Byl-li tento úsudek nesprávný, půjde o exces pouze tehdy, nebyla-li tato nesprávnost úsudku způsobena psychickým stavem jednajícího vyvolaným tímto útokem, pokud lze v této nesprávnosti spatřovat alespoň nevědomou nedbalost ze strany jednajícího.“¹²⁸ Psychický stav (silné rozrušení) je možno hodnotit jako polehčující okolnost.

Ostatní okolnosti mající vliv na vnímání a hodnocení obránce (např. jeho nepozornost) budou zhodnoceny v rámci **skutkového omylu** o okolnostech vylučujících protiprávnost. Tento omyl může zakládat pouze odpovědnost za nevědomou nedbalost.

Lze tedy vyvodit závěr, že přiměřenost nutné obrany je třeba posuzovat podle úsudku konkrétní jednající osoby o způsobu útoku, jakož i o možnostech a následcích vlastních jednání, odůvodněného psychickým stavem a konkrétními

¹²⁷ Vokoun op. cit. , s. 44

¹²⁸ Vokoun op. cit. , s. 47

okolnostmi případu. Za exces pak lze považovat jen ty případy neshody úsudku se skutečností, které nelze odůvodnit těmito faktory

„Takovéto posuzování pak bude patně zárukou, že tato osoba nebude neodůvodněně stíhána, pokud aktivně a uvědoměle vystoupí na ochranu zájmů nejen svých vlastních, ale i jiných osob nebo zájmů celé společnosti, i když její úsudek o rozhodných skutečnostech nebude zcela přesný a objektivní. Důsledné zkoumání takového úsudku psychickým stavem a okolnostmi případu bude současně zárukou, že pod rouškou nutné obrany nebude docházet k úmyslným trestným činům a že případy takto neodůvodněných excesů budou postiženy.“¹²⁹

Je nesporné, že je nutno také vycházet z požadavku zásady materiální pravdy, tj. skutečného stavu věci, tedy zda skutečně existoval útok vyvolávající nutnou obranu a zda vyvolaná obrana mu byla zcela zjevně nepřiměřená. Objektivním posuzovatelem zde musí být orgán činný v trestním řízení, nejčastěji soud. Avšak tento orgán se musí „vmyslet“ do postavení konkrétní osoby, protože posuzování přiměřenosti podle úsudku konkrétně jednající osoby bude zřejmě zárukou, že taková osoba nebude neodůvodněně stíhána, pokud aktivně a uvědoměle vystoupí na ochranu zájmů nejen vlastních, ale i jiných osob nebo zájmů celé společnosti, i když její objektivní úsudek o rozhodných skutečnostech nebude zcela přesný a objektivní.¹³⁰

Při rozhodování o konkrétním případě orgány činné v trestním řízení, které jsou ve výhodě, neboť hodnotí událost po té, co se stala, musí vzít v úvahu a posoudit, nakolik bylo subjektivní hodnocení situace napadeným vzhledem k jeho úrovni poznání, momentu překvapení, strachu či znalosti útočníka objektivní.¹³¹

5.2.2 Tzv. Exces extenzivní

Jednání v nutné obraně je časově omezené. Může trvat nejdříve od okamžiku, kdy útok přímo hrozí, nejpozději do okamžiku, kdy již definitivně skončil. Proto se o tomto překročení někdy hovoří jako o „excesu co do doby zákroku“¹³². Za rozhodující časové hranice je třeba tedy považovat okamžik, kdy se z hrozícího útoku stane útok přímo hrozící, a na druhé straně okamžik, kdy již útok skončil. V rámci tohoto časového intervalu je nutná obrana realizovatelná. Za hranicemi těchto

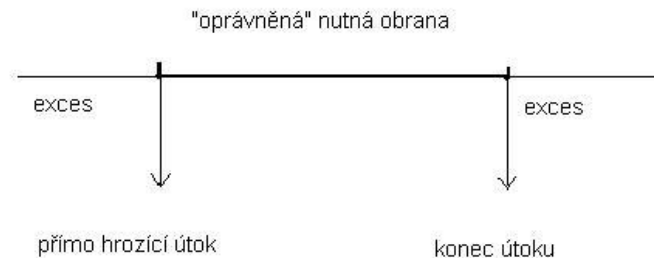
¹²⁹ Vokoun op. cit. ,s. 53

¹³⁰ Vokoun op. cit. , s. 53

¹³¹ Fico R.: Nutná obrana, Ludoprint Trenčín 2001, s. 98

¹³² Solnař V., Fenyk J., Císařová D.: Základy trestní odpovědnosti, Orac 2003, s. 155

časových mezí již dochází k překročení mezí nutné obrany, čili k excesu. K překročení mezí dojde tedy tehdy, když obrana nebyla provedena v době, kdy útok přímo hrozil nebo trval.

Je možno obecně konstatovat, že útok bezprostředně hrozí, jestliže podle okolností případu je jasné, že bude s velkou pravděpodobností bez prodlení následovat. V žádném případě však není třeba vyčkávat, až například útočník zasadí první úder. To by také mohlo znamenat, že se již nebudeme mít možnost bránit. Musí být jasné, že útok bude bez prodlení za hrozbou následovat. Hrozba útočníkem nemusí být přitom ani vyslovena, postačí, když z okolností případu vyplývá (např. útočník je v okolí nechvalně znám svoji agresivitou či samotný fakt obstarávání si zbraně).

Bezprostředně hrozícím útokem však bude téměř vždy pokus trestného činu. Pokud jednání přejde do stádia pokusu trestného činu, je možné se bránit v nutné obraně.

Někteří teoretici uznávají exces extenzivní jen jako opožděný, jiní i předčasný, kdy útok hrozil, ale nehrozil bezprostředně. Komentář¹³³ k trestnímu zákoníku říká, že jednání obránce po skončení útoku pod nutnou obranu nelze zahrnout. Naproti tomu Císařová považuje za vybočení z mezí nutné obrany situaci, kdy obrana nebyla s útokem současná – může to být pokračování obrany v době, kdy útok skončil, nebo obrana předčasná.¹³⁴

5.2.2.1 Předčasná obrana

Na problematiku předčasné obrany nazírají pražské učebnice rozdílně. Novotný¹³⁵ (shodně s Komentářem¹³⁶) uvádí, že k předčasné obraně dochází tehdy,

¹³³ Šámal, P. a kol.: Trestní zákon. Komentář, 1. vydání, C.H.Beck Praha, 2009, s. 338

¹³⁴ Císařová op. cit. 1, s. 39

¹³⁵ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. Vydání, s. 278

když je obranné jednání provedeno v době, kdy útok ještě bezprostředně nehrozí. Jelínek tvrdí, že „při předčasné obraně o nutnou obranu vlastně ani nejde a nejde ani o překročení mezí nutné obrany.“¹³⁷

O předčasnou obranu půjde tehdy, když pachatel sice obranu uplatňoval v době, kdy útok hrozil, avšak nehrozil bezprostředně. Přičemž o bezprostřední hrozbě můžeme mluvit tam, kde s ohledem na konkrétní průběh událostí lze důvodně očekávat, že k útoku bez prodlení záhy dojde.¹³⁸

Nelze-li tedy s ohledem na konkrétní průběh událostí důvodně očekávat, že k útoku bez prodlení záhy dojde, nebude útok bezprostředně hrozit a tím pádem nebudou splněny ani základní podmínky vytvářející stav nutné obrany. Jak již bylo zmíněno ve výkladu o podmínkách vytvářejících stav nutné obrany, bezprostřední hrozba nebo trvání útoku je nezbytnou podmínkou nutnou k tomu, aby stav nutné obrany vůbec vznikl. Logicky vzato, pokud stav nutné obrany vůbec nevznikne, není možno v intencích nutné obrany jednat a tím méně překročit meze tohoto jednání. Domnívám se tedy, že v případě předčasné obrany o exces vůbec nepůjde. Nicméně tato skutečnost nebrání tomu, aby se takovéto předčasné jednání posoudilo jako polehčující okolnost podle § 33 písm. f) TrZ.

5.2.2.2 Obrana po skončení útoku

„Útok je ukončen, pokud nehrozí zájmům chráněným trestním zákonem další nebezpečí, anebo jsou tyto zájmy již porušeny a nehrozí nebezpečí dalších škod.“¹³⁹ Stav nutné obrany zaniká, upustil-li útočník dobrovolně natrvalo od dalšího jednání a další útok již od něj nehrozí, popř. též jestliže útočník svůj záměr již realizoval. Koncovým momentem přípustné nutné obrany je tedy okamžik faktického ukončení trvajícího útoku, popř. jeho bezprostřední hrozby. Je tomu tak zejména proto, že nutnou obranou nemůže být situace, kdy poté, co je dokonán trestný čin, proti němuž obrana směřuje, vyrazí původní napadený do jakéhosi protiútoku.

Odborná literatura se shoduje na tom, že nutná obrana proti ukončenému útoku je nepřípustná.¹⁴⁰ Shoda však již nepanuje v tom, zda je opožděné odvracení útoku

¹³⁶ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 119

¹³⁷ Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006, s. 254

¹³⁸ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. Vydání, s. 273

¹³⁹ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 115

¹⁴⁰ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. vydání s. 274, Jelínek op. cit. s. 250, Komentář s. 115

možno považovat za exces či nikoli. V této souvislosti se mi jako argumentačně silné jeví toto stanovisko našich právních teoretiků: „Proti útoku, který je již dokončen, a to jakýmkoliv způsobem není již nutná obrana přípustná a lze ji zpravidla považovat jen za mstu, nikoli za odvracení útoku. Opožděné odvracení útoku nelze patrně posuzovat jako překročení mezi nutné obrany, nejde pak již o nutnou obranu, ale o odvetu. Poněvadž však byl zpravidla čin vykonán v silném rozrušení (§33 písm. a) TrZ), dospěje se podle našeho práva k podobnému závěru, jako kdyby došlo k překročení mezi nutné obrany.“¹⁴¹

5.3 Putativní nutná obrana

Pojem „putativní (domnělá)“ lze vykládat ve dvojím smyslu. V užším smyslu tento pojem pokrývá případy, kdy útok není skutečný, ale existuje pouze v představě jednající osoby. V širším smyslu lze putativní obranou rozumět případy domnělého splnění podmínek nutné obrany, které však reálně splněny nejsou. V obou případech „domnělost“ logicky vylučuje úmysl a tyto případy, řešené **podle zásad o skutkovém omylu**, dávají možnost kvalifikovat omyl ve splnění podmínek nutné obrany nebo krajní nouze pouze jako **nedbalost**, lze-li ji právě v tomto omylu spatřovat.¹⁴²

Na rozdíl od předchozího trestního zákona nový trestní zákoník již výslovně upravil různé druhy omylů, konkrétně omyl skutkový (§ 18 TZ) a omyl právní (§ 19 TZ). Nová úprava obsahuje vymezení jak pozitivního, tak i negativního skutkového omylu. Z hlediska podmínek vylučujících trestní odpovědnost v trestním zákoníku je upraveno ustanovení o pozitivním skutkovém omylu známém jako putativní nutná obrana či putativní krajní nouze. Putativní nutná obrana a putativní krajní nouze jsou upraveny v § 18 odst. 4 trestního zákoníku, kde je stanoveno, že „*kdo při spáchání činu mylně předpokládá skutkovou okolnost, která vylučuje jeho protiprávnost, nejedná úmyslně; tím není dotčena odpovědnost za trestný čin spáchaný z nevědomé nedbalosti*“. V praxi půjde například o případ, že se obránce domnívá, že na něj jiná osoba útočí, a tak se útoku brání. Pokud není splněna podmínka reálně hrozícího útoku a ten je pouze domnělý, hovoříme tedy o stavu putativní (domnělé) nutné obrany. Domnělý útok je takový útok, který existuje pouze v mylné představě osoby,

¹⁴¹ Solnař V., Fenyk J., Císařová D.: Základy trestní odpovědnosti, Orac 2003, s. 155

¹⁴² Vokoun op. cit. , s. 61

kteřá jej odvrací anebo nedosahuje předpokládané intenzity.¹⁴³ Nedbalost pachatele může spočívat i v nesprávném hodnocení intenzity útoku. Tento stav se označuje jako pozitivní skutkový omyl o okolnostech vylučujících protiprávnost a má stejný význam jako negativní skutkový omyl o skutečnostech tvořících znaky trestného činu. Pachatel zde tedy nemůže být odpovědný za úmyslný trestný čin ani vědomou nedbalost. Lze se setkat s názory¹⁴⁴, které nepovažují uvedené právní hodnocení za patrně nejvhodnější, neboť i při putativní nutné obraně nebo krajní nouzi v užším smyslu mohou být další podmínky nesplněny úmyslně.

O trestný čin z nedbalosti by šlo pro úplnost jen tehdy, pokud by nedbalost spočívala právě v omylu pachatele, tedy v tom, že pachatel měl a mohl vědět, že o skutečný útok tu nejde. Pokud by nebylo možno dovést ani nevědomou nedbalost, nebylo by možno se u pachatele (obránce) dovolat trestní odpovědnosti.

Trestní zákoník naproti tomu neupravuje negativní skutkový omyl o okolnostech vylučujících protiprávnost. Toho se budou týkat případy, kdy objektivně existuje situace nutné obrany, pachatel však o této skutečnosti neví a domnívá se, že svým jednáním ohrožuje zájmy chráněné trestním zákoníkem. Existují teorie, podle kterých by měl být obránce stíhán pouze za nezpůsobilý pokus nebo přípravu. Domnívám se však, že těmto názorům je nutno oponovat, a to z toho důvodu, že v hlavě pachatele (vlastně obránce) je vůle spáchat trestný čin. Tato vůle v hlavě pachatele je tady navíc aniž by věděl, že je trestný čin současně páčán na něm. Z tohoto důvodu bych v případech negativního skutkového omylu navrhovala přísnější postih pachatele, než je odpovědnost za přípravu nebo pokus trestného činu, kterého se omyl týká.

Z výše uvedeného je zřejmé, že ačkoliv lze pozitivně hodnotit zahrnutí právní úpravy skutkových omylů do trestního zákoníku, problematika negativního skutkového omylu zde upravena není a není jednoznačně vyřešena ani trestněprávními teoretiky. Lze proto zvážit, zda by tato problematika neměla de lege ferenda najít své místo v právní úpravě obsažené v trestním zákoníku.

¹⁴³ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 125

¹⁴⁴ Vokoun op. cit., s. 61

5.4 Posouzení DE LEGE FERENDA

Pro posouzení de lege ferenda bych v této části práce chtěla připomenout původní znění § 29 současného trestního zákona, které bylo součástí vládního návrhu trestního zákoníku z roku 2004. Tento návrh pojímal do právní úpravy nutné obrany nový odstavec 3, který měl znít takto:

(3) Ten, kdo odvrací útok, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany, není trestný, jednal-li v silném rozrušení, strachu, úleku nebo zmatku způsobeném útokem.

Společným jmenovatelem navrhovaných změn institutu nutné obrany byla především snaha o zpřesnění podmínek, za kterých by bylo možno v rámci této okolnosti vylučující protiprávnost jednat.

Domnívám se, že původní znění z roku 2004 vhodným způsobem reagovalo na nedostatky, se kterými se doposud potýká současná trestněprávní úprava institutu nutné obrany. Zahrnutí odstavce 3, který by mohlo dle mého názoru posílit postavení obránce za situace, kdy tento v důsledku subjektivních pocitů vyvolaných útokem nesplní zcela podmínky nutné obrany. Proto bych jeho existenci v české právní úpravě uvítala.

V dalším odkazuji na závěrečnou část této práce (viz kapitola 10), která se věnuje posouzení de lege ferenda v návaznosti na výklad obsažený v dalších kapitolách této práce.

6 VYMEZENÍ POJMU PŘEKROČENÍ KRAJNÍ NOUZE

6.1 CELKOVÁ CHARAKTERISTIKA VŠECH PODMÍNEK KRAJNÍ NOUZE

Krajní nouze je v novém trestním zákoníku správně zařazena do čela partie okolností vylučujících protiprávnost v obecné části jako nejobecnější případ

vylučující protiprávnost. Na rozdíl od „populárnější“ nutné obrany si lze využití krajní nouze představit v mnoha různých situacích. Zřejmě z toho důvodu byla krajní nouze upravená v § 28 trestního zákoníku nově (na rozdíl od původního trestního zákoníku) zařazena na první místo hlavy upravující okolnosti vylučující protiprávnost.

Základním pojmem tohoto trestněprávního institutu je pojem nouze jako stav, kdy je možno chránit zájem, který chrání též právní řád, jen takovým způsobem, že obětujeme jiný takový zájem. Této situaci se řadí na roveň stav kolize právních norem a jimi zakotvených povinností, kdy lze jednu povinnost plnit jen při porušení povinnosti jiné¹⁴⁵. Jednání v krajní nouzi vylučuje trestnost i protiprávnost, a proto takové jednání není trestným činem, ale ani přestupkem, či jiným správním deliktem.

Koncepce krajní nouze definovaná v trestním zákoníku je poplatná klasické zásadě „*De duobus malis minus est semper eligendum*“¹⁴⁶ (ze dvou zel je vždy třeba zvolit to menší).

Pro jednání v krajní nouzi musí být splněny následující podmínky¹⁴⁷:

- a) *Odvracení nebezpečí, které hrozí zájmu chráněnému trestním zákoníkem;*
- b) *Nebezpečí hrozí přímo, bezprostředně;*
- c) *Subsidiarita - nebezpečí nebylo možno za daných okolností odvrátit jinak;*
- d) *Proporcionalita – způsobený následek nesmí být stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil;*
- e) *Ten, komu nebezpečí hrozilo, neměl povinnost je snášet.*

Osobám, které jsou vystaveny nebezpečí ve smyslu trestního zákoníku, teoreticky napovídají mantinely krajní nouze, jakým způsobem by měly jednat. Při dodržení daných podmínek nejednají tyto osoby protiprávně, ale v souladu se zákonem. Tyto podmínky lze rozdělit na podmínky, které vytvářejí „stav“ krajní nouze a podmínky vlastního dovoleného jednání v krajní nouzi.

Pro stav krajní nouzi je charakteristické, že jde o odvracení **nebezpečí**, které by mělo mít následující vlastnosti:

¹⁴⁵ Solnař, V., Fenyk, J., Císařová, D., Vanduchová, M.: Systém českého trestního práva, 1. vydání, Novatrix, s.r.o., Praha 2009, str. 128

¹⁴⁶ Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany. Sborník prací z trestního práva. UK Praha 1986, s. 25

¹⁴⁷ Solnař V., Fenyk J., Císařová D.: Základy trestní odpovědnosti, Orac 2003, s. 140

- reálně existuje
- přímo hrozí
- hrozí zájmu chráněnému trestním zákonem

Nebezpečí lze přitom beztrestně (dovoleně) odvracet pouze při splnění následujících **podmínek krajní nouze**:

- *Subsidiarita – nemožnost odvrátit nebezpečí jinými způsoby*
- *Proporcionalita způsobeného následku*
- *Neexistence povinnosti nebezpečí snášet*

6.1.1. Podmínky vytvářející stav krajní nouze

Podmínky vytvářející stav krajní nouze je možno považovat za souhrn takových podmínek, při jejichž komplexním splnění vzniká právo jednat v krajní nouzi, resp. při jejich zániku rovněž zaniká právo v krajní nouzi jednat.¹⁴⁸

Jednat v krajní nouzi je právem každého. Nemusí se přitom vždy jednat o osobu, jejíž zájmy jsou ohroženy. V případě tzv. pomoci v krajní nouzi se totiž jedná o osobu, jejíž zájmy ohroženy nejsou. Jednání v krajní nouzi může být směřovat proti komukoliv, avšak proti tomu, kdo sám jedná v krajní nouzi, není krajní nouze přípustná.

6.1.1.1 Reálná existence nebezpečí

Při jednání v krajní nouzi je odvráceno *nebezpečí*, které přímo hrozí zájmu chráněnému trestním zákonem.

Podle právní teorie je nebezpečí **stav hrozící poruchou** některého zájmu chráněného trestním zákonem. Porucha hrozí jednomu ze zájmů chráněnému trestním zákonem a může být odvrácena pouze poruchou druhého zájmu. Nutně tak dochází ke střetu těchto zájmů společnosti na ochraně různých společenských vztahů. „Krajní nouze bývá proto označována jako stav, kdy je možné chránit zájem,

¹⁴⁸ Vokoun op. cit. , s. 62

který chrání trestní zákon, jen tím, že se obětuje jiný takový zájem.¹⁴⁹ „Často mívá podobu kolize dvou povinností při ochraně různých společenských hodnot, kdy dodržení povinnosti jedné je možné jen za cenu porušení povinnosti druhé.“¹⁵⁰

Odborná literatura se shoduje na tom, že původ nebezpečí není rozhodující. Mohou jím být přírodní síly, zvířata (pokud nejsou poštvána člověkem), věci, působení strojů a mechanismů člověkem nevyvolaných, biologické a fyziologické procesy, kolize povinností apod.¹⁵¹

Pod pojem nebezpečí řadíme i nebezpečná lidská jednání, která z různých důvodů nespádají pod institut nutné obrany. Sem zahrnujeme případ, kdy nebezpečí sice vyvolal člověk, ale jednání v krajní nouzi směřuje proti následkům takového jednání, dále případy kdy konkrétní člověk nebezpečí vyvolal, ale odvracející jednání působí újmu jiným osobám a konečně případy, kdy zdrojem nebezpečí jsou děti, osoby nepřičetné a osoby jednající ve skutkovém omylu.

Nebezpečí může být způsobeno též oprávněným činem.¹⁵² Rovněž může být původcem nebezpečí osoba, která je jím sama ohrožena. Pokud jde o nebezpečná lidská jednání, která jsou trestným činem, je proti nim rovněž jednání v krajní nouzi přípustné.

Dále musí být nebezpečí reálné – skutečně existující, nikoli tedy pouze v představě jednajícího (viz. domnělá krajní nouze).

Zdrojem nebezpečí mohou být rovněž jednání, která jsou správnými delikty nebo se deliktům podobají svými znaky, a to vzhledem k tomu, že zde určitý znak skutkové podstaty chybí.

Případy, kdy pachatel sám nebezpečí vyvolal

Dosud nevyřešeným problémem současné koncepce krajní nouze je otázka, zda lze krajní nouzi vyloučit v těch případech, kdy pachatel sám nebezpečí vyvolal.

Trestní zákon žádné výslovné omezení v tomto smyslu neobsahuje. Z toho většina autorů dovozuje, že krajní nouze v takových případech vyloučena není. Novotný shodně s Komentářem tvrdí, že „nebezpečí může být způsobeno i tou osobou, která je sama ohrožena. Je třeba vyloučit nebezpečí vyprovokované tam, kde

¹⁴⁹ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 124

¹⁵⁰ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. Vydání, s. 264

¹⁵¹ Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006, s. 243

¹⁵² Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 125

je jednající záměrně vyvolal, aby se vyhnul trestní odpovědnosti a trestu za jednání.¹⁵³

Závěr citovaný v předchozím odstavci byl kritizován už Poláškem a Kollárem¹⁵⁴: „*Takové řešení je nelogické v těch případech, kdy samo vyvolání nebezpečí je trestným činem a v případech, kdy nebezpečí je vyvoláno nedbalostí a odvrácením tohoto nebezpečí vznikla škoda, jejíž kulpózní zavinění by za jiných okolností bylo trestným činem.*“ Nesouhlasí ani s druhou větou o vyloučení záměrně vyvolaného nebezpečí, protože tento výklad podle nich nemá oporu v zákoně a kromě toho by byl zřejmě příliš úzký.

Lze dodat, že pokud bychom se drželi zákazu libovolného rozšiřování podmínek trestní odpovědnosti v neprospěch pachatele, patrně bychom krajní nouzi museli v případě, kdy nebezpečí vyvolá sám pachatel, připustit. Dle mého názoru by měla být krajní nouze vyloučena tam, kde pachatel úmyslně způsobí nebezpečí, aby při jeho odvrácení mohl způsobit plánovaný trestný čin. Uvedený případ však v praxi půjde zřejmě velmi těžko odlišit od případů, kdy pachatel způsobil nebezpečí neúmyslně.

6.1.1.2 Přímo hrozící nebezpečí

Pokud nebezpečí ještě bezprostředně nehrozí nebo naopak již pominulo, podmínky pro krajní nouzi nejsou splněny a nelze tedy v krajní nouzi jednat.¹⁵⁵ „Za přímo hrozící nebezpečí je třeba považovat takový stav, kde vývoj událostí rychle spěje k poruše nebo sice tento vývoj je přerušen, nepokračuje, ale jsou splněny všechny podmínky potřebné k tomu, aby hrozící porucha nastala, když k uskutečnění zbývajících podmínek či podmínek postačí náhoda, která může kdykoli bezprostředně a s velkou pravděpodobností nastat.“¹⁵⁶ Bezprostřednost tedy zde vytváří jakousi časovou hranici a limitaci nebezpečí.

Jestliže nebezpečí již pominulo nebo bylo jinak ukončeno, nelze již v krajní nouzi jednat.

¹⁵³ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. Vydání, s. 265 Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 125

¹⁵⁴ Polášek M., Kolár J. - Některé problémy vyloučení krajní nouze, Právník 7/1975, s. 790

¹⁵⁵ Vokoun op. cit., s. 63

¹⁵⁶ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 125

6.1.1.3 Nebezpečí hrozící zájmů chráněnému trestním zákonem

Nebezpečí vytvářející stav krajní nouze musí hrozit zájmu chráněnému trestním zákonem. Tady platí analogicky to, co již bylo řečeno ve výkladu o nutné obraně k útoku. Může jít o zájmy vlastní i cizí, neboť k jednání v krajní nouzi je oprávněn zásadně každý. Tedy nejen ten, jehož zájmy jsou bezprostředně ohroženy, ale i ten, jehož zájmy ohroženy v konkrétním případě nejsou (tzv. pomoc v krajní nouzi).

Zájmy chráněné trestním zákoníkem, které vyjadřují objekt trestného činu, jsou blíže rozvedeny v jednotlivých ustanoveních ve zvláštní části trestního zákoníku. Do hierarchie nejdůležitějších skupin zájmů chráněných trestním zákoníkem lze zařadit:

- zájem na ochraně života, zdraví, svobody a lidské důstojnosti
- zájem na ochraně ústavního zřízení a územní celistvosti České republiky
- zájem na ochraně majetku a ostatních vztahů fyzických a právnických osob

Pokud se chráněné zájmy dostanou do kolize, bude vždy přirozeně záležet na okolnostech konkrétního případu. V okamžiku hodnocení zájmů (tj. zájmu zachráněného a zájmu obětovaného) může nastat kolize. Vokoun¹⁵⁷ k tomuto uvádí, že „při tomto srovnávání je třeba vzít v úvahu nejen hledisko kvalitativní (povahu zájmu), ale i hledisko kvantitativní (intenzitu ohrožení či porušení zájmu). Vysoká intenzita následku na zájmu určitého typu může odůvodnit vyšší závažnost takového následku ve srovnání s nízkou intenzitou na zájmu, byť i významnějším. A dále je třeba zvážit i stupeň pravděpodobnosti hrozícího a způsobeného následku“.

Na tomto místě je třeba připomenout, že hierarchie nejdůležitějších skupin zájmů chráněných novým trestním zákoníkem zcela neodpovídá koncepci obsažené v původním trestním zákoně. V tomto smyslu lze polemizovat nad tím, zda zařazení trestných činů proti majetku v hlavě páté před trestnými činy proti České republice, které jsou upraveny až v hlavě deváté, je optimální. V právní teorii se lze totiž stále setkat s názorem, že by i nadále měla být na prvním místě upravena ochrana republiky, neboť bez fungujícího zřízení nelze poskytnout účinnou ochranu žádným dalším zájmům, tedy ani zájmu na ochranu života.

¹⁵⁷ Vokoun, R. IN: Novotný, O., Vanduchová, M., Šámal, P. a kol.: Trestní právo hmotné. Obecná část. 6.vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2010, str. 262

6.1.2 Podmínky dovoleného jednání v krajní nouzi

6.1.2.1 Nemožnost odvrátit nebezpečí jinými způsoby – subsidiarita

Vzhledem k tomu, že odvracení nebezpečí se může dotýkat zájmu osob, které na jeho vzniku nemají žádný vliv, byl u krajní nouze vymezen požadavek subsidiarity, podle kterého lze-li nebezpečí odvrátit za daných okolností bez ohrožení jiných zájmu, je třeba dát tomu přednost. Zásadu subsidiarity u nutné obrany nenalezneme, a je zřejmé, že klade na jednání v krajní nouzi přísnější požadavky. Nutná obrana je tak některými autory z tohoto důvodu považována za privilegovaný případ krajní nouze. „Jestliže existuje reálná a jistá možnost, že lze nebezpečí odvrátit jinak, než jednáním v krajní nouzi, nelze k jednání v krajní nouzi přikročit.“¹⁵⁸

Zásada subsidiarity vychází z toho, že na rozdíl od nutné obrany (kdy útočník sám vyvolává nebezpečí, a musí tedy počítat se způsobením následku od obránce), je u krajní nouze často působením následek osobám, které na vzniku nebezpečí nemají žádnou vinu. Podmínka subsidiarity opět souvisí s konstrukcí krajní nouze a požadavkem toho, aby byla při odvracení nebezpečí dána přednost způsobu, který s sebou neponese žádné nebo jen malé následky. Trestní zákoník ukládá odvracet nebezpečí „jinak“, tedy jiným způsobem. V tomto smyslu lze proto podmínku subsidiarity vnímat pouze jako jakýsi korektiv k podmínce proporcionality, o které bude pojednáno v této práci níže.

Je třeba si připomenout, že pro jednatelovo nemusí být nijak snadné rozpoznat a v danou chvíli najít právě onen způsob, kterým je možné nebezpečí odvrátit. V úvahu obvykle zřejmě bude přicházet několik možností, jak lze nebezpečí odvrátit. Situace bude pro jednatelovo subjekt patrně nejsnazší, bude-li pouze jediný způsob. Lze-li mezi různými způsoby odvracení nebezpečí najít způsob, který nezpůsobí žádný následek (například útěk), podmínka subsidiarity by měla jednatelovo osobu navést na tento neškodný způsob.

Požadavek subsidiarity je odůvodněn tím, že v krajní nouzi je újma zásadně způsobována tomu, kdo nebezpečí sám nevyvolal a lze-li nebezpečí odvrátit bez ohrožení zájmu této osoby, má se tak stát a nemá být nebezpečí na tuto osobu přesouváno. Složitější ovšem může být situace, kdy existuje více způsobů, jak nebezpečí odvrátit, přičemž každý z nich s sebou nese způsobení určité škody. Dodržení této podmínky by tedy mělo být posuzováno přísně podle konkrétních

¹⁵⁸ Vokoun op. cit. , s. 63

skutkových okolností daného činu s přihlédnutím k tomu, zda by na jednající osobu v souvislosti s výběrem jiných způsobů odvracení nebezpečí nebyly v daném případě kladeny nepřiměřené požadavky.

6.1.2.2 Proporcionalita způsobeného následku

Následek způsobený jednáním v krajní nouzi nesmí být stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil, jinak o krajní nouzi nejde. „Požadavek proporcionality je výrazem toho, že nelze připustit záchranu jednoho zájmu obětováním rovnocenného zájmu jiného, neboť to by nezbavovalo čin povahy nebezpečné pro společnost.“¹⁵⁹

Není pochyb o tom, že závažnost následku hrozícího a způsobeného bude nutno posuzovat v každém jednotlivém případě zvlášť s přihlédnutím ke všem okolnostem a souvislostem případu. „Způsobený následek je *zřejmě stejně závažný* jako ten, který hrozil, jestliže je způsoben na zájmu, který je stejně významný jako zájem, který osoba ve stavu krajní nouze bránila, přičemž má stejnou intenzitu jako hrozící následek, nebo je-li i při dotčení rozdílných zájmů svou povahou a intenzitou srovnatelný s následkem, který hrozil.

Závažnější je pak tento následek v případě:

- (i) dotýká-li se stejně významného zájmu
- (ii) pokud má větší intenzitu než hrozící následek, nebo
- (iii) dotýká-li se zájmu významnějšího a v porovnání s hrozícím následkem, včetně zvážení rozdílnosti dotčených zájmů, má alespoň rovnocenný význam.“¹⁶⁰

Jednajícímu nesmí být tedy jasně patrné, že takový následek způsobí. Zde je opět zřejmá větší přísnost požadavku proporcionality krajní nouze oproti požadavku přiměřenosti u privilegované nutné obrany (která nesmí být zcela zjevně nepřiměřená).

Dodržení podmínky proporcionality krajní nouze může působit problémy například ve zdravotnictví. Zde totiž nabírá na důležitosti otázka, zda lze pohledem

¹⁵⁹ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 126

¹⁶⁰ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 126

krajní nouze vážit život proti životu. Otázka, zda lze méně nadějný život brát jako menší hodnotu proti životu dávajícímu více naděje. Z právního hlediska je nutno zajistit přísný postih před eventuálním zneužitím lékařského povolání a neplněním základních povinností, mezi něž patří záchrana života na prvé místo. Na straně druhé je ovšem třeba vytvořit i pocit právní jistoty pro odpovědné rozhodování lékaře v situacích, kdy použití maximální možné péče je neadekvátní a může pouze prodlužovat utrpení nemocného.¹⁶¹ V tomto smyslu proto spatřuji v současné právní úpravě řešící dodržení zásady proporcionality v lékařském povolání jistou mezeru.

6.1.2.3 Neexistence povinnosti nebezpečí snášet

Má-li určitá osoba povinnost nebezpečí snášet, trestní zákoník této osobě nedovoluje v krajní nouzi beztrestně jednat. Je třeba zmínit, že v trestním zákoně č. 140/1961 Sb. tato podmínka uvedena nebyla, avšak autory učebnic trestního práva i soudci byla respektována. Nyní je tato podmínka v zákoně výslovně upravena.

V krajní nouzi může zásadně jednat nejen ten, jehož zájmy jsou ohroženy, ale i jiné osoby. Pokud však určité kategorie osob z titulu svého povolání mají zvláštní povinnost určitý druh nebezpečí snášet a aktivně mu čelit, nemohou odmítnout plnění svých povinností s odvoláním na skutečnost, že by se právě plněním těchto povinností vystavily nebezpečí újmy.¹⁶²

Praktickým případem zde může být lékař, který nemůže s odkazem na krajní nouzi odmítnout péči o pacienta s odůvodněním, že by se mohl nakazit. Jeho povinností totiž je toto nebezpečí nákazy snášet a nemůže se nebezpečí vyhýbat poukázáním na své vlastní ohrožení. Bez tohoto doplnění by krajní nouze vylučovala protiprávnost činů, které by jinak byly například zneužíváním pravomoci úřední osoby. Z tohoto pohledu není rozhodující, zda je povinen nebezpečí snášet ten, kdo je odvrací, nýbrž zda je povinen toto nebezpečí snášet ten, komu hrozí. Nešlo by tedy o krajní nouzi nejen tam, kde by toto nebezpečí odvracel sám ten, kdo byl povinen ho snášet, ale ani tam, kde by takové nebezpečí odvracela osoba od něj odlišná.¹⁶³ Z toho vyplývá, že pomoc v krajní nouzi v tomto případě není přípustná.

¹⁶¹ MUDr. Mgr. Jolana Těšíňová: Okolnosti vylučující protiprávnost a lékař, Zdravotnictví a právo 03-04/2008,

¹⁶² Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. Vydání, s. 267

¹⁶³ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001s. 126

6.2 Překročení mezi krajní nouze

K okamžiku překročení mezi krajní nouze dochází tehdy, nebyly-li splněny všechny podmínky dovoleného jednání v krajní nouzi nebo nebyly splněny ve všech směrech. Jsou-li překročeny meze krajní nouze, je takové jednání již pro společnost nebezpečné a splňuje znak protiprávnosti.

Obě pražské učebnice trestního práva¹⁶⁴ vymezují ve shodě s Komentářem¹⁶⁵ případy překročení mezi krajní nouze takto:

- a) **Exces extenzivní** – jednání je provedeno v době, když nebezpečí ještě bezprostředně nehrozilo nebo již pominulo (vybočení z časových mezí krajní nouze - nesoučasnost)
- b) **Exces intenzivní** – následek způsobený jednáním v krajní nouzi byl zřejmě stejně závažný nebo ještě závažnější než ten který hrozil (vybočení z mezí proporcionality)
- c) **Hrozící nebezpečí bylo možno odvrátit jinak (subsidiarita)**
- d) **Byla zde povinnost nebezpečí snášet**

Výše uvedené případy překročení krajní nouze budou rozebrány níže.

6.2.1 Exces extenzivní – nebezpečí nehrozící bezprostředně a přímo

„O případ krajní nouze by se nejednalo, pokud nebezpečí již pominulo, nebo by hrozilo teprve v budoucnu, ale nikoli v bezprostřední budoucnosti.“¹⁶⁶ Nehrozí-li bezprostředně nebezpečí, nelze v krajní nouzi vůbec jednat.

Při zamyšlení nad poslední větou může vůbec vyvstat otázka, zda je vhodnější tuto podmínku řadit k mezím dovoleného jednání v krajní nouzi nebo spíše k podmínkám stav krajní nouze vůbec vytvářejícím. Osobně bych se přiklonila k názoru Vokouna¹⁶⁷ argumentačně podpořeným skutečností, že zařazením této podmínky pouze do mezí povoleného jednání v krajní nouzi by sice vedlo k tomu, že

¹⁶⁴ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. Vydání, s. 269, Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006, s. 247

¹⁶⁵ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001s. 127

¹⁶⁶ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001s. 125

¹⁶⁷ Vokoun op. cit. ,s. 62

bychom při jejím nesplnění hovořili o překročení mezi krajní nouze, avšak základní podmínka pro to, aby o krajní nouzi vůbec šlo, by zde ještě neexistovala. Logicky tedy bezprostřední nebezpečí by mělo být jednou z podmínek vytvářejících vůbec možnost v krajní nouzi jednat, ve výše užívané terminologii tedy mezi podmínky vytvářející stav krajní nouze.

„Za přímo hrozící nebezpečí je třeba považovat takový stav, kde vývoj událostí rychle spěje k poruše nebo sice tento vývoj je přerušen, nepokračuje, ale jsou splněny všechny podmínky potřebné k tomu, aby hrozící porucha nastala, když k uskutečnění zbývajících podmínek či podmínek postačí náhoda, která může kdykoli bezprostředně a s velkou pravděpodobností nastat.“¹⁶⁸

6.2.2 Porušení podmínky subsidiarity

V trestním zákoně se stanoví, že *nejde o krajní nouzi, jestliže bylo možno toto nebezpečí za daných okolností odvrátit jinak.*

Požadavek subsidiarity je reflexí situace, kdy odvracení nebezpečí se nejčastěji dotýká zájmů třetích osob, které na vzniku nebezpečí nemají žádný podíl. Proto lze-li nebezpečí odvrátit bez ohrožení jejich zájmů, je třeba tomuto způsobu dát přednost a nepřesouvat tak nebezpečí ze sebe na jiné.

Podle mého názoru nemusí být výklad této zdánlivě jasné zákonné dikce zcela jednoznačný. Formulaci podmínky subsidiarity lze totiž vykládat rovněž tak, že stav krajní nouze může vzniknout pouze tehdy, je-li tu pouze jediná možnost, jak dané nebezpečí odvrátit a tou je právě jednání v krajní nouzi.

Tento výklad nečiní problémy, pokud bude mít jednající osoba pouze jednu možnost, jak nebezpečí odvrátit. Problém zde v takovém případě nevzniká. Nebezpečí odvrátit jinak nelze, podmínky pro jednání v krajní nouzi jsou splněny.

Pokud bude i jiná možnost kromě krajní nouze, jak nebezpečí odvrátit a tato možnost nezpůsobí žádný následek, ke komplikacím to rovněž nepovede. Představme si například možnost před hrozícím nebezpečím utéct. Patrně nejjednodušší cesta, podle hesla: „Kdo uteče, ten vyhraje“. Ostatně podle české judikatury: „*Ohrožený musí dokonce vždy využít možnost vyhnout se nebezpečí útekem*“ (R č.26/1972).

¹⁶⁸ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 125

Problém však nastane tehdy, pokud bude mít ohrožený více možností, jak nebezpečí odvrátit a každá s sebou ponese způsobení určitého následku. V tomto případě nás tento výklad povede k absurdnímu závěru, totiž že v krajní nouzi jednat vůbec nelze, protože vždy tu bude nějaká jiná možnost, jak nebezpečí odvrátit a stav krajní nouze tedy nemůže vůbec vzniknout. Pro demonstraci použiji a účelově modifikuji učebnicovou situaci. Turista značně dezorientován ve sněhové vánici, kterému hrozí umrznutí, uvidí opuštěnou luxusní horskou chatu, kde se může ukrýt. Má dvě možnosti. Buď za účelem vstupu vypáčí drahé dveře, anebo rozbije luxusní okno. Rozbije-li okno, dozví se, že zde byla možnost vypáčit dveře, vypáčí-li dveře, dozví se, že byla možnost rozbít okno. Tento výklad tedy došel k absurdní situaci, ve které - ať je zvolen jakýkoli způsob odvrácení - vždy je možnost nebezpečí odvrátit i jinak. Lze dovozovat, že zákonodárce patrně neměl na mysli, že jednání v krajní nouzi musí být bezvýhradným a jediným řešením dané situace.

Dle učebnice trestního práva¹⁶⁹ „někdy je požadavek subsidiarity interpretován tak, že se žádá zvolit ze všech v úvahu přicházejících způsobů odvrácení nebezpečí ten, který přináší nejmenší škodu“. Tato interpretace ovšem klade na jednatelovo vyšší požadavky a její správnost není zcela nesporná.“ Kratochvíl¹⁷⁰ má interpretaci podobnou: „O krajní nouzi jde, jestliže nebezpečí nelze odvrátit bez způsobení škody a v konečném důsledku je způsobená škoda menší než ta, která hrozila.“ Z toho vyplývá požadavek interpretovat spojení „odvrátit jinak“ jako „odvrátit bez způsobení škody“. Otázkou ovšem zůstává, zda je tento rozšiřující výklad ještě správný. Proto by dle mého názoru k odstranění výkladových potíží měla být podmínka subsidiarity v zákonném ustanovení více zpřesněna.

6.2.3 Nedodržení zásady proporcionality

V návaznosti na výklad uvedený v odst. 6.1.2.2. této části je třeba připomenout, že požadavek proporcionality krajní nouze nás nutí srovnávat dva zájmy chránění trestním zákoníkem, přičemž aby nedošlo k excesu, následek jednatelovo na obětovaném zájmu nesmí být stejně závažný nebo ještě závažnější než ten, který hrozil. Srovnáváme následek na zájmu, kterému hrozí nebezpečí, a proto má být chráněn a následek na zájmu, který má být jednáním v krajní nouzi obětován (R 26/1972). U jednoho upřednostňujeme ochranu, pro kterou je obětován druhý zájem.

¹⁶⁹ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. Vydání, s. 266

¹⁷⁰ Kratochvíl, J. a kol.: Trestní právo hmotné, Brno, 1996, s. 241

Teorie a praxe dovozují, že k záchraně skupinových zájmů mohou být obětovány jiné méně významné skupinové zájmy nebo i poněkud významnější zájmy individuální. Naproti tomu k ochraně zájmu jednotlivce mohou být porušeny i méně důležité zájmy skupinové. Záchrana jednoho zájmu obětováním rovnocenného nebo dokonce ještě významnějšího zájmu vybočuje z podmínek krajní nouze.

Jazykovým výkladem slova „zřejmě“ můžeme dovodit, že jednajícímu nesmí být jasně a patrně zřejmé, že zde je nepoměr těchto následků. Tento pojem navozuje snahu o širší interpretaci podmínky proporcionality.

Hodnocení důležitosti zájmu chráněného trestním zákoníkem pak musí probíhat podle dvou hledisek – objektivního a subjektivního. Objektivní hledisko je hodnoceno zvnějšku a při posuzování zájmu se užije celospolečensky uznávané hierarchie hodnot (k tomu viz blíže odst. 6.1.2.2. této kapitoly). Korektivem a zmírňujícím prvkem objektivního hlediska je hledisko subjektivní, které ukládá, aby byly porovnávány zájmy hodnoceny z pohledu a situace, jak se v dané chvíli, za daných podmínek a informací jevíly jednající osobě. Na podporu subjektivního hlediska je do zákona promítnut pojem „zřejmě“ jako kategorie subjektivní. Tento korektiv rozšiřuje možnost využití institutu krajní nouze v situacích, kdy není splněno objektivní hledisko (tj. je obětován závažnějšího zájmem na záchranu zájmu méně závažného).

Podle Novotného¹⁷¹ je třeba srovnávání chráněného a obětovaného zájmu provádět jak z hlediska *objektivního*, tak z hlediska *subjektivního*. Přičemž objektivní hledisko je dáno hierarchií společenských hodnot, subjektivní hledisko respektuje individuální hodnocení konkrétního zájmu v dané jedinečné situaci. Dalšími hledisky, kterými je třeba si vypomocet, jsou hledisko *kvalitativní* a *kvantitativní*. Konečně Novotný uvádí, že je nutné uvážit i stupeň pravděpodobnosti hrozícího a způsobeného následku.

Na problematiku srovnávání upozorňovali správně Polášek a Kollár¹⁷², když namítali, že „zásada proporcionality, která je vcelku spolehlivým kritériem pokud jde o hmotné škody, selhává u hodnot tak absolutních a neměřitelných jako je lidské zdraví a život. Je sice nepochybné, že v tomto ohledu jsou si lidé zcela rovni, že nelze posuzovat výši škody vzniklé ublížením na zdraví nebo smrtí podle věku, zaměstnání ani společenského postavení poškozeného. Ale sotva lze navzájem srovnávat škodu vzniklou různými formami ublížení na zdraví a nadto na různém

¹⁷¹ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. Vydání, s. 267

¹⁷² Polášek M., Kollár J.: Některé problémy vyloučení krajní nouze, Právník 7/1975, s. 787

počtu lidí. Za další tak jak je zásada proporcionality v zákoně formulována, předpokládá totiž srovnávání následku, který hrozil s následkem, který skutečně nastal. Takové srovnávání nemůže být provedeno metodou exaktní. Nese v sobě možnost dvojího subjektivního zkreslení, jednak v myslí subjektu, který jednal, jednak subjektu, který toto jednání posuzuje (soudce).“ Varují, že při mechanickém uplatnění zásady proporcionality se jeví trestní postih příliš tvrdý.

Pro úplnost lze dodat, že proporcionalitu lze posuzovat také z pozice představ průměrného občana. Již však jen pojem „průměrný člověk“ naráží na kritiku v tom smyslu, že osobnost každého člověka je la individuální, neopakovatelná, s charakteristickými rysy, vlastnostmi a schopnostmi a určení, kdo to je průměrný člověk nelze obecně vymežit. Hledat jakýsi průměrný úsudek průměrného člověka je proto způsobem až příliš zjednodušujícím. Zřejmě z těchto důvodů se tento způsob posuzování proporcionality považuje za překonaný.

Pro posuzování proporcionality krajní nouze platí stejné závěry, které byly uvedeny v rámci posuzování přiměřenosti nutné obrany (viz. bod 4.2.1.3.1. této práce). Z pohledu vybočení z proporcionality lze tedy říci, že o takový exces půjde, pokud jednající osoba způsobí stejně závažný nebo ještě závažnější následek vzhledem k následku, který hrozil. Lze souhlasit s názorem uvedeným výše, a sice že při hodnocení proporcionality by mělo být spojeno hledisko objektivní s hlediskem subjektivním (zkoumajícím, zda i jednajícímu mohlo být za daných podmínek zřejmé, že způsobuje stejně závažný nebo závažnější následek, než hrozil). Uvedené spojení obou hledisek však bude patrně působit problémy při dokazování, nicméně samotné objektivní kritérium (v rámci kterého by byly posuzovány pouze následky ex post) by se mohlo často jevit jako nespravedlivé. Vždy je dle mého názoru potřeba celou situaci hodnotit komplexně jednak s ohledem na psychický stav, osobní vlastnosti a schopnosti jednající osoby, jakož i s ohledem na vnější okolnosti případu a v celém jeho vývoji v konkrétním čase a místě.

6.2.4 Existence povinnosti nebezpečí snášet

Trestní zákoník nedovoluje jednat v krajní nouzi tomu, jemuž hrozí nebezpečí, které je povinen snášet. Většina autorů se však shoduje, že tato zákonná podmínka může být v některých případech příliš přísná a nepřiměřená a vylučuje řadu případů, které by bylo jinak žádoucí jako krajní nouzi posuzovat. Lze souhlasit s tím, že absolutní chápání této podmínky by tak mohlo být v konečném důsledku škodlivé a

její přísné dodržení by mohlo způsobit daleko závažnější následky než její neaplikování. Proto by měla být vykládána vždy s ohledem na konkrétní situaci a další okolnosti, za kterých se uplatňuje. Osoba, která by jinak měla povinnost nebezpečí snášet, se může rovněž ocitnout ve fatálním ohrožení života osoby. Lze si představit například policistu vykonávajícího pořádkovou činnost, který by měl sám zasáhnout proti rozvášněnému davu plnému opilých výtržníků. O možných úskalích při dodržování této podmínky ve zdravotnictví již bylo pojednáno výše (viz bod 6.1.2.3. této části). Je nepochybné, že po těchto osobách je na druhé straně vyžadováno rychlé řešení dané situace a poskytnutí rychlé a spolehlivé pomoci. Bude proto vždy věcí skutkového dokazování, jaké konkrétní nebezpečí je ještě daná osoba v její situaci povinna strpět a kde je již této povinnosti zbavena. Vhodné by dle mého názoru bylo povolit jednání v krajní nouzi osobě, která má sice povinnost nebezpečí snášet plynoucí z jejího povolání, avšak zachraňuje hodnotu vyšší (například život), než tu, kterou má povinnost ochraňovat (například majetek).

6.3 Putativní krajní nouze

Pokud není splněna podmínka reálně hrozícího nebezpečí a nebezpečí je pouze domnělé, hovoříme o stavu putativní (domnělé) krajní nouze. Domnělé nebezpečí je takové nebezpečí, které existuje pouze v mylné představě osoby, která je odvrací nebo nedosahuje předpokládané intenzity.¹⁷³ K této situaci dochází tehdy, když pachatel subjektivně mylně předpokládá, že zde existuje přímo hrozící nebezpečí na zájem chráněný trestním zákonem, avšak taková podmínka zde vůbec objektivně není.

Putativní nutná obrana a putativní krajní nouze jsou na rozdíl od předchozí právní úpravy zahrnuty v § 18 odst. 4 trestního zákoníku. V této souvislosti lze v dalším odkázat na výklad o putativní nutné obraně obsažený pod bodem 5.3. této práce.

6.4 DE LEGE FERENDA

Obecně lze říci, že podmínky krajní nouze jsou podstatně přísnější než podmínky nutné obrany. Tento rozdíl v přísnosti podmínek se ještě více prohloubil po

¹⁷³ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001 s. 125

novelizaci předchozího trestního zákona., kdy pro jednání v nutné obraně bylo posíleno postavení obránce na úkor útočníka.

V části této práce pojednávající o podmínce proporcionality bylo uvedeno, že dodržování zásady proporcionality může klást na osobu jednající v krajní nouzi při hodnocení a porovnávání zachraňovaného a obětovaného zájmu dosti velké nároky. Domnívám se, že zákonné podmínky slouží pouze pro právní hodnocení ex post. Člověk, který se mnohdy v případě přímo hrozícího nebezpečí rozhoduje v časové tísní nebo stresové situaci, bude dle mého názoru jednat spíše iracionálně, až intuitivně, a to i kdyby dikci dané právní normy znal. Osobně bych však nebyla příliš naivní při představě, že běžný člověk zná podmínky krajní nouze (ačkoliv by je samozřejmě znát měl), anebo že si na ně v krajní nouzi rozpomene.

Je zřejmé, že vždy bude věc jinak následně hodnotit soudce v jednacím síni a jinak osoba, která se v době posuzovaného jednání nacházela například v ohrožení života. V tomto smyslu bych navrhovala poněkud liberálnější úpravu proporcionality v českém trestním zákoníku, která by soudci při následném právním hodnocení činu poskytovala širší prostor vystihnout specifika konkrétního případu.

7 PRÁVNÍ DŮSLEDKY PŘEKROČENÍ PODMÍNEK NUTNÉ OBRANY A KRAJNÍ NOUZE

7.1 Právní důsledky překročení podmínek nutné obrany a krajní nouze a otázka trestní odpovědnosti

„Jestliže někdo ví, že může být v případě obrany zájmů chráněných trestním zákonem stíhán, je vždy problematické, jak se bude stavět k ochraně těch zájmů tehdy, když nepůjde o útok proti němu.“¹⁷⁴

Překročení mezi nutné obrany a krajní nouze je společensky škodlivé. Důsledkem překročení (excesu) je **vznik trestněprávní odpovědnosti pachatele**. Pojednání o právních důsledcích excesu u těchto zkoumaných institutů lze sjednotit, neboť právní důsledky nutné obrany a krajní nouze se v zásadě neliší; proto lze při jejich hodnocení vyjít ze stejných ustanovení trestního zákoníku. Protože při překročení mezi nejsou zcela splněny podmínky nutné obrany či krajní nouze, je třeba čin posuzovat podle obecných zásad. V trestním zákoníku neexistují speciální privilegované skutkové podstaty postihující výhradně jednání mající znaky překročení mezi nutné obrany a krajní nouze, a proto je nutné takový čin kvalifikovat podle skutkové podstaty trestného činu ve zvláštní části trestního zákona, který byl vybočením z mezí spáchán. V některých případech by se však uvedené posuzování založené pouze na obecných zásadách trestního zákoníku mohlo jevit jako nepřiměřeně přísné, a proto zde přichází v úvahu několik zmírňujících instrumentů použitelných na situace překročení mezi nutné obrany a krajní nouze. Cílem následující kapitoly této práce bude najít odpověď na otázku, zda současná právní úprava dostatečně reflektuje skutečnost, že trestný čin byl spáchán při překročení mezi nutné obrany nebo krajní nouze.

Jestliže podle naší zákonné úpravy pachatel odvrátil nebezpečí hrozící zájmům společnosti tak, že nesplnil podmínky nutné obrany nebo krajní nouze, je trestně odpovědný. Jeho aktivní činnost pro ochranu zájmů může být tedy postižena jako

¹⁷⁴ Císařová, D. : K podnětům sovětské právní úpravy překročení mezi nutné obrany pro československou právní úpravu, Socialistická zákonost 2/1982, s. 92

trestný čin a hodnotí se pouze **jako polehčující okolnost**.¹⁷⁵ Pokud tedy osoba překročí hranice nutné obrany nebo krajní nouze, její jednání se bude právně kvalifikovat jako trestný čin, pokud naplní některou ze skutkových podstat trestných činů.

Přesto existují taková ustanovení trestního zákona, která se snaží zohlednit a zmírnit sankce, které se jinak při jejich „plném“ uplatnění, mohou jevit v konkrétním případě jako příliš tvrdé. Jak uvádí Kuchta, „jestliže občan nemá náležité záruky beztrestnosti svého jednání, resp. výrazného snížení trestního postihu při excessu, na výkon tohoto práva z těchto důvodů v mnoha případech rezignuje a podstatně se tak snižuje účinnost nutné obrany jako nástroje boje s trestnou činností a jejími následky.“¹⁷⁶

„To jak se zákonodárce staví k překročení mezí nutné obrany a krajní nouze, má velký význam z hlediska generální prevence. Zákonná úprava musí napomáhat k tomu, aby občané státu byli ochotni vystupovat proti těm, kdož útočí na zájmy, které společnost chrání.“¹⁷⁷

V trestním zákonodárství různých států existují tři typy privilegovaní jednání při excessu nutné obrany a krajní nouze¹⁷⁸:

1. *Umožnění snížení obecné trestní sazby uplatněním polehčujících okolností, mimořádným snížením trestu, upuštěním od potrestání;*
2. *Vyloučení trestní odpovědnosti (jestliže byl exces vyvolán rozrušením, strachem, úlekem, bezprostředním ohrožením atd.);*
3. *Konstrukce zvláštních privilegovaných skutkových podstat.*

V české právní lze využít některých institutů, které mohou snižovat či jinak modifikovat trest či trestní sazbu. Jde zejména o institut polehčujících okolností, jichž se používá v rámci trestní sazby, dále lze snížit trestní sazbu za použití ustanovení o mimořádném snížení trestů odnětí svobody nebo dokonce upustit od potrestání. Snížit trestní sazbu lze fakultativně nebo obligatorně, vždy závisí na právní úpravě.

¹⁷⁵ Císařová op. cit. 1, s. 49

¹⁷⁶ Kuchta, J: Nutná obrana. 1. vydání, Masarykova univerzita Brno 1999, s. 162

¹⁷⁷ Císařová op. cit. 1, s. 49

¹⁷⁸ Kuchta op. cit. 2, s. 169

Také lze uvažovat o vyloučení trestní odpovědnosti vůbec, byl-li exces vyvolán rozrušením, strachem, úlekem, bezprostředním ohrožením nebo jinými momenty. V neposlední řadě je možná konstrukce privilegovaných skutkových podstat, postihujících způsobení trestněprávně relevantního následku při excesu.

Lze shrnout, že česká právní úprava umožňuje při excesu postupovat následovně:

1. *Použitím polehčující okolnosti podle §41 písm. g) TZ*
2. *Použitím polehčující okolnosti podle §41 písm. b) TZ*
3. *Použitím polehčující okolnosti podle §41 písm. d) TZ*
4. *Mimořádné snížení trestu odnětí svobody podle § 58 TZ*
5. *Upuštění od potrestání podle §46 an. TZ*

Pokud by jednající osoba neměla náležitou záruku beztrestnosti svého jednání, resp. přihlížení ke konkrétním okolnostem, jakož i záruku snížení trestního postihu v případě možného excesu, na výkon tohoto svého práva k nutné obraně či krajní nouzi by pak mohla rezignovat. Takový důsledek by však podstatně snižoval účinnost nutné obrany a krajní nouze jako nástroje státem podporovaného a žádoucího.

Zodpovězení otázky, zda česká právní úprava dostatečně privileguje případy nutné obrany a krajní nouze, bude předmětem následujících kapitol.

7.1.1 Polehčující okolnosti

Polehčující okolnosti jsou v trestním zákoníku uvedeny demonstrativně v § 41, přičemž nelze říci, že všechny jsou použitelné na situace překročení mezí nutné obrany či krajní nouze. Je zde však jedna, která je speciálně určena pro posuzování excesu. Z tohoto důvodu lze níže nalézt dělení polehčující okolnosti na speciální a obecně použitelné. Rámec pro použití polehčujících okolností tvoří ustanovení § 39 odst. 3 trestního zákoníku, které stanoví, že při stanovení druhu trestu a jeho výměry soud přihlédne k polehčujícím a přitěžujícím okolnostem.

Polehčující okolnosti mají podstatný význam pro určení stupně společenské nebezpečnosti, i když nepatří k pojmovým znakům trestného činu.¹⁷⁹ Materiální hodnocení okolností vylučujících protiprávnost je zárukou, že je možno respektovat

¹⁷⁹ Císařová op. cit. 1, s. 46

konkrétní povahu jednotlivého případu¹⁸⁰. Polehčující okolnosti jsou považovány za nejobecnější způsob, jakým je možné zohlednit stav, že k trestnému činu došlo v důsledku překročení mezi nutné obrany či krajní nouze. Působí ve prospěch pachatele a podle svého významu a závažnosti vedou ke zmírnění druhu nebo výměry trestu. Takovéto zmírnění však lze učinit pouze v rámci dané trestní sazby.

Pokud je polehčující okolnost natolik významná, že mohla mít vliv na hodnocení povahy a závažnosti trestného činu, soud musí k této polehčující okolnosti přihlédnout. K polehčující okolnosti tak tedy může, ale také nemusí být přihlédnuto. Proto je polehčující okolnosti třeba brát pouze jako fakultativní institut pro zmírnění trestu v rámci dané trestní sazby. Tyto okolnosti tedy mají význam pouze jako směrnice soudcovské individualizace trestu. Nehledě na to, že trest musí být uložen v rámci dané trestní sazby i po zohlednění polehčující okolnosti.

Je vhodné dodat, že jednotlivé polehčující okolnosti je možné použít kumulativně i vedle sebe. Polehčující okolnosti v konkrétních případech mohou odůvodnit upuštění od potrestání (§ 46 TZ), podmíněné upuštění od potrestání s dohledem (§ 48 TZ) nebo mimořádné snížení trestu odnětí svobody (§ 58 TZ). K okolnosti odůvodňující mimořádné snížení trestu odnětí svobody však nelze přihlédnout ještě jako k okolnosti polehčující (§ 39 odst. 4 TZ).

7.1.1.1. Speciální polehčující okolnost dle § 41 písm. g) trestního zákoníku

Speciální polehčující okolnost pro případy překročení mezi nutné obrany či krajní nouze nalezneme v § 41 písm. g) trestního zákoníku. Zákonné znění této polehčující okolnosti říká, že soud jako k polehčující okolnosti přihlédne k tomu, že pachatel spáchal trestný čin odvraceje útok nebo jiné nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany nebo krajní nouze.

Toto ustanovení blíže přesně nevymezuje o jaké podmínky krajní nouze a nutné obrany by mělo jít. Pod termín „podmínky“ tak patrně můžeme zahrnout nejen podmínky vytvářející stav nutné obrany nebo krajní nouze, ale rovněž podmínky dovoleného jednání v těchto stavech.

Paragraf 41 písm. g) je v podstatě jediné ustanovení trestního zákona, kde zákon výslovně s nesplněním podmínek spojuje určité zmírňující následky.¹⁸¹ Náš trestní zákon nemá žádné speciální ustanovení, které by spojovalo specifické právní

¹⁸⁰ Solnař V., Fenyk J., Císařová D.: Základy trestní odpovědnosti, s. 393

¹⁸¹ Vokoun op. cit. , s. 57

důsledky s překročením mezí nutné obrany a krajní nouze. Polehčující okolnost dle § 41 písm. g) tak kryje v zásadě všechny případy nesplnění jakýchkoli podmínek krajní nouze či nutné obrany s výjimkou reálnosti útoku nebo jiného nebezpečí

Aplikace obecně polehčující okolnosti je však pouze možnost. Soud není ex lege k této skutečnosti nucen přihlídnout. Záleží pouze na jeho uvážení, zda tato okolnost pro svůj význam podstatně snižuje stupeň společenské nebezpečnosti činu. Kromě toho možnost použití této polehčující okolnosti má pouze vliv na individualizaci trestu v rámci dané trestní sazby.¹⁸²

Mezi právními teoretiky se vedly spory, zda je tato polehčující okolnost aplikovatelná i na případ chybějící podmínky útoku a nebezpečí. Podle některých názorů se tato polehčující okolnost totiž putativní nutné obrany a krajní nouze netýká, protože v těchto případech nejde o „odvracení útoku či jiného nebezpečí“, tak jak požaduje zákonné znění této polehčující okolnosti. Zdroje ohrožení chyběly, a proto nelze tuto polehčující okolnost použít. Proti tomuto výkladu však existují i výhrady, které hovoří o tom, že i skutečnost útoku nebo skutečnost nebezpečí lze považovat za podmínku nutné obrany, resp. krajní nouze.

Ani jeden z obou výkladů však nevylučuje použití některých dalších polehčujících okolností dle § 41 trestního zákoníku, které lze v některých případech na situace překročení mezí nutné obrany či krajní nouze aplikovat.

7.1.1.2 Obecné polehčující okolnost dle § 41 písm. b) a d) trestního zákoníku

Mezi obecné polehčující okolnosti, které však můžeme aplikovat na případy překročení mezí nutné obrany a krajní nouze, patří polehčující okolnost zakotvená pod § 41 písm. b) trestního zákoníku. Zde se stanoví, že soud jako k polehčující okolnosti přihlídně k tomu, že pachatel spáchal trestný čin v silném rozrušení, ze soucitu nebo z nedostatku životních zkušeností. Pro účely tohoto výkladu je relevantní tzv. silné rozrušení pachatele.

Ono „silné rozrušení“ má být takový stav pachatelova duševního rozpoložení, který nepříznivě ovlivňuje rozumovou nebo volní složku jednání pachatele a snižuje míru jejího zavinění, v takovém rozsahu, že to má vliv na snížení stupně nebezpečnosti trestného činu pro společnost. Tím se podobá tento stav stavu snížené přičetnosti, ale nedosahuje jeho intenzity.¹⁸³

¹⁸² Vokoun op. cit. , s. 71

¹⁸³ Kuchta op. cit. 2, s. 170

Povaha citového hnutí (zda jde o strach, zlost, radost apod.) nemá přitom na přiznání této polehčující okolnosti vliv.¹⁸⁴ Že jde o významný nedostatek nezohledňující individualitu každého jednotlivého případu, pochopí jistě každý, když si vybaví, jak by v silném strachu nebo úleku jednal sám. Bylo by rovněž žádoucí rozlišovat druhy afektů, neboť je vhodné posuzovat pocity jako strach, děs anebo úlek mírněji, než pocity jako zlost, nenávist a touha po pomstě. Nehledě na skutečnost, že každý z těchto afektů vyvolává jiný účinek na lidskou psychiku. Ne nadarmo se v zahraniční literatuře proto rozlišuje rovněž exces jarý (stenický), ke kterému dochází ze zlosti, pomstychtivosti apod. a exces chabý (astenický), vycházející např. z leknutí a strachu.

Problém může nastat při aplikaci tohoto ustanovení, neboť jeho užití vyžaduje nikoliv pouhé „rozrušení“, ale „silné rozrušení“. Toto omezení vylučuje aplikaci této polehčující okolnosti na stavy jako je běžný strach, nervozita, apod. Přitom i takovéto stavy nižšího stupně rozrušení nepochybně mohou v některých případech u osob jednajících v nutné obraně či krajní nouzi způsobit excesivní jednání. Navíc každá osoba reaguje na danou situaci jinak, individuálně a podléhá či nepodléhá také různé intenzitě rozrušení. Toto rozrušení může u různých osob vyvolávat různé účinky.

Další polehčující okolnost, kterou by bylo patrně možné aplikovat, nalezneme v § 41 písm. d) trestního zákoníku, který říká, že lze přihlídnout k tomu, že pachatel spáchal trestný čin pod vlivem hrozby nebo nátlaku. V těchto situacích si lze představit, že je exces vyvolán zejména určitou hrozbou budoucí újmy (např. v průběhu nutné obrany útočník hrozí dalšími útoky, což v obránci vyvolá rozhodnutí zintenzivnit obranu, aby této hrozbě do budoucna předešel) či určitým psychickým nátlakem. Tato okolnost omezuje svobodu rozhodování pachatele v důsledku vlivu třetích osob na jeho jednání. Půjde zde o psychický nátlak, pohružku pozdějším a nekonkretizovaným násilím a rovněž případy putativní nutné obrany či krajní nouze. K tomu bude nutné přihlídnout k povaze hrozby či nátlaku, ale i povaze a vlastností zúčastněných osob.

¹⁸⁴ Kuchta op. cit. 2 s. 170

7.1.2 Mimořádné snížení trestu odnětí svobody podle § 58 trestního zákoníku

Zákonná dikce zní takto: *Má-li soud vzhledem k okolnostem případu nebo vzhledem k poměrům pachatele za to, že by použití trestní sazby odnětí svobody tímto zákonem stanovené bylo pro pachatele nepřiměřeně přísné a že lze dosáhnout nápravy pachatele i trestem kratšího trvání, může snížit trest odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby tímto zákonem stanovené.*

Specifika mimořádného snížení trestu odnětí svobody jsou především tato:

- možnost mimořádného snížení trestu se týká pouze trestu odnětí svobody
- mimořádné okolnosti a poměry musí vést k závěru, že trest v mezích zákonné sazby je nepřiměřeně tvrdý a zároveň, že nápravy pachatele lze dosáhnout i trestem kratšího trvání
- v případech překročení mezí nutné obrany a krajní nouze lze trest snížit jen do určité hranice

Mimořádné snížení trestu odnětí svobody umožňuje zmírnění trestu odnětí svobody. Jedná se přitom o obecně aplikovatelné ustanovení (tedy nejen na případy překročení mezí nutné obrany a krajní nouze). Speciálně na tyto případy však pamatuje část § 58 odst. 6 trestního zákoníku, které je vedle již popsané speciální polehčující okolnosti dalším ustanovením výslovně zmiňujícím exces z nutné obrany a krajní nouze. Dle tohoto odstavce může soud snížit trest odnětí svobody pod dolní hranici trestní sazby také tehdy, jestliže pachatel spáchal trestný čin odvraceje útok nebo jiné nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky krajní nouze nebo nutné obrany. Formulace tohoto odstavce je stejná jako v případě polehčující okolnosti dle § 41 písm. g) trestního zákoníku a vztahuje se na stejné podmínky a situace, o kterých bylo pojednáno v této práci již ve výkladu o speciální polehčující okolnosti. Na rozdíl od polehčující okolnosti bude pro mimořádné snížení trestu odnětí svobody vyžadováno takové zhodnocení konkrétního jednání pachatele a celé situace případu, kdy bude odůvodněn mírnější trestní postih, než který by předurčovala zákonem stanovená nesnížená trestní sazba.

V těchto případech pak soud není vázán limity stanovenými v 58 odst. 3 trestního zákoníku. Jde o nově zavedenou okolnost umožňující mimořádné snížení trestu odnětí svobody v situacích, kdy by se trest odnětí svobody uložený na samé dolní hranici trestní mohl jevit jako nepřiměřeně přísný

Je zřejmé, že zákonodárce v novém trestním zákoníku reflektoval výtky právní teorie týkající se nemožnosti dostatečného privilegování pachatelů, kteří překročili meze nutné obrany a krajní nouze. Zahrnutí tohoto ustanovení proto nelze hodnotit jinak než kladně. Mimořádné snížení trestu je tak dalším důležitým prostředkem k individualizaci trestu, které soudu umožňuje jít při stanovení trestu i pod minimální možnou hranici, která je jinak v rámci obecného snížení trestu stanovena. Zůstává však otázkou, zda konstrukce snížení trestu, toliko jako možnosti, která je na volné úvaze soudu, může dát jednající osobě v případě excesu dostatečné záruky.

7.1.3 Upuštění od potrestání podle §46 trestního zákoníku

Další možností, jak právně hodnotit trestný čin spáchaný překročením mezi nutné obrany či krajní nouze, je institut upuštění od potrestání. Toto ustanovení lze nepochybně aplikovat v případě excesu i přesto, že jeho zákonné vymezení možnost užití na případy překročení mezi nutné obrany a krajní nouze výslovně neuvádí. Trestní zákoník upravuje tento institut v § 46.

Od potrestání pachatele, který spáchal přečin, jeho spáchání lituje a projevuje účinnou snahu po nápravě, lze upustit, jestliže vzhledem k povaze a závažnosti spáchaného přečinu a k dosavadnímu životu pachatele lze důvodně očekávat, že již pouhé projednání věci postačí k jeho nápravě i k ochraně společnosti. Výsledkem upuštění od potrestání je výrok o vině obsažený v rozsudku soudu, avšak trest za spáchaný trestný čin soud v rozsudku neuloží. Tento stav je v souladu se zásadou subsidiarity trestní represe. Vždy však musí být zřejmé, že k nápravě pachatele a ochraně společnosti postačuje samotné projednání věci před soudem a vyslovení viny pachatele.

Institut upuštění od potrestání lze zásadně užít tehdy, pokud se osoba jednající v excesu dopustila přečinu, tedy nedbalostního trestného činu anebo úmyslného trestného činu s horní hranicí trestní sazby do pěti let. Větší obtíže by nemělo působit ani hodnocení povahy a závažnosti spáchaného přečinu spolu s dosavadním životem pachatele, které musí být takové kvality, aby odůvodnily, že již pouhé projednání věci postačí k nápravě pachatele a k ochraně společnosti.

Na tomto místě je důležité zmínit, že otázka reálné možnosti aplikace upuštění od potrestání je poměrně nová. Tento institut totiž nebývá v souvislosti s překročením mezi nutné obrany nebo krajní nouze v literatuře často zmiňován.

Judikatura¹⁸⁵ však jeho aplikaci potvrdila. V této souvislosti lze tedy konstatovat pozitivní vývoj rozhodovací praxe.

Soudy tedy mohou v rámci rozhodování o trestu přihlídnout k polehčujícím okolnostem, mimořádně snížit ukládaný trest nebo od jeho uložení zcela upustit. Trestní zákoník tak zřejmě soudům nabízí dostatek instrumentů k privilegování excesů s tím však, že použití takového instrumentu není soudům uloženo obligatorně, a zůstává pouze na jejich úvaze soudu.

7.1.4 Užití privilegovaných skutkových podstat

Teryngel¹⁸⁶ navrhol již před lety „zakotvit v zákoně další důvod vyloučení protiprávnosti, jestliže pachatel překročí meze nutné obrany ve zmatku, strachu, nebo úlekem způsobeném útokem“, dle německé úpravy.

V parlamentu se v roce 1997 objevil návrh rozšířit ustanovení o nutné obraně o další odstavec, který by zněl: *Čin jinak trestný, jimž někdo překročil meze nutné obrany v omluvitelném rozrušení nebo úleku, které byly způsobeny útokem, není trestním činem.*

Původní znění § 29 trestního zákona, jenž bylo součástí vládního návrhu trestního zákoníku z roku 2004, a nakonec se neprosadilo, upravovalo tuto problematiku takto: *„Ten, kdo odvrací útok, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany, není trestný, jednal-li v silném rozrušení, strachu, úleku nebo zmatku způsobeném útokem“*

Samostatné skutkové podstaty vztahující se k excesu z nutné obrany nebo krajní nouze v trestním zákoníku také nenajdeme. Nový trestní zákoník však zavedl nové privilegované skutkové podstaty, které může pachatel při excesu naplnit. Jedná se o trestný čin zabití dle § 141 trestního zákona a dále trestný čin ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky dle § 146a trestního zákona.

7.1.4.1 Zabití a ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky

Tyto trestné činy jsou sice i nadále úmyslných usmrcením nebo ublížením na zdraví, avšak za okolností, jež odůvodňují shovívavější postih pachatele. Důvodem

¹⁸⁵ viz rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 6 Tdo 66/2007

¹⁸⁶ Teryngel, J.: Ke zpřesnění úpravy okolností vylučujících trestní odpovědnost. Všehrd, ročník XXV, 2/1993, s. 14

pro zavedení této nové úpravy byla zřejmě snaha o odstranění nedostatků předešlé úpravy, u které nebylo možné tyto trestné činy proti životu a zdraví sankcionovat s ohledem na průvodní okolnosti trestného činu. Do jisté míry bylo zajisté novou úpravou vyslyšeno volání po mírnějším trestání pachatelů s ohledem na afekt, který u nich nastal z omluvitelných důvodů. Příchod privilegovaných skutkových podstat je nepochybně správným posunem. Nově je totiž možné předmětné situace zohlednit lépe, než tomu bylo doposud, když za účinnosti trestního zákona z roku 1961 tak bylo možné učinit pouze v rámci prostředků snížení obecné trestní sazby a upuštění od potrestání.

Zároveň tak mohou do jisté míry odpadnout úvahy o potřebnosti zavedení speciálních privilegovaných skutkových podstat na případy excesů z nutné obrany a krajní nouze, neboť zavedením níže popsaných „obecných“ privilegovaných trestných činů je pole jejich možné působnosti částečně pokryto.

Nové privilegované skutkové podstaty mají postihovat nižším trestem případy, kdy pachatel jiného úmyslně usmrtil (nebo mu úmyslně způsobí ublížení na zdraví) buď v silném rozrušení, strachu, úleku nebo zmatku anebo pokud trestný čin spáchal v důsledku předchozího zavrženíhodného jednání poškozeného.

V právu německy mluvících zemí je běžný tzv. omluvný důvod – konkrétně nutná obrana, kdy je pachatel beztrestný za exces z nutné obrany, pokud se ho dopustil ve strachu, v leknutí, ve strachu či panice¹⁸⁷. Oproti jednání v nutné obraně nebo krajní nouzi je jednání za existence omluvných důvodů nedovolené – není právním řádem tolerováno a lze proti němu užít nutnou obranu. Od zavedení podobného institutu do českého práva bylo upuštěno a český zákonodárce dal přednost toliko privilegování pachatele v případech úmyslného usmrcení a ublížení na zdraví. Zvláštní místo¹⁸⁸ mezi znaky subjektivní stránky má v případě trestného činu zabití „silné rozrušení ze strachu, úleku, zmatku nebo jiné omluvitelné hnutí myslí. Tento fakultativní znak není možné zaměňovat s obecnými podmínkami trestní odpovědnosti, které jsou vyjádřeny v ustanovení o nepřičetnosti (§26) a zmenšené přičetnosti (§27). Privilegujícím momentem je tedy mimořádný psychický stav pachatele („omluvitelné hnutí myslí“), který zpravidla nepříznivě ovlivňuje jeho rozumovou nebo volní složku jednání a snižuje tak míru úmyslného způsobení následku. Trestní zákoník přímo uvádí výčet těchto mimořádných duševních stavů;

¹⁸⁷ Hořák, J: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin advokacie 10/2009, s. 62

¹⁸⁸ Kuchta J a kol. Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Zvláštní část. 1. Vydání. Praha: C.H. Beck, 2009, S. 17

pojem „jiné omluvitelné hnutí myslí“ však neobjasňuje a jeho bližší vymezení ponechává na judikatuře.

Rozrušení, strach, úlek nebo jiné psychické momenty mohou ovlivnit subjektivní schopnost správného hodnocení situace nutné obrany a vyvolat překročení mezí nutné obrany. Dokazování tzv. afektů nebo psychického stavu obránce v době odvracení útoku bude zpravidla velmi obtížné. Vždy bude záležet též na pečlivém posouzení situace psychiatrem (afektem totiž může být např. „prosté přetížení toleranční hranice, nebo nové, zvláště traumatizující podráždění bolestivého komplexu, které vyvolá afektivní explozi, která se sice jeví ve vztahu k bezprostřednímu podnětu jako nepřiměřená, ale ve vztahu k předchozímu napětí a předráždění v úzce vymezené oblasti konfliktního vztahu není překvapující.“¹⁸⁹ „Cílem jednání člověka prožívajícího afekt je odstranění nebo přerušování jednání, které negativně působí a dráždí jeho psychiku.“¹⁹⁰

a) *Silné rozrušení pachatele*

Podle privilegovaných skutkových podstat má být mírněji trestán mimo jiné ten, kdo se trestného činu dopustil **v silném rozrušení**. V případě silného rozrušení se přitom nejedná o pouhé silnější emoce, běžné v každodenním životě, ale o emotivní prožitky vystupňované, které sice nutně neovlivňují přičetnost, ale vedou ke značnému zúžení vědomí pachatele a oslabení jeho zábran.¹⁹¹ Silné rozrušení je afektivní reakce pachatele spontánního charakteru. Může být krátkodobá i déletrvající.¹⁹² Z povahy jednotlivých emotivních stavů, jež jsou vyjmenovány v trestním zákoně, je jednoznačně zřejmé, že nemůže být, a to ani v případě reakce na zavrženíhodné jednání poškozeného, privilegováno rozrušení, které by mělo původ v hněvu, zlobném afektu, pomstě apod., tedy že by nešlo o obranou reakci, ale o reakci mající povahu útoku, byť vyprovokovaného.¹⁹³

Vzhledem k tomu, že mezi účinností nového trestního zákoníku a datem přípravy této práce uplynula již nějaká doba, v judikatuře českých soudů se již

¹⁸⁹ Študent, V.: Soudní psychiatrie a trestní právo, 1. Vydání, Státní pedagogické nakladatelství, UK Praha 1988, s. 33

¹⁹⁰ Císařová op. cit. 1, s. 46

¹⁹¹ Hořák, J: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin advokacie 10/2009, s. 62

¹⁹² Jelínek, J akol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou ,2. vydání. Praha:Leges, 2011, s. 185

¹⁹³ Jelínek, J akol.: Trestní právo hmotné ,1. vydání. Praha:Leges, 2009, s. 478

stačilo objevit možné vodítko pro výklad pojmu silného rozrušení. Nejvyšší soud v rozhodnutí sp. zn. 7 Tdo 793/2010 uvedl, že silné rozrušení je duševní stav pachatele, v němž pachatel jak vnitřně, tak zpravidla i navenek vykazuje značné emoční rozrušení a neklid, které ovlivňují jeho další jednání a projevují se v průběhu činu, a to bez ohledu na okolnost, zda se na takovém rozrušení podílí též nervová labilita či přímo duševní porucha pachatele (tzv. psychická predispozice), anebo jestli je příčinou silné rozrušení pouze vlastní strach, úlek, zmatek nebo jiné omluvitelné hnutí mysli pachatele. Nejvyšší soud v tomto zatím průlomovém judikátu dále uvedl, že k tomu, aby se mohlo jednat o stav silného rozrušení pachatele trestného činu zabití ve smyslu § 141 odst. 1 trestního zákoníku, tedy musí být nějaký mimořádně intenzivní podnět, který by jej mohl vyvolat.

Výše uvedený právní názor Nejvyššího soudu tak do jisté míry navazuje na právní nauku, která zdůrazňuje, že zahraniční právní úpravy zpravidla berou zřetel na různou míru morální vytykatelnosti, pokud jde o pohnutku pachatele a podmínky, za nichž se úmyslného jednání dopustil. Jednání, jehož se pachatel v silném rozrušení dopustil, by mělo být podmíněno toliko závažnými nepříznivými okolnostmi, za nichž k trestnému činu došlo. Odtud lze dovodit požadavek na výrazně obranný charakter takového jednání, který představuje reakci pachatele na vypjatou životní situaci, která je sice reakcí nepřiměřenou, avšak do jisté míry ji lze z lidského hlediska považovat za pochopitelnou. Je nutné zdůraznit, že pochopitelnost či ospravedlnitelnost se nevztahuje na čin pachatele (ten zůstává zavrženíhodným a trestuhodným), ale pouze na jeho afektivní reakci, tzn. na silné rozrušení, v němž se pachatel trestného činu dopustil. V cizích jurisdikcích se k posouzení obecné pochopitelnosti či ospravedlnitelnosti afektu pachatele užívá hodnotící postup, označovaný někdy anglosaským obratem „*reasonable men's test*“: soudce si má položit otázku, zda by v situaci pachatele kterýkoli rozumně uvažující člověk, jinak dbalý zákonů a etických norem, mohl upadnout do obdobného silného rozrušení. Nabízí se tudíž prostor judikatuře, aby eventuálně uznala možnost použití privilegované skutkové podstaty i tam, kdy se pachatel nacházel trvale pod značným duševním tlakem, jednal pod vlivem dlouhodobého stresu, závažné existenční tísně, zoufalství atd.

b) Strach, úlek nebo zmatek

Jako další možné psychické stavy pachatele uvádí trestní zákoník strach, úlek nebo zmatek. Lze mít za to, že strach ve smyslu trestního zákona je strachem vystupňovaným, vyvolaným podnětem či okolnostmi mimořádné intenzity a závažnosti, o kterých byla řeč v případě silného rozrušení. Strach je nelibá emoce představující reakci subjektu na nebezpečí nebo ohrožení. Při úvahách o původu strachu je třeba mít na zřeteli zejména objekt trestného činu. Pachatel by tudíž měl být veden alespoň částečným strachem o život svůj nebo jiných osob, strachem závažné újmy na zdraví nebo jiné bezprostředně hrozící těžké újmy. Jedná-li pachatel ohledně hrozícího nebezpečí ve skutkovém omylu, lze postupovat stejným způsobem jako u putativní nutné obrany¹⁹⁴. Nejvyšší soud k tomu v citovaném judikátu uvedl: „*Strach, úlek nebo zmatek pachatele se podřazují pod obecný pojem tzv. omluvitelných hnutí myslí, která pocházejí z polehčujících a pochopitelných duševních stavů pachatele. Tato omluvitelná hnutí myslí mohou navazovat jen na podněty mimořádné intenzity a závažnosti, protože musí vyvolat silné rozrušení pachatele (např. u strachu půjde o vystupňovanou obavu o život vlastní nebo o život blízkých osob, popřípadě o jinou vážnou újmu na zdraví). Nejedná se o pouhé silnější emoce, ale o emotivní prožitky vystupňované, které sice nutně neovlivňují přičetnost, ale vedou ke značnému zúžení vědomí pachatele a k oslabení jeho zábran*“. K zabití ve strachu však nemusí docházet jen tehdy, kdy se pachatel poškozeného obává jako útočnicka. Může jít i o jednání podobné krajní nouzi. I zde se uplatní kritérium přiměřenosti a obecné pochopitelnosti.

Úlek a zmatek jsou stavy, které jsou schopné vzbudit tzv. zkratkovitou reakci pachatele. Dochází ke spontánní reakci na nenadálý ohrožující podnět, přičemž pachatel se snaží uniknout z momentálně neúnosné situace odstraněním nebo zneškodněním zdroje svého ohrožení. Případy zkratkovitých reakcí je však nutno pečlivě odlišovat od putativní nutné obrany, kdy pachatel nedopustil excesu, a dále od případů, kdy má zavinění pachatele formu pouhé nedbalosti. Pachatel si v tomto případě musí být vědom toho, že jeho úmyslné jednání může vést k újmě na zdraví či smrti a musí být s tímto následkem alespoň srozuměn.

¹⁹⁴ Hořák, J: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin advokacie 10/2009, s. 64

c) Zavrženíhodné jednání poškozeného

Poněkud stranou stojí případy, kdy se pachatel dopustil zabití či ublížení na zdraví v důsledku zavrženíhodného jednání poškozeného. Zavrženíhodným jednáním je třeba rozumět takové vědomé a úmyslné chování poškozeného, které je z hlediska etických měřítek společnosti mimořádně zlé, zraňující a pro druhé ponižující či působící anebo hrozící způsobit zvlášť závažnou újmu na právech fyzických osob¹⁹⁵. Podle trestního zákoníku přitom postačí, pokud zavrženíhodné jednání bude výlučnou nebo alespoň zcela rozhodující příčinou jednání pachatele, přičemž ze zákona nevyplývá, že by zavrženíhodné jednání poškozeného muselo trestnému činu bezprostředně předcházet. Nejvyšší soud k tomu uvedl, že u podmínky spočívající v předchozím zavrženíhodném jednání poškozeného „*by mělo jít o úmyslné jednání poškozeného, které je mimořádně zlé, zraňující, ponižující nebo hrozící způsobením závažné újmy na právech. Přitom ve smyslu § 141 odst. 1 trestního zákoníku jde o takové předchozí zavrženíhodné jednání, jehož se dopustil právě poškozený, který byl předmětem útoku pachatele trestného činu zabití, nikoli někdo jiný nebo neznámý*“.

Nové skutkové podstaty rozebrané v této kapitole poskytují prostor k tomu, aby podle nich byly posuzovány intenzivní a extenzivní excesy z nutné obrany (za předpokladu, že útok na chráněný zájem poškozeného byl již dokonán a pouze přetrvávají jeho následky). Nelze si nevšimnout, že trestný čin zabití je v základní skutkové podstatě trestný čin sankcionovaný velmi mírně (3 až 10 let odnětí svobody) a nepatří mezi tzv. zvlášť závažné zločiny ve smyslu § 14 odst. 3 trestního zákoníku. Zákonodárce postihuje čin podstatně mírněji než vraždu dle § 140 trestního zákona a názvem trestného činu snímá z pachatele stigma vraha.¹⁹⁶ Je však třeba zdůraznit, že zdaleka ne každý exces z nutné obrany, je reakcí na mimořádně zlý a morálně odsouzeníhodný útok. Jednání ve smyslu uvedených ustanovení má spíše charakter protiútoků či odplaty než jen přiměřené obrany¹⁹⁷. Přesto tyto skutkové podstaty představují způsob, jak za jistých okolností řešit excesy z mezi nutné obrany a krajní nouze.

¹⁹⁵ Hořák, J: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin advokacie 10/2009, s. 64

¹⁹⁶ Jelínek J. a kol.: Trestní právo hmotné, 2. vydání. Praha:Leges, 2010, s. 478

¹⁹⁷ Hořák, J: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin advokacie 10/2009, s. 65

7.1.5 Úplné vyloučení trestní odpovědnosti

O vyloučení trestní odpovědnosti se hovoří především v souvislosti s nedbalostním excesem. Prohlášení nedbalostního excesu za beztrestné by mohlo být výraznou garancí právní jistoty¹⁹⁸. Lze se však setkat s názorem, že bude-li jednáající osoba za tuto nedbalost odsouzena, v budoucnu již v nutné obraně nevystoupí. Odsouzení by pak mohlo mít negativní vliv i na širší veřejnost. Tento argument lze nepochybně vztáhnout i na případ nedbalostního excesu u krajní nouze.

Jebavý¹⁹⁹ tvrdí, že „nelze tolerovat a ponechat bez trestního postihu nedbalostní ublížení na zdraví. Jinak by byl zaveden pro tyto případy režim nesouměrný s jinými případy nedbalosti, což by odporovalo základním zásadám trestního práva“.

Vokoun²⁰⁰ k tomu uvádí, že „patrně lze očekávat, že prohlášení nedbalostního excesu za beztrestný by bylo výraznou garancí právní jistoty zakročujících občanů a stimulovalo by jejich uvědomělý a rázný postoj proti pachatelům protispoločenské činnosti. V této souvislosti lze poukázat na problematičnost účelu trestu ukládaného v případě nedbalostního excesu, a to jak z pohledu speciální, tak generální prevence“.

Stejně tak Kuchta²⁰¹ upřednostňuje v souladu s Vokounem u nedbalostního excesu beztrestnost, přičemž samotný exces by zůstával protiprávním. Kuchta doplňuje, že podobnou konstrukci zná i německé právo, které spojuje beztrestnost v rámci třístupňové výstavby trestného činu s důvody vylučujícími vinu.

Pro praxi je zásadní, že trestní zákoník beztrestnost nedbalostního excesu nezakotvuje, a proto je podobného stavu možno docílit pouze prostřednictvím institutu upuštění od potrestání. Použití tohoto institutu nicméně (jak již bylo zmíněno výše) záleží pouze na úvaze soudu a nemůže proto dát jednájícím v excesu dostatečnou garanci, že jim postih za nedbalostní exces nebude hrozit.

¹⁹⁸Kuchta, J.: Nutná obrana. 1. vydání, Masarykova univerzita Brno 1999, s. 171

¹⁹⁹Jebavý, M.: Vybočení z mezí nutné obrany, Praha: Socialistická zákonnost 1/1975, str. 39

²⁰⁰Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Praha: Acta Universitatis Carolinae-Iuridica 3/1989, str. 76

²⁰¹Kuchta, J.: Nutná obrana. 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 1999, str. 172

7.2 Právní kvalifikace excesu - subjektivní stránka překročení mezi nutné obrany a krajní nouze a její vliv na trestní odpovědnost

V případě excesu z mezi nutné obrany je podmínkou trestní odpovědnosti obránce jeho zavinění, které se vztahuje nejen k překročení mezi nutné obrany, nýbrž i ke znakům příslušné skutkové podstaty, kterou tím naplnil. Musí být učiněn jednoznačný závěr, zda se v konkrétním případě vztahuje zavinění obviněného nejen ke znakům skutkové podstaty, nýbrž i k překročení mezi nutné obrany (R 5 Tdo 162/2007).

Otázka zavinění jednatelky osoby ve vztahu jak excesu z mezi nutné obrany nebo krajní nouze, tak k následku tím způsobenému, resp. k dalším znakům skutkové podstaty trestného činu je velkou mezerou české právní úpravy těchto institutů, protože patří k nejméně propracovaným otázkám nejen v dostupné odborné literatuře, ale i v dosavadní judikatuře. Tato problematika je přitom klíčová, pro správné podřazení daného případu pod konkrétní právní normu, a to zejména pokud se trestné činy liší pouze druhem zavinění.

Pokud pachatel překročil meze nutné obrany nebo krajní nouze je jeho jednání považováno za společensky nebezpečné a protiprávní. V tomto případě (samozřejmě za předpokladu, že pachatel naplnil i ostatní znaky skutkové podstaty trestného činu) tedy musí logicky nastoupit jeho trestní odpovědnost. Pachatel by měl být stíhán a potrestán za takový trestný čin, jehož skutkovou podstatu naplnil.

Při snaze o právní kvalifikaci činu spáchaného při překročení mezi nutné obrany nebo krajní nouze a následném ukládání sankcí může nastat dilema v několika směrech. A to jednak jaký druh zavinění má být rozhodující, zda úmysl či nedbalost a jednak zda posuzovat zavinění ve vztahu k excesu nebo ve vztahu ke způsobenému následku, případně k oběma zároveň.

V české právní literatuře nabízí ucelený pohled na tuto problematiku pouze Vokoun²⁰², z jehož díla si dovolím při nástinu této problematiky čerpat. Dokonce ani v pražských učebnicích a Komentáři nenalezneme k tématu souvislejší text. Přitom subjektivní stránka trestného činu je významným znakem skutkové podstaty trestného činu a její správné posouzení je pro dosažení účelu nejen trestního práva

²⁰² Vokoun op. cit. ,s. 64 – 70

hmotného, ale i procesního, stěžejní. Nutno připomenout, že zásada odpovědnosti za zavinění je vůbec základní zásadou, na které je trestní právo hmotné vybudováno.

První otázkou následujících úvah bude, jaký druh zavinění je rozhodující pro právní posouzení excesu a druhou, ve vztahu k jaké skutečnosti budeme zavinění porovnávat. „Podle naší právní úpravy odpovědnost při vybočení z mezí nutné obrany je stavěná především na úmyslném zavinění. To však neznamená, že je vyloučená odpovědnost při nedbalostním zavinění.“²⁰³

Pojďme si nejprve odpovědět na otázku, zda je vůbec vyžadováno zavinění ve vztahu k samotnému excesu:

Učebnice se v tomto směru pouze omezují na konstatování, že „vybočit z mezí nutné obrany lze jak úmyslně, tak z nedbalosti, tak nezaviněně.“²⁰⁴ Určitý návod by mohl dát komentář, v němž stojí: „Podmínkou trestnosti jednání, které je překročením nutné obrany, je také zavinění vztahující se na tuto skutečnost.“²⁰⁵

Abychom se však mohli posunout dále a rozhodnout o druhu zavinění, musíme rozšířovat, ve vztahu k čemu budeme zavinění posuzovat. Ve vztahu k samotnému excesu? Tedy vystačíme si s tvrzením, že pachatel zaviněně překročil meze dovoleného jednání? Nebo bude rozhodující zavinění ve vztahu k následku či způsobenému při excesu? Případně můžeme obě kritéria spojovat? Odpověď na tyto otázky se pokusím najít níže.

7.2.1 Zavinění ke způsobenému následku

Pokud by bylo rozhodující pouze zavinění ke způsobenému následku, zavinění k excesu by vyžadováno nebylo.

Skutečnost, že meze byly překročeny, by pak měla jediný význam – stala by se důvodem trestnosti. Takový čin by byl pro svou společenskou nebezpečnost posouzen jako trestný čin, žádné jiné právní důsledky by vlastně exces neměl. Bude-li následek způsoben úmyslně – půjde o trestný čin úmyslný. Byl-li způsoben z nedbalosti – půjde o trestný čin nedbalostní.

V praxi by to vedlo k tomu, že by za stejný úmyslný trestný čin byl potrestán jak ten, kdo úmyslně, např. ze msty nebo ve zlosti překročil meze nutné obrany, tak ten,

²⁰³ Zigo J.: Vybočení z mezí nutné obrany, Soc. zákonost č.10/1971, s. 579

²⁰⁴ Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. Vydání, s. 278 Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006, s. 254

²⁰⁵ Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001s. 120

kdo meze překročil z nedbalosti, např. v důsledku omylu²⁰⁶. Přesto, že by se v jednom případě jednalo o excus úmyslný a ve druhém o nedbalostní, byla by právní kvalifikace obou případů shodná. „Podstata problému spočívá v tom, že nelze od sebe odtrhovat zavinění k samotnému překročení mezí nutné obrany nebo krajní nouze a zavinění k vlastnímu následku jednání za takové situace uskutečněnému“²⁰⁷. Z těchto důvodů je tento přístup neudržitelný, neboť při hodnocení případu nelze pominout úmyslný excus z mezí nutné obrany nebo krajní nouze ani fakt, že excus může být také zcela prost jakéhokoliv zavinění.

Domnívám se, že pokud bychom přistoupili na toto řešení, mohly by být na jednu stranu situace excusů účelově zneužívány k páchání úmyslné trestné činnosti, a na druhou stranu, by se tento postup jevil jako příliš tvrdý pro pachatele jednajícího pouze z nedbalosti, např. v omylu.

7.2.2 Zavinění k samotnému excusu

Toto řešení pokládá za rozhodující zavinění k excusu a zavinění k následku již vůbec nepovažuje za právně relevantní. Vychází se z koncepce, že jediným cílem obránce je odrazit útok. „Tím neumožňuje uspokojivě řešit ty případy, kdy při shodném zavinění excusu je rozdílné zavinění k následku základnímu a kvalifikovanému (těžšímu).“

Protože zavinění k následku je v tomto případě nerozhodné, znamenalo by to v podstatě stejnou kvalifikaci pro základní i těžší následek.

„Ještě výrazněji se tento problém projeví tam, kde při shodném úmyslném zavinění excusu bude základní následek jednou způsoben úmyslně a jindy pouze z nedbalosti. Ze striktního výkladu uvedeného stanoviska by nutně plynulo, že v obou případech nastoupí odpovědnost za stejný, a sice úmyslný trestný čin.“²⁰⁸

V tomto případě je však nutno upozornit na existenci §15 a 16 trestního zákoníku, které vztahují zavinění k následku. Zavinění a následek jsou tu pojímány jako dvě neoddělitelné veličiny. V praxi by nastal problém tehdy, pokud by byl následek způsoben pouze z nedbalosti, ale zákon ve skutkové podstatě vyžaduje úmysl ve vztahu k následku. Trestné činy proti zdraví uvedené v díle 2 zvláštní části trestního zákoníku jsou diferencovány podle druhu zavinění a následku, na jejichž

²⁰⁶ Vokoun op. cit. ,s. 66

²⁰⁷ Vokoun op. cit. , s. 67

²⁰⁸ Vokoun op. cit. , s. 68

kvalifikaci taky bude záviset uložená sankce. Zatímco u některých trestných činů je vyžadován pouze úmysl (§145) jinde postačí nedbalost (§147).

Podle tohoto přístupu, by obránce musel být postižen za úmyslný trestný čin, pokud by překročil meze nutné obrany úmyslně, i když následek nastal pouze z nedbalosti. Na druhé straně by byli zvýhodněni ti, kteří by meze překročili z nedbalosti, ale následek by již způsobili úmyslně, protože by mohli být postiženi pouze za trestní čin kulpózní.

Tato koncepce je tedy opět nepřiléhavá z toho důvodu, že odtrhuje zavinění k excesu od zavinění následku jednání v excesu.

7.2.3 Kombinace zavinění k excesu a následku

„Nestačí, že pachatel poznal nebo mohl poznat, že může svým činem způsobit nebo zvětšit nebezpečí pro život, zdraví nebo tělesnou bezpečnost útočícího, nýbrž je třeba, aby věděl nebo mohl poznat, že jeho jednání není nutné k odvrácení útoku buď vůbec nebo ne v té míře.“ (6713/41 Sb.s.r.)

Posledním řešením, jak nasvědčuje výše citované soudní rozhodnutí, je spojit obě předchozí řešení, tedy vzít při řešení subjektivní stránky činu obsahujícího exces v úvahu jak zavinění k vlastnímu excesu, tak zavinění způsobeného následku a dalších znaků skutkové podstaty.

Jednoznačné budou ty případy, kdy zavinění excesu i následku budou stejného druhu. Pokud by obránce úmyslně překročil meze nutné obrany a úmyslně způsobil následek, bude odpovídat za dolůžní trestní čin, v případě nedbalostního zavinění k excesu i následku bude odpovídat za trestný čin kulpózní. Zavinění excesu a zavinění způsobeného následku se však mohou lišit, např. nedbalostní exces a zároveň úmyslné způsobení následku.

Protože jak správně upozorňuje Jebavý, takový výklad, který vztahuje zavinění jen ke znakům skutkové podstaty příslušného trestného činu a nikoli ke znakům nutné obrany, tj. k negativním znakům skutkové podstaty trestného činu, je nesprávný. Musí zde být zavinění k negativním znakům skutkové podstaty trestného činu, jinak by nešlo o jednání trestně postižitelné. Přitom je nerozhodná forma zavinění k pozitivním znakům skutkové podstaty trestného činu, který svým jednáním pachatel naplnil, a rozhoduje forma zavinění vzhledem k negativním znakům skutkové podstaty trestného činu, tj. k podmínkám nutné obrany. Jako

dolůzní delikty je pak možné postihnout jen ta jednání, kdy pachatel úmyslně vybočí z mezí nutné obrany.

Vyjdeme-li z učení o tzv. negativních znacích skutkové podstaty, potom zavinění se musí vztahovat nejen na pozitivní znaky, ale rovněž na tyto negativní znaky. Na tyto negativní znaky pak musí být vztahován i úmysl, jinak by připadal v úvahu pouze delikt nedbalostní (a to pouze za předpokladu, že by byly i ostatní znaky skutkové podstaty dotčeny alespoň touto nedbalostí).

Pokud meze nutné obrany nebo krajní nouze budou sice objektivně překročeny, ale k tomuto překročení nedojde zaviněně, tj. ani z nedbalosti, potom nepřichází v úvahu jakákoli odpovědnost, byť by vlastní následek byl zaviněn. A stejně tak pokud meze sice zaviněně překročeny budou, ale k následku samotnému bude zavinění chybět, nenastoupí zde vůbec trestní odpovědnost.

To znamená, že podle daného řešení bychom čin obsahující excés kvalifikovali jako trestný čin nedbalostní, a to v případě, že by meze nutné obrany nebo krajní nouze byly překročeny z nedbalosti nebo pokud by byl základní následek zaviněn rovněž výlučně z nedbalosti. O úmyslný trestný čin pak půjde pouze tehdy, když budou meze nutné obrany a krajní nouze překročeny úmyslně a rovněž základní následek bude způsoben úmyslně.

S tímto výkladem by byl pravděpodobně spokojen i Jebavý, který upozorňoval, že „zcela nemyslitelný je požadavek, aby nedbalostní excesy v žádném případě nezakládaly trestní odpovědnost. To by ve svém důsledku totiž znamenalo, že by všechny případy, kterými byla způsobena těžká újma na zdraví nebo pravděpodobně i smrt druhé osoby, byly beztrestné. Nemohl by být postižen pachatel, který by způsobil útočnickovi zjevně nepřiměřenou škodu, nebo nevzal v úvahu možné následky použitého způsobu obrany, ačkoli to vědět měl a mohl.“²⁰⁹

Lze shrnout, že soudobá judikatura se přiklání k posledně uvedenému řešení subjektivní stránky ve vztahu k překročení nutné obrany a krajní nouze, a to k hodnocení zavinění k excesu spolu se zaviněním ke způsobenému následku.

²⁰⁹ Jebavý M : Vybočení z mezí nutné obrany, Soc. zákonost 1975, s. 38

8. AUTOMATICKÁ OBRANNÁ ZAŘÍZENÍ

Na závěr si dovolím doplnit krátký exkurz k problematice automatických obranných zařízení, která mezi právními teoretiky vyvolává diskuzi již řadu let a nedáno dokonce pro nejednotnost judikatury k dané problematice donutila Nejvyšší soud k vydání sjednocujícího stanoviska.

K vysvětlení pojmu třeba uvést, že jde o zařízení, která jsou v dnešní době často součástí domů, bytů, chat, obchodních prostor, skladů, průmyslových areálů apod. Tato zařízení fungují různým způsobem. Podle druhu takového zařízení může být narušitel upozorněn na protiprávní vniknutí, omezen na svobodě, poraněn či dokonce zabit. Pro účely této práce bude především významná otázka, zda instalace a použití automatických obranných zařízení vylučuje naplnění podmínek nutné obrany či nikoliv, a to z toho důvodu, že jde o zařízení, která při odvrácení útoku působí útočníkovi škodu (samostříly, hlídací psi, ploty nabitě elektřinou, výbušné nástrahy, střelné nástrahy, jedovatí hadi, atd.). Odpůrci automatických obranných zařízení argumentují z proti jejich používání z různých hledisek. V trestním zákoníku však neexistuje výslovný zákaz jejich používání, a proto je nelze brát za zakázané.

Již zmíněné stanovisko kolegia Nejvyššího soudu ČR č. 12/2010 Sb. rozh.tr., sp. zn. Tpjn 303/2008, transformuje závěry trestněprávní teorie do soudní praxe. Podnět k přijetí tohoto stanoviska vzešel ze strany trestního kolegia Nejvyššího soudu ČR, a to vzhledem k protichůdným právním názorům zastávaných českými soudy (viz usnesení Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 6 Tdo 66/2007 versus usnesení krajského soudu v Plzni sp. zn. 7 To 62/2006). V usnesení krajského soudu Plzeň sp. zn. 7 To 62/2006 se uvádí, že v souzeném případě se jednalo o útok na zájem chráněný trestním zákonem a trvajícím přesto, že nástražné zařízení bylo v objektu umístěno v době, kdy ještě k žádnému narušení nedocházelo, ale k jeho spuštění došlo právě v momentě, kdy skutečně útok nastal. Jiný názor měl však Nejvyšší soud ČR, který v usnesení sp. zn. 6 Tdo 66/2007 uvedl: *V případě, kdy obviněný umístil pod podlahu dřevěné kůlny (dostatečně nezabezpečené např. řádně uzamykatelnými dveřmi), která se nacházela na jeho pozemku, nástražný výbušný systém způsobilý přivodit újmu na zdraví, nelze jeho jednání považovat za jednání v nutné obraně podle ustanovení § 13 tr. zák. či krajní nouzi podle § 14 tr. zák., vzhledem k tomu, že v době instalace tohoto zařízení nebyly splněny podmínky aplikace výše uvedených*

ustanovení, ze strany poškozeného se nejednalo o útok, který bezprostředně hrozil nebo trval, ani nebylo odvráceno nebezpečí přímo (tj. bezprostředně) hrozící zájmu chráněnému trestním zákonem.

Sjednocující stanoviska Nejvyššího soudu je tento: „*Instalace a použití automatického obranného zařízení, jehož účelem je odvrátit možný nebo předpokládaný budoucí útok na zájem chráněný trestním zákonem na určitém místě bez součinnosti obránce (např. nástražné systémy, samostříly, zapojení elektrického proudu do mříží či kovového oplocení nemovitosti), samo o sobě nevyklučuje naplnění podmínek nutné obrany podle § 13 tr. zák. (nyní § 29 TZ). K tomu, aby byly splněny podmínky nutné obrany v případě použití automatického obranného zařízení zejména v podobě nástražného systému, který se automaticky uvede v činnost po vniknutí útočnicka do chráněného objektu, musí být zabezpečeno, aby se aktivovalo jen proti přímo hrozícímu či trvajícím útokům na zájem chráněný trestním zákonem a aby jeho účinnost nebyla zcela zjevně nepřiměřená způsobu útoku“.* V souladu s podmínkami nutné obrany je však jen v případě, kdy se zařízení aktivuje jen proti přímo hrozícímu či trvajícím útokům na zájem chráněný trestním zákonem a jeho účinnost není zjevně nepřiměřená způsobu útoku. *Při zaviněném nedodržení podmínek nutné obrany tím, kdo jej instaloval a odpovídá za jeho provoz, přichází v úvahu jeho odpovědnost za trestný čin spáchaný zpravidla z nedbalosti.*

9. NUTNÁ OBRANA A KRAJNÍ NOUZE VE SLOVENSKÉM PRÁVU

Právní úpravu krajní nouze a nutné obrany v slovenském právu jsem si pro účely této práce zvolila z toho důvodu, že Slovensko do nového trestního zákoníku účinném od roku 2006 zahrnuje novou úpravu nutné obrany, která by mohla být v jistém smyslu inspirativní pro právní úpravu českou.

Česká a slovenská právní úprava se dlouhou dobu vyvíjely společně. Po rozpadu ČSFR v roce 1993 zůstal i na Slovensku platit trestní zákon (trestný zákon) č. 140/1961, který byl stejně jako u nás novelizován. Z tohoto důvodu není s podivem, že úprava nutné obrany a krajní nouze byla až do přijetí nového trestního zákona stejná jako v českém trestním zákoně, Slovenský trestný zákon č. 140/1961 upravoval nutnou obranu a krajní nouzi takto:

§ 13

Nutná obrana

Čin ináč trestný, ktorým niekto odvracia priamo hroziaci alebo trvajúci útok na záujem chránený týmto zákonom, nie je trestným činom. Nejde o nutnú obranu, ak obrana bola celkom zjavne neprimeraná útoku.

§ 14

Krajná núdza

Čin ináč trestný, ktorým niekto odvracia nebezpečenství priamo hroziace záujmu chránenému týmto zákonom, nie je trestným činom. Nejde o krajnú núdzu, ak bolo možné toto nebezpečenstvo za daných okolností odvrátiť ináč alebo spôsobený následok je zrejme rovnako závažný alebo ešte závažnejší ako ten, ktorý hrozil.

V roce 2005 došlo na Slovensku k rekonstrukci trestního práva, v rámci které zde byl přijat nový trestný zákon č. 300/2005Z. z. (v účinnosti od 1.1.2006). Nový trestní zákoník upravil celkem 7 okolností vylučujících protiprávnost, a to: (i) krajní nouzi, (ii) nutnou obranu, (iii) oprávněné použití zbraně, (iv) dovolené riziko, (v) výkon práva a povinnosti, (vi) souhlas poškozeného a (vii) plnění úlohy agenta. Na první pohled je tedy zřejmé, že slovenská úprava má okruh okolností vylučujících protiprávnost širší než česká (a to o výkon práva a povinnosti a plnění úlohy agenta), i když nutno dodat, že stejný výčet obsahoval rovněž původní slovenský trestní zákon.

V dalším textu se však zaměříme pouze na nutnou obranu a krajní nouzi. Krajní nouze je ve slovenském trestním zákoně upravena v § 24, který stanoví, že:

- (1) Čin inak trestný, ktorým niekto odvracia nebezpečenstvo priamo hroziace záujmu chránenému týmto zákonom, nie je trestným činom,*
- (2) Nejde o krajnú núdzu, ak bolo možné nebezpečenstvo priamo hroziace záujmu chránenému týmto zákonom za daných okolností odvrátiť inak alebo ak spôsobený následok je zjavne závažnejší ako ten, ktorý hrozil. Rovnako nejde o krajnú núdzu, ak ten, komu nebezpečenstvo priamo hrozilo, bol podľa všeobecne záväzného právneho predpisu povinný ho znášať.*

Nový trestní zákon v úpravě podmínek krajní nouze jednu z podmínek změnil a jednu novou přidal. Změna podmínky se týká rozšířená hranic proporcionality, kdy způsobený následek nesmí být nově zřejmě závažnější než ten, který hrozil. Tato změna teda připouští způsobení stejně závažného následku, jako hrozil. To znamená, že způsobený následek nesmí být v hrubém nepoměru k tomu, který hrozil. Ve slovenské literatuře²¹⁰ se tento krok vysvětluje tak, že toto pojetí lépe vyhovuje případům, kdy jsou odvraceny útoky osob trestně neodpovědných (viz k tomu odst. 5.1.1.2 této práce), neboť dle názoru autorů předcházející právní úprava krajní nouze, minimálně z hlediska podmínky, že následek způsobený jednáním v krajní nouzi nesměl být zřejmě stejně závažný anebo ještě závažnější než ten, který hrozil, byly pro odvrácení nebezpečí příliš tvrdý.

Nová podmínka se pak týká zákazu, aby v krajní nouzi jednala osoba, která má povinnost nebezpečí snášet.

Nutnou obranu upravuje slovenský trestní zákon v §25 takto:

- (1) Čin inak trestný, ktorým niekto odvracia priamo hroziaci alebo trvajúci útok na záujem chránený týmto zákonom, nie je trestným činom.
- (2) Nejde o nutnú obranu, ak obrana bola celkom zjavne neprímeraná útoku, najmä k jeho spôsobu, miestu a času, okolnostiam vzťahujúcim sa k osobe útočníka alebo k osobe obrancu.
- (3) Ten, kto odvracia útok spôsobom uvedeným v odseku 2, nebude trestne zodpovedný, ak konal v silnom rozrušení spôsobenom útokom, najmä v dôsledku zmätku, strachu alebo zľaknutia.
- (4) Ak sa niekto vzhľadom na okolnosti prípadu mylne domnieva, že útok hrozí, nevylučuje to trestnú zodpovednosť za čin spáchaný z nedbanlivosti, ak omyl spočíva v nedbanlivosti.

Na první pohled je zřejmé, že ustanovení o nutné obraně je obsáhlejší, než bylo v původním trestním zákoně. Byla zde nově zakotvena beztrestnost pro toho, kdo se dopustí excesu v silném rozrušení (tj. zmatek, úlek, strach). Silné rozrušení přitom souvisí s konkrétní osobou, minimálně s její odolností, resp. psychickou labilitou, anebo může být dokonce ovlivněné psychickými, resp. psychologickými

²¹⁰ Ivor, J: Trestné právo hmotné, Všeobecná časť, Iura Edition, Bratislava 2006, s.158

odchyilkami.²¹¹ Nový je rovněž odstavec upravující putativní nutnou obranu. Zde jde o upravené ustanovení § 13 předcházejícího trestního zákona (doplnění ustanovení o omylu a rozšíření možností nutné obrany). O případy nutné obrany však nepůjde jen tedy, jestliže okolnosti případu budou mít takový charakter, že mylná domněnka o útoku bude důvodná. Jestliže nepůjde o takovou mylnou domněnku o hrozbě útoku, přičemž útok ve skutečnosti ani nehrozil, případné jednání takového obránce je možné kvalifikovat rovněž jako úmyslné.²¹²

Pro případ excesu, tedy nedodržení zákonných podmínek krajní nouze nebo nutné obrany, upravuje slovenský trestní zákon (nově taxativně) v § 36 písm. i) polehčující okolnost k individualizaci trestu. Přesto, že se výčet polehčujících okolností v slovenském trestním zákoně změnil, v případě tohoto ustanovení došlo k převzetí z původního trestního zákona, tedy nebylo zařazeno nově. V souvislosti s nutnou obranou a krajní nouzí musí jít o trestný čin spáchaný při odvracení útoku nebo nebezpečí. Z hlediska přiznání této polehčující okolnosti, při dalších znacích vylučujících protiprávnost činu musí jít o jednání pachatele za okolností, které by za splnění dalších předpokladů jinak vylučovali trestnost činu, přičemž pachatel konal bez toho, aby byly splněny zákonné podmínky na naplnění těchto okolností.²¹³ Při excesu je možné aplikovat mimořádné snížení trestu odnětí svobody, které však od našeho nového trestního zákoníku neumožňuje snížit trest pod stanovenou minimální hranici. Slovenský trestní zákon zná také upuštění od potrestání, pokud se pachatel dopustil přečinu, kterým nebyla způsobena smrt nebo těžká újma na zdraví.

Při srovnání české a slovenské úpravy je patrné, že slovenský trestní zákon stanoví širší meze jednání v krajní nouzi i nutné obraně. Kladně hodnotím slovenskou právní úpravu týkající se nutné obrany, a to vzhledem zahrnutí beztrestnost v případě strachu, úleku nebo zmatku. Diskutabilní však zůstává přípuštění stejně závažného následku u krajní nouze jako toho, který hrozil. Ačkoliv je taková úprava evidentně příznivější pro jednajícího, zůstává zde, alespoň pro mne, obava nad zneužíváním těchto širokých mantinelů v praxi.

²¹¹ Stiffel H. a kol: Trestný zákon, stručný komentár, Iura Editoin 20120, s. 71-72

²¹² Stiffel H. a kol: Trestný zákon, stručný komentár, Iura Editoin 20120, s. 72

²¹³ Stiffel H. a kol: Trestný zákon, stručný komentár, Iura Editoin 20120, s. 99

10. DE LEGE FERENDA

V předcházejících kapitolách byla přiblížena současná úprava trestního zákoníku, kterou lze aplikovat pro případy překročení mezi nutné obrany či krajní nouze. Zmíněny byly instituty polehčujících okolností, mimořádného snížení trestu odnětí svobody a upuštění od potrestání. Výklad byl rovněž věnován dvěma privilegovaným skutkovým podstatám, které mohou být naplněny jednáním spočívajícím ve vybočení z mezí zkoumaných institutů. Obsahem byl rovněž krátký exkurz do slovenské právní úpravy. Zbývá tedy posoudit, zda je česká právní úprava nutné obrany a krajní nouze dostatečná nebo zda by zde byly návrhy na její zlepšení.

Apelovat na určité úpravy relativně nového legislativního kodexu, jehož forma i obsah se vyvíjeli poměrně dlouho, se jeví jako nadbytečné, a to i z pohledu doby jeho přípravy.

Ačkoliv nový trestní zákoník neupravil speciální privilegované skutkové podstaty překročení podmínek krajní nouze a nutné obrany, zůstává jejich zahrnutí do českého právního systému stále aktuální, a to přestože trestní zákoník umožňuje snížit trestní sazbu v případě excesu. Dokonce aniž by byl soud vázán minimálními trestními sazbami – viz § 58 odst. 6 trestního zákoníku – což lze vnímat jako pozitivní změnu oproti trestnímu zákonu z roku 1961 (viz odst. 7.1.2 této práce). Lze si na tomto místě připomenout názor Vokouna²¹⁴ připomínající, že „*rozrušení, strach, úlek nebo jiné psychické momenty mohou způsobit nejen subjektivní nemožnost správně hodnotit situaci (např. přesně vymezit rozsah a druh hrozící škody, následky vlastního jednání, apod.), tedy vyvolat zcela nezaviněné překročení „objektivních“ mezí z omluvitelného důvodu. Tyto psychické stavy, zejména též ve spojení s objektivními nezřejmými fakty, mohou odůvodnit rovněž zaviněné, zejména nedbalostní jednání osoby, která útoku nebo jinému nebezpečí čelí*“. V tomto smyslu by bylo zahrnutí speciálních privilegovaných skutkových podstat překročení podmínek krajní nouze a nutné obrany dle mého názoru na místě.

Zřejmě nejvíce diskutovanou zůstává otázka vyloučení trestní odpovědnosti při excesu nutné obrany z důvodu silného rozrušení, strachu, úleku či zmatku. Jak jsem

²¹⁴ Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, Praha: Acta Universitatis Carolinae-Iuridica 3/1989, str. 74

připomenula v části 5.4 této práce, mezi původními návrhy nového trestního zákoníku bylo rozšíření ustanovení o nutné obraně s tím, že není trestně odpovědný ten, kdo odvrací útok, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany, jednal-li v silném rozrušení, strachu, úleku nebo zmatku způsobeném útokem. Tento odstavec byl z konečného materiálu trestního zákoníku nakonec vypuštěn s odůvodněním, že tyto ukazatele nelze jednoznačně dokázat. V této souvislosti však nevidím rozdíl mezi schválenou zákonnou úpravou trestných činů zabití a ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky a vyňatým odstavcem o beztrestnosti excesu z mezí nutné obrany z těchto omluvitelných důvodů. Lze dodat, že vyloučení trestní odpovědnosti při excesu nutné obrany z důvodu silného rozrušení, strachu, úleku či zmatku obsahuje i slovenská právní úprava (viz předcházející kapitola).

De lege ferenda by rovněž stálo za uvážení zavedení obligatorního snížení obecných trestních sazeb trestu odnětí svobody zvláště tam, kde exces byl vyvolán psychickým stavem jednající osoby nebo dokonce o vyloučení trestní odpovědnosti v případě nedbalostního excesu. Lze si rovněž představit obligatorní snížení trestních sazeb, které by hodnocení excesů neponechávalo pouze na volné úvaze soudu v konkrétním případě (v rámci institutu polehčujících okolností).

Je pravdou, že hranice nutné obrany jsou nastaveny poměrně široce. Vždy však je třeba mít na paměti, že v nutné obraně jednájí nejčastěji osoby, které ke vzniku útoku vůbec nepřispěly, a proto takový atak a moment překvapení může vyvolat tak vypjaté emoce, že napadená osoba není schopna správně zhodnotit situaci. Větší pozornost zákonodárce by měla být podle mého názoru věnována překročení mezí nutné obrany.

Lze shrnout, že pozornost zákonodárce by tak měla být pro futuro zaměřena zvláště směrem k:

- a) *vyloučení trestní odpovědnosti při nedbalostním překročení mezí nutné obrany;*
- b) *obligatornímu zvýhodnění excesu při ukládání trestu;*
- c) *vytvoření speciálních privilegovaných skutkových podstat překročení podmínek krajní nouze a nutné obrany;*
- d) *vyloučení protiprávnosti v případech, kdy exces byl vyvolán úlekem, strachem, nebo jinými afekty.*

Nejvhodnějším řešením je dle mého názoru upravit jako trestné pouze úmyslné překročení mezi nutné obrany, nebo úplné vyloučení protiprávnosti překročení mezi nutné obrany v případech afektu. A to právě proto, že situace nutné obrany sama o sobě vylučuje schopnost řádného posuzování situace a tudíž také adekvátní reakci. Jak již bylo uvedeno výše, snahou státu je spíše občany k nutné obraně motivovat, proto by měli mít jistotu beztrestnosti takového jednání.

Na rozdíl od nutné obrany lze současnou právní úpravu krajní nouze v novém trestním zákoníku považovat za dostačující. Přesto nelze nevidět vázanost krajní nouze přísnými podmínkami hlavně při srovnání s privilegovanou nutnou obranou.

Lze proto zvážit zahrnout do české právní úpravy liberálnější a promyšlenější úpravu zásady proporcionality. V tomto smyslu by se česká právní úprava mohla inspirovat například úpravou krajní nouze v SRN, která pro účely proporcionality krajní nouze rozlišuje skupiny chráněných zájmů. Při ohrožení vysoce ceněných zájmů jako například života a zdraví člověka, by mohlo být jednajícimu v krajní nouzi tolerováno i způsobení stejného, avšak nikoliv závažnějšího následku, než který mu hrozil. U další skupiny zájmu by pak způsobený následek neměl být zřejmě stejně závažný anebo ještě závažnější nežli hrozící nebezpečí. Otázkou však zůstává, zda je česká právní úprava krajní nouze na podobné změny připravena. Domnívám se, že nikoliv.

11 ZÁVĚR

Nutná obrana a krajní nouze patří mezi společensky užitečné instituty. A zdá se, že si tuto skutečnost uvědomují i zákonodárci, neboť v posledních letech naše úprava „populárnější“ nutné obrany tenduje ke značnému přiblížení k úpravě v ostatních evropských zemích. Dochází též k rozšiřování mezi nutné obrany, klade se velký důraz na posuzování situace ve prospěch obránce, ovšem dbá se též na ochranu práv útočníka. Tento trend se objevil nejvýrazněji po roce 1993, kdy došlo ke změně formulace zákonného ustanovení o nutné obraně a to tak, že slova „povaze a nebezpečnosti“ byla nahrazena slovy „způsobu útoku“ a slova „zřejmě nepřiměřená“ slovy „zcela zjevně nepřiměřená.“

Tato skutečnost značně pomohla obránci v tom smyslu, že poněkud oddálila cestu k možnému excesu. Na obránce již totiž nejsou kladeny takové požadavky, co se

týče hodnocení útočného jednání a přihlíží se ke všem okolnostem, které mohly mít vliv na schopnost způsob útoku obráncem řádně posoudit. Jestliže útočník svým jednostranným úkonem situaci nutné obrany vyvolal, měla by se příslušná právní úprava podle mého názoru vykládat co nejdříve ve prospěch napadeného. K příznivějšímu výkladu ustanovení o nutné obraně ve vztahu k napadenému by měla vést i zásada, že riziko útoku musí nést útočník.

Soudce L.Vávra²¹⁵ zhodnotil dostatečnost současné úpravy nutné obrany takto: *„Úprava nutné obrany je v podstatě vyhovující. Asi ne ideální, ale taková ani být nemůže. Současná úprava umožňuje nejen podle mého názoru, ale i podle rozsáhlého průzkumu Nejvyššího soudu, poměrně pružně reagovat na velmi sporné životní situace.“*

Výše uvedenému názoru lze oponovat v tom smyslu, že větší pozornost by de lege ferenda měla být věnována překročení mezí nutné obrany. Zde si dovoluji citovat prof. Císařovou, která uvedla, že *„to jak se zákonodárce staví k překročení mezí nutné obrany a krajní nouze, má velký význam z hlediska generální prevence. Zákonná úprava musí napomáhat k tomu, aby občané státu byli ochotni vystupovat proti těm, kdož útočí na zájmy, které společnost chrání.“*²¹⁶

Problematice vyloučení protiprávnosti v případech, kdy exces v nutné obraně byl vyvolán úlekem, strachem, nebo jinými afekty, již byl věnován v této práci dostatečný prostor. Nicméně přesto si v této souvislosti dovoluji připomenout názor psychologičky MUDr. L. Mrkvicové²¹⁷, který mě před jistou dobou zaujal v televizním pořadu. Uvedená psychologička zde uvedla, že *„v situaci, kdy nám jde o život, reagujeme bez ohledu na to, zda také můžeme o život někoho připravit.“*

Závěrem bych chtěla podotknout, že důraz by měl být kladen zejména na interpretaci a aplikaci těchto institutů v soudních rozhodnutích. Nesprávný výklad patřičně „nafouknutý“ v mediálních prostředcích může být demotivující a v neposlední řadě může vést ke snižování tolik potřebné preventivní úlohy trestního práva. Pokud naopak budou tyto instituty správně aplikovány v soudních rozhodnutích a věcně a přesvědčivě odůvodněny, lze změnit právní vědomí občanů

²¹⁵ JUDr. Libor Vávra soudce Obvodního soudu pro Prahu 1 – podle záznamu z tiskové

konference, Soudce 7/2005 – z článku Arbitráž a nutná obrana pod dohledem svatého Iva

²¹⁶ Císařová op. cit. 1, s. 49

²¹⁷ Z televizního vysílání pořadu „Podle práva“ ze dne 26. 11. 2008, k dispozici na :

<http://www.ceskatelevize.cz/vysilani/10168939886-podle-prava/408236100181039-26.11.2008-22:25-gulas.html>

Právní důsledky překročení podmínek nutné obrany a krajní nouze
Mgr. Alena Malachová

pozitivním směrem. Instituty nutné obrany a krajní nouze pak budou moci dostát své prvotní úlohy - být účinným nástrojem boje s trestnou činností.

ABSTRAKT

Cílem této práce je pohlédnout na problematiku institutu krajní nouze a nutné obrany, a to zejména na jejich podmínky, jakož i podmínky a meze jejich překročení. Dosažený závěr by měl směřovat k úvaze, zda právní úpravu těchto institutů v České republice lze považovat za dostatečnou či nikoliv.

Z objektivních a též z praktických příčin, především vzhledem k četnosti výskytu zkoumaných institutů, z dostupné literatury, ale předně z obsahu problematiky, převažuje obsahově v této práci studie týkající se nutné obrany. To však neznamená, že institut krajní nouze je ponechán stranou.

Práce je rozdělena do jedenácti kapitol. První část práce je přitom věnována obecnému vymezení institutu nutné obrany a krajní nouze. Další část se zabývá překročením jejich zákonných podmínek a právními důsledky s tímto překročením souvisejícími. Po úvodním zařazení obou institutů pod okolnosti vylučující protiprávnost následuje krátký historický přehled, dále exkurz k úpravě nutné obrany a krajní nouze na jiných místech v českém právním řádu a dále charakteristika všech základních podmínek nutné obrany a krajní nouze, po které je rozebírána problematika překročení mezi dovoleného jednání v nutné obraně a krajní nouzi. Dále jsou zvažovány právní důsledky překročení mezi nutné obrany a krajní nouze a jeho subjektivní stránka. Závěrem je doplněn krátký exkurz k automatickým obraným zařízením a stručný výklad k slovenské právní úpravě těchto institutů pro srovnání s českou právní úpravou.

Tato rigorózní práce vychází z právního stavu k 17.4.2012.

ABSTRACT THE THESIS IN ENGLISH

LEGAL CONSEQUENCES OF EXCEEDING THE PRIVATE DEFENCE AND EXIGENCY LIMITS (EXCESS)

The aim of the Thesis is to take a close look at the exigency and private defence issues, especially their conditions as well as limits of their exceeding and draw as complex conclusion as possible. That should direct us to the thought whether the legal regulations of these institutes in the Czech Republic can be considered sufficient or whether inconsistency or gaps in general whose existence can have any immense consequences for all of us can be found there.

There are many reasons to deal with this issue. The most fundamental one is perhaps the private defence or exigency institutes and matters concerning exceeding their limits can become much personal for everyone as the situation when they are solved can never be estimated in advance.

The thesis is composed of eleven (11) chapters, each of them dealing with different aspects of exceeding the private defence and exigency limits:

1. Chapter One is consists of a general introduction and basic general characteristics of both institutes, both exigency and private defence and their position within circumstances excluding illegality.
2. Chapter Two deals with a brief historic survey of development of exigency and private defence institutes. Attention is especially paid to the time from the validity of the Austrian Criminal Code from 1852 and regulations in individual criminal codices valid in our territory.
3. Chapter Tree looks at the position of these institutes in Czech set of rules.
4. Chapter Four deals with the specification of the exigency and private defence term, their substance and function within the society and it contains definition of differences and identical features of both institutes
5. Chapter Five and Six concern the exceeding of private defence and exigency limits. The first part includes general specification of private defence and

exigency conditions while the second one defines when allowed acting limits are exceeded and in the third part there are some notes to the so-called assumed exigency and "de lege ferenda" consideration in the conclusion. Further in relation to the private defence in Chapter Five.

6. The Chapter Seven deals with legal consequences of the excess and its subjective aspect.
7. The Chapter Eight looks shortly at the automatic defensive devices.
8. The Chapter Nine compares Czech and Slovak legislation connected with private defence and exigency limits.

The main aim of the thesis is to prove an amendment within the frame of exceeding the private defence and exigency limits should be passed.

The thesis is based on the legal regulation effective to April 2012.

Key worlds:

1. conditions the private defence and exigency limits
2. excess
3. legal consequences of exceeding

Klíčová slova:

1. nutná obrana,
2. krajní nouze,
3. excesy z mezí nutné obrany a krajní nouze

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

1. Císařová, D. : K podnětům sovětské právní úpravy překročení mezi nutné obrany pro československou právní úpravu, Socialistická zákonnost 2/1982
2. Císařová, D., Čížková, J.: Aktuální problémy nutné obrany z hlediska nových kodifikací. 1. Vydání. AUC Iuridica č.1/1986
3. Dolenský A., Novotný F.: Automatická obranná zařízení, Trestní právo 1/98
4. Dolenský, A.: Nová koncepce nutné obrany. Bulletin advokacie č.1/1994
5. Dolenský, A.: Přiměřenost nutné obrany. Sborník prací z trestního práva. UK Praha 1986
6. Fenyk, J., Illková P. – Rozhodnutí a stanoviska k trestnímu zákonu – výňatky z hmotněprávních rozhodnutí a stanovisek, 1918- 1995, Praha: C.H. BECK, 1. Vydání, 1995
7. Fico R.: Nutná obrana, Ludoprint Trenčín 2001
8. Fremr, R. Zelenka, P.: K výkladu ustanovení § 13 trestního zákona. Právní praxe, roč.
9. Hendrych D. a kol.: Právní slovník, 2. vydání, C.H.BECK 2003
10. Hořák, J: Vražda a zabití v novém trestním zákoníku, Bulletin advokacie 10/2009
11. Hruška J.: Institut nutné obrany ve světle navrhované rekodifikace trestního zákoníku, Trestní právo 12/2007
12. <http://www.ceskatelevize.cz/vysilani/10168939886-podle-prava/408236100181039-26.11.2008-22:25-gulas.html>
13. <http://trestni2.juristic.cz/45620/clanek/trest3>
14. Jebavý M.: Vybočení z mezí nutné obrany, Soc. zákonnost 1975
15. Jelínek, J.: Trestní právo hmotné, 2. Vydání, Linde Praha 2006,
16. Jelínek, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 1 vydání. Praha: Leges, 2009
17. Jelínek, J. a kol.: Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou, 2. vydání. Praha: Leges, 2011
18. Král, V.: Novelizace českého trestního práva, Právní rozhledy č.6/1993
19. Kratochvíl, V.: Trestní právo hmotné obecná část, 2. vydání, MU Brno, 1996
20. Králík, M.: Nutná obrana v občanském a trestním právu aneb meze interpretace v právu, Právní rozhledy I/2000

21. Kuchta, J: Nutná obrana. 1. vydání, Masarykova univerzita Brno 1999
22. Kuchta J a kol. Kurs trestního práva. Trestní právo hmotné. Zvláštní část. 1. Vydání. Praha: C.H. Beck, 2009
23. Kuchta J., K problematice přiměřenosti jednání v nutné obraně, Právní obzor 1998, roč. 81, č.3
24. Lata, J.: Vývoj institutů nutné obrany a krajní nouze v českých zemích, Trestní právo 2/99
25. Lněnička J.: Ad „Nová koncepce nutné obrany (§ 13 tr.zák.)“, Bulletin Advokacie č.4/1994,
26. Mach, L., Moural, J.:Jak je to s nutnou obranou? Socialistické soudnictví s. 289/1963
27. MUDr. Mgr. Jolana Těšínová: Okolnosti vylučující protiprávnost a lékař, Zdravotnictví a právo 03-04/2008
28. Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 5. vydání
29. Novotný O., Vanduchová M. a kol.: Trestní právo hmotné, ASPI, 6.vydání, 2010
30. Polášek M., Kolár J. - Některé problémy vyloučení krajní nouze, Právník 7/1975
31. Skřejpek M.: Svépomoc nebo svémoc?, Právo a podnikání 1995, roč. 4, č.1
32. Solnař V., Fenyk J., Císařová D.: Základy trestní odpovědnosti, Orac 2003
33. Solnař, V.: Systém československého trestního práva. Základy trestní odpovědnosti
34. Stiffel H. a kol: Trestný zákon, stručný komentár, Iura Editoin 2010
35. Šámal, P., Púry, F., Rizman, S.: Trestní zákon. Komentář, 4. Vydání, C.H.Beck Praha, 2001
36. Šámal, P. a kol.: Trestní zákon. Komentář, 1. vydání, C.H.Beck Praha, 2009
37. Šámal, P.: K vládnímu návrhu novelizace ustanovení § 13 TrZ. Zák. o nutné obraně.
38. Študent, V.: Soudní psychiatrie a trestní právo, 1. Vydání, Státní pedagogické
39. Teryngel, J., Liška, P.: Zbraně, střelivo a právo. 1. vydání, Orac Praha 2000,
40. Teryngel, J.: Ke zpřesnění úpravy okolností vylučujících trestní odpovědnost. Všehrd,

41. Vávra L. (toho času soudce Obvodního soudu pro Prahu 1) – podle záznamu z tiskové konference, Soudce 7/2005 - z článku Arbitráž a nutná obrana pod dohledem svatého Iva
42. Vokoun, R.: Vybrané aktuální otázky nutné obrany a krajní nouze, UK Praha, 1989
43. Zigo J.: Vybočení z mezí nutné obrany, Soc. zákonost č.10/1971
44. <http://tn.nova.cz/zpravy/domaci/revizor-muze-v-ramci-nutne-obrany-zadrzet-cerneho-pasazera.html>